

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta
Ústav světových dějin

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Alena Bendáková

Byzantské princezny na Rusi

Byzantine Princesses in Russia

2014

vedoucí práce: doc. PhDr. Dana Picková, CSc.

Poděkování:

Chtěla bych poděkovat doc. PhDr. Daně Pickové, CSc. za velkou trpělivost, kterou se mnou měla, a její cenné připomínky k mé práci.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu.

Shrnutí

Kontakty Rusi s byzantskou říší během 9. a 10. století byly obchodního a vojenského charakteru. Na konci 10. století se situace změnila. Nejenže kyjevský kníže Vladimír Svjatoslavič přijal křesťanství z Konstantinopole, ale navíc získal za manželku byzantskou princeznu Annu Porfyrogennétu, sestru Basileia II. Bulgaroktona. Sňatek Vladimíra s princeznou narozenou v purpuru znamenal pro dynastii Rurikovců velkou poctu, která se nedostala ani císaři Otovi I., který žádal o byzantskou porfyrogennétu pro svého syna Otu (II.). Spolu s Annou přišli na Rus také kněží, kteří měli pomoci christianizovat zemi, a byzantští řemeslníci. Ti učili domácí řemeslníky stavět velké kamenné chrámy a zdobit je mozaikami a freskami. S příchodem křesťanství na Rus se začala rozvíjet také písemná kultura.

Další byzantskou princeznou na Rusi byla matka Vladimíra Monomacha, jejíž jméno se nedochovalo. S jeho přízviskem, které Vladimír přijal přes svou matku po císaři Konstantinovi IX. Monomachovi, je spjata legenda o darech. Tzv. legenda o Monomachových darech se stala důležitou hlavně na přelomu 15. a 16. století, kdy si veliký kníže moskevský začal nárokovat titul car.

V 15. století se na Rus dostaly poslední dvě byzantské princezny. Jednou z nich byla dcera Andrese Palaiologa Marie, která se provdala za verejského knížete Vasilije Michailoviče. Druhou z nich byla Zóe Palaiologovna, dcera Thomy Palaiologa a neteř dvou posledních byzantských císařů Konstantina XI. a Ioanna VIII., jež se vdala za moskevského knížete Ivana III. Zóe nepřijela na Rus z Byzance, ale z Říma. V jejím doprovodu byla řada vzdělaných Řeků, kteří učili bojary diplomacii.

Byzantské princezny, které se vdaly za ruská knížata, přicházely ze zcela odlišného prostředí. Ony samy i jejich doprovod se musely s touto změnou vypořádat. Rus existovala vedle Byzance, která díky christianizaci měla vliv na okolní říše stejně jako na ni. Dynastické spojení Rurikovců s byzantskými císaři tento vliv mohlo jen posílit a pozvednout ruská knížata v očích zbylého křesťanského světa.

Klíčová slova:

Rus, Byzantská říše, středověk, křesťanství, kultura.

Summary

Ties between Kievan Rus and the Byzantine Empire in the 9th and 10th centuries were mainly of a trade and military nature. The situation had changed however, at the close of the 10th century. Not only had the Kievan Prince Vladimir Sviatoslavich adopted Christianity from Constantinople, he had also taken to wife, Anna Porphyrogenita, the Byzantine princess and sister of Basil II Bulgaroktonos. Vladimir's marriage to a princess born to imperial purple signified a great honour for the Rurik dynasty, an honour not achieved even by the emperor Otto I who requested the hand in marriage of the Byzantine purpleborn or Porphyrogenitus for his son Otto II. Anna also brought her craftsmen and priests with her to Russia, they helped christianize the country. The craftsmen taught local builders to build large stone churches and decorate them with mosaics and frescoes. The introduction of christianity also saw the spread of the culture of the written word.

Another Byzantine princess in Rus was the mother of Vladimir II Monomakh, of whom we have very little knowledge. There is a legend relating to relics connected to his nick-name which he took from his mother after the emperor Constantine IX. The so called legend of Monomakh relics became important in the period between the 15th and 16th centuries, when the great Moscow prince began using the title Tsar.

The last two Byzantine princesses to join the Rus dynasty, did so in the 15th century. One was Marie, the daughter of Andreas Palaiolog, she married the Prince Vasily Mikailovich. The other was Zóé Palaiolog, the daughter of Thomy Palaiolog and niece to the last two Byzantine emperors Constantine XI. a John VIII., she married the muscovite Prince Ivan III. Zóé did not arrive in Rus from Byzantium, but from Rome. She was escorted by ranks of educated Greeks who taught the Boyars diplomacy.

Byzantine princesses who married Rus princes, came from a vastly different environment. They themselves and their delegations had to cope with these changes.

Rus existed alongside Byzantium, who as a result of its christianization, also influenced surrounding empires in much the same way. Dynastic marriages between Rurik and Byzantine emperors, served to strengthen this sphere of influence and raise Russian princes in the eyes of the rest of Christendom.

Keywords:

Russia, Byzantine Empire, Middle Ages, Christianity, Culture.

Obsah

Úvod	7
1 Manželky ruských knížat	11
2 Anna Porfyrogennéta – princezna narozená v purpuru.....	16
3 Matka Vladimíra Monomacha	35
4 Zóé Palaiologovna - Z římského exilu na moskevský trůn.....	38
Závěr.....	75
Prameny:.....	78
Literatura:.....	80

Úvod

Koncem 10. století došlo k výrazné změně ve vztazích mezi Rusí a byzantskou říší. Zatímco do poloviny osmdesátých let 10. století měly vzájemné vztahy obou zemí převážně obchodní a vojenský charakter, ve druhé polovině se začaly měnit. Křesťanství, přijaté z Konstantinopole, se stalo oficiálním náboženstvím Kyjevské Rusi a ovlivnilo nejen tamější život, ale také kulturu. O šest století později se o Moskevské Rusi začalo mluvit jako o centru pravoslaví a dědičce Konstantinopole. Ve své práci se věnuji byzantským princeznám, které se staly manželkami ruských knížat. Mým cílem je zjistit, zda tyto ženy mohly mít na Rusi vliv na své okolí, a pokud ano, jakým způsobem a v jakých oblastech života se tento vliv projevil.

Práci jsem rozdělila do čtyř kapitol. V první kapitole *Manželky ruských knížat* se věnuji manželkám ruských knížat v době před tím, než Vladimír I. uzavřel první sňatek s byzantskou princeznou. Tuto kapitolu jsem do své práce zařadila především proto, abych ukázala, jak výjimečnou událostí tento první sňatek byl. Soustředím se především na kněžnu Olgu, během jejíž vlády došlo k dočasným změnám ve vztazích mezi Rusí a Konstantinopolí. Ve druhé kapitole *Anna Porfyrogennéta – princezna narozená v purpuru* se zabývám sňatkem Anny Porfyrogennéty s kyjevským knížetem Vladimírem I. a jeho významem nejen pro samotného knížete, ale také pro Rus. Zajímá mě, jaké změny se staly na ruském území po příjezdu Anny. Třetí kapitola *Matka Vladimíra Monomacha* se vztahuje k poměrně neznámé byzantské princezně, která se provdala za knížete Vsevoloda Jaroslaviče, a k pověsti o Monomachových darech. Ve čtvrté kapitole *Zóe Palaiologovna – Z římského exilu na moskevský trůn* se věnuji neteři posledních byzantských císařů, která se stala manželkou velkého knížete Ivana III., a snažím se zjistit, zda tato pozoruhodná žena měla nějaký vliv na změny probíhající na přelomu 15. a 16. století v Moskvě.

Hlavní skupina pramenů, ze kterých jsem při své práci vycházela, pochází z ruského prostředí. Pro první tři kapitoly je to *Povest vremennych let*.¹ Pro období, jímž se zabývám ve druhé kapitole, jsou dalšími prameny *Radzivilovskaja letopis*,² *Pskovskaja*

¹ *Povest vremennych let* (Lavrent'jevskaja letopis), ed. Kuzmin, A. G. Arzamas 1993.

² *Radzivilovskaja letopis*, (Polnoje sobranije russkich letopisej XXXVIII, izdannoe Archeografičeskoju komissejeju), Leningrad 1989.

pervaja letopis,³ *Novgorodskaja vtoroj letopis*⁴ a *Ilarionovo Slovo o zakone i blagodati*.⁵ Pro třetí kapitolu jsem využila *Skazanije o knjaz'jach vladimirskich*.⁶ Není zcela jasné, kdy dílo vzniklo. Je zde vyprávění o původu kyjevských knížat od Rurika a také o darech, které dostal Vladimír Vsevolodovič od Konstantina IX. Monomacha. Zdrojem informací pro čtvrtou kapitolu je korespondence⁷ mezi Zóé Palaiologovnou a její dcerou Jelenou Ivanovnou. Dalším cenným pramenem jsou *Skazanija knjaz'ja Kurbskago*⁸ a také zprávy Berseň-Beklemiševa Maximu Grekovi.⁹

Z byzantských autorů jsem využila dílo Konstantina VII. Porfyrogennéta *De ceremoniis Aulae Byzantinae*¹⁰ popisující přijetí kněžny Olgy císařem Konstantinem VII. a jeho manželkou Helenou. Ke druhé kapitole se vztahují díla byzantských historiků Ióanna Skylitza *Synopsis historión*¹¹ pro život princezny Anny a *Epitomé historión*¹² od Ióanna Zónara, který napsal o přítomnosti varjažských bojovníků ve vojsku císaře Basileia II. Ve čtvrté kapitole věnované Zóé Palaiologovně jsem vycházela z kroniky Georga Sfrantza.¹³

Dalším použitým pramenem je *Korsuňská legenda*,¹⁴ která se vztahuje ke druhé kapitole a jejíž autor pocházel pravděpodobně z Chersonnéso. Je to vyprávění o

³ Pskovskaja pervaja letopis, (Polnoje sobranije russkich letopise IV, izdannoje Archeografičeskoju komissejeju), Sankt Peterburg 1848.

⁴ Novgorodskaja vtoroja letopis, (Polnoje sobranije russkich letopisej III, izdannoje Archeografičeskoju komissejeju), Sant Peterburg 1841.

⁵ Ilarion, *Slovo o zakone i blagodati*, ed. Derjagin, V. J. Moskva 1994.

⁶ *Skazanija o knjaz'jach vladimirskich*. Dmitrijeva, R. P. Moskva – Leningrad 1955.

⁷ Pamjatniki diplomatičeskich snošenij drevnej Rossii s državami inostrannymi, ed. Karpov, G. F. (Sbornik imperatorskago russkago istoričeskago občestva XXXV), Sankt Peterburg 1882.

⁸ *Skazanija knjaz'ja Kurbskago*, ed. Ustrjalova, N. Sankt Peterburg 1868.

⁹ Akty sobrannija v bibliotékách i archivach Rossijskoj Imperii Archeografičeskoju Ekspedicijeju Imperatorskoj Akademii Nauk, I: 1294 – 1598. Sankt Peterburg 1836.

¹⁰ *De ceremoniis Aulae Byzantinae*, in: Corpus Scriptorum byzantinae. Constantinus Porphyrogenitus. Volumen I, ed. Weber. Bonnae 1829.

¹¹ Ioannis Scylitzae, *Synopsis historiarum*. Corpus fontium historiae byzantinae. Volumen V, ed. Keydell, R. Berlín 1973.

¹² Ioannis Zonarae, *Annales*. Corpus scriptorum historiae byzantinae. Volumen L, ed. Pinderi, M. Bonnae 1897.

¹³ Georgius Phratzes, *Chronicon Minus*. Corpus scriptorum historiae byzantinae, ed. Weberi. Bonn 1838.

¹⁴ Šachmatov, A. A., *Korsuňská legenda o kreščeniji Vladimira*. Sankt Peterburg 1906.

Vladimírově výběru víry, obléhání a dobytí Chersonnesu a jeho zázračném uzdravení po přijetí křtu. Důležité jsou také *Zapiski o Moskovii* od Sigismunda Herbersteina.¹⁵

Vzhledem k absenci literatury zabývající se ruskými kněžnými jsem využila pro své téma především práce týkající se starších ruských dějin, jako jsou *Istorija Rossii* Georgije Vernadského,¹⁶ *Domongol'skaja Rus'* Michaila Sverdlova¹⁷ a *Vizantija, Bolgarija, Drevnaja Rus'* Gennadija Litavrina.¹⁸ Dále jsou to články a literatura věnovaná Olze a jejímu křtu. Za všechny uvádím *Křest kněžny Olgy z hlediska byzantských misii* Pavly Gkantzios Drápelové.¹⁹

Existuje sice nepřehledné množství literatury vztahující se k Vladimírovu křtu a christianizaci Rusi, avšak o Anně Porfyrogennětě nikoli. Jedná se spíše o malé zmínky o byzantské manželce Vladimíra Svjatoslaviče. Nejširší pohled na sňatek Anny a kyjevského knížete je v monografii Sergeje Aleksejeva *Vladimir Svjatoj. Sozdatel' ruskaj civilizacii*.²⁰ Z širokého okruhu děl, která se okrajově zmiňují také o Anně, uvádím jen některá jako je studie Georgije Ostrogorského *Vladimir Svjatoj i Vizantija*²¹ a práce Andrzeje Poppa *The Rise of Christian Russia*.²² Další významné publice pro toto téma jsou *Istorija rossijskaja* od Ruslana Skrynnikova²³ a Vernadského *Kievian Russia*.²⁴ Důležitá je práce *Byzantium. The Surprising Life of a Medieval Empire* Judith Herrinové.²⁵

O vyjednávání o sňatku byzantské princezny a Vsevoloda psal Gennadij Litavrin v již zmíněné knize *Vizantija, Bolgarija, Drevnaja Rus'*.²⁶ Významná je také práce

¹⁵ Herberstein, S., *Zapiski o Moskovii. Pamjatniki istoričeskoj mysli*, ed. Choroškevič. Moskva 2008.

¹⁶ Vernadskij, G., *Istorija Rossii. Kijevskaja Rus'*. Tver – Moskva 1996.

¹⁷ Sverdlov, M. B., *Domongol'skaja Rus'*. *Knjaz' i knjažeskaja vlast' na Rusi VI – Pervoj treti XIII vv.* Sankt Peterburg 2003.

¹⁸ Litavrin, G. G., *Vizantija, Bolgarija, Drevnaja Rus' (IX – načalo XII v.)*. Sankt Peterburg 2000.

¹⁹ Drápelová, P. Gkantzios, *Křest kněžny Olgy z hlediska byzantských misii*, in: *Kulturní, duchovní a etnické kořeny Ruska. Portréty*. Praha 2009.

²⁰ Aleksejev, S. V., *Vladimir Svjatoj. Sozdatel' ruskaj civilizacii*. Moskva 2006.

²¹ Ostrogorskij, G. A., *Vladimir Svjatoj i Vizantija*. Belgrad 1939.

²² Poppe, A., *The Rise of Christian Russia*. London 1982.

²³ Skrynnikov, R. G., *Istorija rossijskaja. IX – XVII vv.* Moskva 1997.

²⁴ Vernadsky, G., *Kievian Russia*. London 1948.

²⁵ Herrin, J., *Byzantium. The Surprising Life of a Medieval Empire*. London 2007.

²⁶ Litavrin, G. G., *Vizantija, Bolgarija, Drevnaja Rus' (IX – načalo XII v.)*. Sankt Peterburg 2000.

Natalije Žilinové o Monomachově čapce.²⁷ Z další literatury je to *Byzance et la formation de l'Etat russe* Alexandra Solovjeva²⁸ a *The Russian Religious Mind* od Georgije Fedotova.²⁹

Stěžejní prací, která vychází nejen z ruských a byzantských pramenů, ale také využívá západní prameny, jako jsou archivní materiály italských měst, o životě a sňatku Zóe Palaiologovny je *Rossija i Vostok* Paula Pierlinga.³⁰ Kniha Krystyny Chojnické je nejucelenější prací o Zóe a vychází z nejnovějších poznatků bádání.³¹ Významnou studií o Zóe je *Moskovskije cari i vizantijskije vasilevsy*, jež se zabývá otázkami byzantského vlivu na utváření idey carského Ruska.³² K další literatuře, kterou nesmím opomenout, patří *Pád Cařihradu* Stevena Runcimana, v níž se autor zabývá členy rodu Palaiologů, kteří přežili dobytí byzantské říše Turky.³³ Důležité jsou práce týkající se éry Ivana III. jako Johna Fennella *Ivan the Great of Moscow*,³⁴ *Russia at the Dawn of the Modern Age* Georgije Vernadského³⁵ a *Gosudar vseja Rusi* od Jurije Aleksejeva.³⁶

²⁷ Žilina, N. V., *Šapka Monomachova*. Moskva 2001.

²⁸ Solovjev, A. V., *Byzance et la formation de l'Etat russe*. London 1979.

²⁹ Fedotov, G. P., *The Russian Religious Mind*. Cambridge 1966.

³⁰ Pierling, P., *Rossija i Vostok. Carskoje brakosočetanije v Vatikaně, Ivan III i Sofija Paleolog*. Sankt Peterburg 1892.

³¹ Chojnicka, K., *Narodziny rosyjskiej doktryny państwowej. Zoe Paleolog miózy Bizancjum, Rzymem a Moskwa*. Kraków 2008.

³² Savva, V. I., *Moskovskije cari i vizantijskije vasilevsy: K voprosu o vlijanijach na obrazovanije idej carskoj vlasti Moskovskich gosudarej*. Charkov 1901.

³³ Runciman, S., *Pád Cařihradu*. Praha 2003.

³⁴ Fennell, J. L. I., *Ivan the Great of Moscow*. London 1963.

³⁵ Vernadsky, G., *Russia at the Dawn of the Modern Age*. Londýn 1959.

³⁶ Aleksejev, Ju. G., *Gosudar vseja Rusi*. Novosibirsk 1991.

1 Manželky ruských knížat

Když se byzantská princezna Anna Porfyrogennéta stala manželkou knížete Vladimíra Svjatoslaviče, dostalo se tím rodu Rurikovců nebývalé pocty, která nebyla dopřána ani otonským císařům. Pro pochopení významu, který znamenal sňatek s byzantskou princeznou pro kyjevského vládce, je nutné vědět, koho si brala ruská knížata do této doby. Co je však známo o manželkách ruských knížat před Annou? Kdo byly tyto ženy? Jak vypadal jejich život na Rusi?

První známou a historicky doloženou ruskou kněžnou je Igorova manželka Olga. Jméno Igorovy matky se v žádných pramenech nedochovalo. Kdo byla Olga? O jejím životě před Igorovou smrtí se moc neví a jak zdůrazňuje Pavla Drápelová již ve středověku se objevilo několik verzí o jejím původu a věku.³⁷ S jistotou lze tvrdit, že Olga byla se manželkou Igora a po jeho smrti vládla za svého syna Svjatoslava.

Odkud pocházela a kdy se narodila tato pozoruhodná žena? Jaký byl život ruské kněžny Olgy? Georgij Vernadskij souhlasí s letopiscem, že Olga pocházela ze Pskova.³⁸ Drápelová jeho názor sdílí.³⁹ Ve starší historiografii se objevil názor, že byla z vesničky Vybutsoj u Pskova.⁴⁰ Avšak v pramenech se o této vesničce jako rodišti Olgy nic nepíše. Olga pravděpodobně pocházela z urozené slovanské rodiny. Její jméno je sice skandinávského původu, ale v letopisech se nepíše nic o tom, že by i ona byla ze severu.⁴¹ Drápelová k Olžině původu ještě připomíná ruskou lidovou tradici, v níž se kněžna podle jedné verze objevuje jako převoznice a podle jiné zase jako chudá venkovanka.⁴² Podle ruského historika Michaila B. Sverdlova pocházela Olga určitě z knížecího rodu. To je také důvod, proč po smrti Igora vládla, než se stal později její syn kyjevským knížetem.⁴³

Odovědět na otázku, kdy se kněžna Olga narodila, je velice obtížné. Prameny o roku jejího narození nic nepíší, a proto je nutné odvodit ho podle jiné informace. V

³⁷ Drápelová, P. Gkantzios, *Křest kněžny Olgy z hlediska byzantských misíí*, in: Kulturní, duchovní a etnické kořeny Ruska. Portréty. Praha 2009, s. 26.

³⁸ Vernadskij, G. V., *Istorija Rossii. Kijevskaia Rus'*. Tver – Moskva 1996, a. 40.

³⁹ Drápelová, P. Gkantzios, *Křest kněžny Olgy*, s. 27.

⁴⁰ Karamzin, N. M., *Istorija gosudarstva rossijskago. I.* Kaluga 1993, s. 69.

⁴¹ Vernadsky, G., *Kievan Russia*. London 1948, s. 32.

⁴² Drápelová, P. Gkantzios, *Křest kněžny Olgy*, s. 27.

⁴³ Sverdlov, M. B., *Domongol'skaja Rus'. Knjaz' i knjažeskaja vlast' na Rusi VI – pervoj treti XIII vv. S. – Peterburg 2003, s. 183.*

Nestorově letopise se píše k roku 903: „*Igor vyrostl a chodil na vojenská tažení pod vedením Olega, poslouchal jeho. I přivedli jemu ženu ze Pskova, jménem Olgu.*“⁴⁴ Vernadskij na základě této informace přiřadil její narození k roku 890.⁴⁵ Avšak je zde jedna zásadní nesrovnalost a tou je Olžin věk v době narození jejího syna Svjatoslava. Když v roce 945 zemřel Igor, byl Svjatoslav ještě malý, a tak za něj vládla jeho matka.⁴⁶ Podle tohoto údaje předpokládají badatelé jako například Drápelová, že Svjatoslav se narodil na začátku čtyřicátých let 10. století.⁴⁷ Pokud by se Olga narodila kolem roku 890 a Igor si ji vzal v roce 903, porodila by tak zhruba ve věku padesáti let. Podle Láška je vyloučeno, aby kněžna porodila v tak vysokém věku, a letopisec jen přirovnal Olgu k biblické Sáře.⁴⁸ K roku 946 letopisec napsal: „*Olga se synem svým Svjatoslavem sebrala mnoho chrabrých vojáků...Svjatoslav hodil kopím na Drevljany, a kopí proletělo koni mezi ušima a udeřilo koně do nohy, neboť Svjatoslav byl ještě děcko.*“⁴⁹ Na základě této informace usuzují, že Olga porodila Svjatoslava ještě před rokem 940. Jestliže by se narodil až ve čtyřicátých letech, byl by v době boje Drevljany příliš malý, než aby se přímo účastnil.

Po Igorově smrti v roce 945 zpráv o Olze přibylo. „*Olga ale byla v Kyjevě se svým synem, s děckem Svatoslavem.*“⁵⁰ Když Drevljané zabili Igora, žádali Olgu, aby se provdala za jejich knížete Mala. Kněžna nechala krutě zabít drevljanské posly a nakonec nechala vypálit i město Iskorosteno. Z líčení událostí o Olžině pomstě proti lidem, kteří zabili jejího manžela, vystupuje kněžna jako rozhodná, nezávislá a přísná vládkyně.

Udržovala Olga kontakty s Byzancí? Pokud ano jak vypadaly jejich vzájemné vztahy? Olga pokračovala v kontaktech s Byzancí, i když za její vlády měly jiný charakter než za Igorova života. Její předchůdci podnikali vojenské výpravy na byzantské území a uzavřeli s konstantinopolským císařem dvě rusko-byzantské smlouvy týkající se úpravy vzájemných vztahů a obchodu. Olga žádné vojenské výpravy na území Byzance nepodnikala, dokonce jela do Konstantinopole, kde přijala křest. „*Roku 955 se Olga*

⁴⁴ *Povest vremennyh let* (Lavrent'jevskaja letopis), ed. Kuzmin, A. G. Arzamas 1993, s. 51.

⁴⁵ Vernadskij, G. V., *Istorija Rosii. Kyjevskaja Rus*. Tver – Moskva 1996, s. 47.

⁴⁶ *Povest vremennyh let*, s. 65.

⁴⁷ Drápelová, P. Gkantios, *Křest kněžny Olgy*, s. 31.

⁴⁸ Lášek, J. B., *Počátky křesťanství u východních Slovanů*. Praha 1997, s. 63.

⁴⁹ *Povest vremennyh let*, s. 66.

⁵⁰ *Povest vremennyh let*, s. 65.

vypravila do Řecka, a přišla do Cařihradu.“⁵¹ Podle *De ceremoniis* Konstantina VII. Porfyrogennéta navštívila Olga Konstantinopol až v roce 957.⁵² Většina historiků se přiklání k tomu, že Olga jela k císaři v roce 955. Patří k nim například Vernadskij,⁵³ Sverdlov⁵⁴ a Skrynnikov.⁵⁵ Podle Alexandra Avenaria byla Olga u císaře Konstantina VII. v roce 956.⁵⁶ Dmitrij Obolenskij zasadil její návštěvu do roku 957.⁵⁷

Čím byla její návštěva Konstantinopole tak významná? „*Jsem pohanka. Jestliže mě chceš pokřtít, tak mě pokřti sám.*“⁵⁸ Těmito slovy podle letopisce promluvila Olga k císaři Konstantinovi. Olga je podle dochovaných pramenů první ruskou kněžnou, která přijala křest z Byzance. Kdy se ale nechala pokřtít? A přijala křest opravdu v Konstantinopoli? Zjistit kdy a kde se stala Olga křesťankou není vůbec snadné. Podle *Povesti vremennych let* se tak stalo roku 955 po jejím přijetí Konstantinem VII., zatímco byzantské prameny o ničem nepíší. Pokud by ruská kněžna přestoupila na křesťanskou víru po setkání s císařem, jistě by tuto událost zaznamenali byzantští historikové a nebo sám Konstantin. Mlčení ze strany Byzantinců ukazuje na to, že mohlo proběhnout zcela jinak. Podle Gennadija G. Litavrina byla Olga v Konstantinopoli již roku 946, nechala se pokřtít a přijala jméno Helena podle císařovny.⁵⁹ Drápelová nepovažuje tento rok za pravděpodobný, protože pokud byla Olga křesťankou od roku 946, vedla by i svého syna, který byl v této době ještě dosti mladý, k nové víře.⁶⁰ Litavrin uvedl, že Olga mohla přijet předstoupit před císaře již jako křesťanka. Pro Olžin křest na Rusi existuje řada argumentů. Byzantský císař při přijetí Olgy prokázal kněžně vysoký stupeň cti. V doprovodu ruské vládkyně byl také duchovní Grigorij a podle Nestorova letopisu

⁵¹ *Povest vremennych let*, s. 67.

⁵² *De Ceremoniis Aulae Byzantinae*, in: *Corpus Scriptorum byzantinae*. Editio Emendatior et Copiosior. Constantinus Porphyrogenitus. Volumen I. Impensis ed. Weberi. Bonn 1829, s. 594.

⁵³ Vernadskij, G. V., *Istorija Rosii*, s. 48.

⁵⁴ Sverdlov, M. B., *Domogol'skaja Rus'*, s. 200.

⁵⁵ Skrynnikov, R. G., *Istorija rossijskaja IX – XVII vv.* Moskva 1997, s. 27.

⁵⁶ Avenarius, A., *Byzantská kultura v slovanskom prostredí v VI. – XII. storočí*. Bratislava 1992, s. 163.

⁵⁷ Obolensky, D., *Byzantium and the Slavs: Collected Studies*. London 1971, s. 511.

⁵⁸ *Povest vremennych let*, s. 68.

⁵⁹ Litavrin, G. G., *Vizantija, Bolgarija, Drevnaja Rus' (IX – načalo XII v.)*. Sankt Peterburg 2000, s. 159.

⁶⁰ Drápelová, P. Gkantziou, *Křest kněžny Olgy*, s. 31.

proběhl křest 954/5.⁶¹ Olga se vrátila do Kyjeva, ale nepřijel s ní žádný biskup či misionář. Podle britského historika Jonathana Sheparda to svědčí o tom, že se jednalo o soukromou konverzi kněžny. Je také možné, že buď Olga o vyslání misie nestála, nebo ji císař odmítl poslat.⁶²

Přesný rok křtu kněžny Olgy se zřejmě nepodaří bezpečně určit. Většina badatelů se v dnešní době shoduje na roku 955. Důležité však je, že k němu došlo. I když křesťanství začalo pronikat na Rus již v 9. století, většina obyvatel stále zůstávala věrna víře svých předků a z pohledu Řeků to byli pohané. Lidé z Rusi a Řekové mezi sebou obchodovali a docházelo také k ruským vojenským výpravám na byzantské území, jak dokazují smlouvy z roku 911 a 944, ale tím, že představitelka vládnoucího rodu přijala křest z Konstantinopole, se situace změnila. Byzantský císař jistě doufal, že se díky kněžně křesťanství na Rusi rozšíří, což se nestalo. Olga se pak stala patronkou rurikovské dynastie.⁶³

*„Neboť Vladimír byl od Maluše, klíčnice Olžiny. Maluše byla sestra Dobryňova, otec jich byl Malek Lubečanín, a Dobryňa byl strý Vladimíra...a šel Vladimír Dobryňou, svým strýcem, do Novohradu.“*⁶⁴ Co se lze o ní dozvědět z této krátké informace? Maluše pocházela z Novgorodu. Žila na kyjevském dvoře, kde byla Olžinou klíčnicí a kde ji poznal také Svjatoslav. Není možné zcela přesvědčivě zjistit její původ. Pravděpodobně nepocházela z urozeného rodu, protože o jejím synovi Vladimírovi mluvili jako o synovi otrokyně.

Vladimírův bratr Jaropolk se oženil s Řekyní: *„Jaropolk měl za ženu Řekyni, bývala mniškou. Jednou ji přivedl jeho otec Svjatoslav a vdal ji za Jaropolka, pro krásu její obličeje.“*⁶⁵

Povesti vremennych let podala svědectví o Vladimírově velké touze po ženách. *„I přitáhl Vladimír na Polotsk a zabil Rogvolda a jeho dva syny, a jeho dceru (Rognědu)*

⁶¹ Litavrin, G. G., *Vizantija*, s. 204. K Olžině cestě do Konstantinopole a jejím křtu Ostrogorskij, G., *Vizantija i kijevskaia knjaginja Olga*, in: To Honor Roman Jakobson. Essays on the occasion of this seventieth birthday 11 October 1966. Hague – Paris 1967, s. 1458 – 1473.

⁶² Shepard, J., *Rus*, in: *Christianizace a utváření křesťanské monarchie. Skandinávie, střední Evropa a Rus v období 10. – 12. století*. Praha 2013, s. 371.

⁶³ Homza, M., *St. Ol'ga: The Mother of All Princes and Tsars of Rus'*, in: *Byzantinoslavica*, 2005/3, s. 133.

⁶⁴ *Povest vremennych let*, s. 72.

⁶⁵ *Povest vremennych let*, s. 76.

si vzal za ženu.⁶⁶ Rogneda pocházela z urozeného rodu polockých knížat. Měl s ní čtyři syny – Izjaslava, Mstislava, Jaroslava a Vsevoloda a dvě dcery. „*Vladimír se pak stýkal s manželkou svého bratra - Řekyní, a byla těhotná, a narodil se jí Svjatospolk.*“⁶⁷ S Řekyní, která byla vdovou po Jaropolkovi měl jednoho syna. „*A byl Vladimír poražen chtivostí po ženách, a měl za manželky: Rogněda, kterou posadil na Lybedi, kde nyní stojí víska Predslavino. S ní měl čtyry syny: Izjaslava, Mstislava, Jaroslava a Vsevoloda a dvě dcery; od Řekyně měl Svjatospolka, od Češky Vyšeslava, a od druhé Svjatoslava a Mstislava, od Bulharky Borise a Gleba. A měl 300 souložnic ve Vyšgorodě, 300 v Belgorodě a 200 na Berestově.*“ Letopisec dále píše: „*A byl nenasytný smilstva, přiváděje k sobě provdané ženy a panny. Byl milovníkem žen jako i Šalamoun, neboť prý Šalamoun měl 700 žen a 300 souložnic.*“⁶⁸ Vladimír měl jistě několik manželek. Aleksejev uvádí jako jeho první manželku jakousi Češku Allogii, se kterou měl jednoho syna, ale s ní mnoho času nestrávil.⁶⁹ Záznam letopisce o tom, že měl Vladimír vedle svých pěti manželek ještě 800 souložnic a stýkal se i s dalšími ženami, je nutné brát jako nadsázku. Je možné, že měl skutečně vedle manželek ještě několik milenek, ale jistě ne takové množství. Ve vysokém počtu milenek je vidět analogie s biblií. Autorovo srovnání kyjevského knížete s králem Šalamounem, který proslul nejen svou moudrostí, ale také počtem svých milenek, mělo zřejmě vyzdvihnout Vladimíra jako člověka sice ne tak moudrého jako Šalamoun, ale spaseného bohem.

Manželky ruských knížat pocházely z různého prostředí. Nebyly to jen ženy z domácích vznešených rodů, ale také neurozené ženy žijící na Rusi. Knížata si brala také nevěsty z cizích zemí jako například z Bulharska či z oblasti Čech. Jejich manželkami se dokonce mohly stát ženy přivezené z vojenských výprav, jak lze vidět u Jaropolkovy řecké manželky

⁶⁶ *Povest vremennych let*, s. 76.

⁶⁷ *Povest vremennych let*, s. 77.

⁶⁸ *Povest vremennych let*, s. 78.

⁶⁹ Aleksejev, S. V., *Vladimir Svjatoj. Sozdatel' ruskkoj civilizacii*. Moskva 2006, s. 118.

2 Anna Porfyrogennéta – princezna narozená v purpuru

Ióannés Skylitzés napsal, že Basileios a Konstantin přivítali svou narozenou sestru, jménem Anna, kterou jejich matka Theofano přivedla na svět dva dny po smrti císaře Romana II.⁷⁰ Byla to Anna Porfyrogennéta⁷¹, která vešla do dějin jako manželka kyjevského knížete Vladimíra Svjatoslaviče. Jak se však stalo, že se princezna narozená v purpuru stala manželkou Rurikovce a odešla do země, která uctívala pohanské bohy? Jaký byl její život s Vladimírem? Měl její sňatek s kyjevským knížetem vliv na pozdější vývoj života na Rusi? A pokud ano, v jakých oblastech se to projevilo?

Odpovědi na tyto otázky se ukrývají ve změnách, jež s sebou přineslo 10. století a jež se netýkaly pouze Byzantské říše, ale zasáhly také Balkánský poloostrov a ruské území. Na jedné straně to byla oslabená moc makedonské dynastie a sílicí postavení vojenské aristokracie v Malé Asii, na straně druhé vzestup bulharské říše a moci kyjevských knížat.

K prvním kontaktům Rusi s Byzantskou říší sice došlo již za vlády císaře Michala III. v roce 860. Poté na Rus pomalu začalo pronikat křesťanství, ale na intenzitě začaly získávat během 10. století. Kyjevská knížata podnikla několik vojenských tažení na Konstantinopol, ale město nedobyla. Výsledkem jejich výprav bylo uzavření rusko-byzantských smluv,⁷² které dokazují, že mezi oběma zeměmi existoval pravidelný obchod a tudíž i stálý kontakt. Smlouvy se netýkaly pouze úprav obchodních vztahů, byl zde také zakotven slib kyjevského knížete o poskytnutí pomoci císaři proti nepřítelům. A právě poslední z těchto smluv ovlivnila události druhé poloviny 10. století na Rusi.

Kyjevským knížetem se v roce 980 stal Vladimír, nejmladší syn knížete Svjatoslava a Maluše, jež sloužila jako klíčnice u jeho babičky kněžny Olgy v Ljubeči. To byl také důvod, proč o něm na Rusi někdy mluvili jako o synovi otrokyně.⁷³ Když Vladimír žádal o Rognědu, dceru polockého knížete, odmítla ho se slovy: „*Nechci syna otrokyně.*“⁷⁴ Podle britské historičky Nory K. Chadwick byla Maluše dcerou knížete a právě tak se také dostala na Olžin dvůr, jak podotýká.⁷⁵ Nejprve Vladimír vládl pouze

⁷⁰ Ioannis Scylitzae, *Synopsis historiarum*. Corpus fontium historiae byzantinae. Volumen V, ed. Keydell, R. Berlín 1973, s. 254.

⁷¹ Porfyrogennéta znamená „narozená v purpuru“.

⁷² První rusko-byzantská smlouva je z roku 911, druhá z roku 944 a třetí z roku 971.

⁷³ Skrynnikov, R. G., *Istorija rossijskaja IX – XVII vv.* Moskva 1997, s. 52.

⁷⁴ *Povest vremennyh let* (Lavrent'jevskaja letopis), ed. Kuzmin, A. G. Arzamas 1993, s. 76.

⁷⁵ N. K. Chadwick, *The Beginnings of Russian History*. Cambridge 1946, s. 66.

v Novgorodě spolu se strýcem Dobryňou, jeho nejstarší bratr Jaropolk byl v Kyjevě a druhý bratr Oleg v Děrevech. V roce 977 Vladimír uprchl z Novgorodu na sever v obavě, že ho stihne stejný osud jako jeho bratra Olega. Jaropolk Olega přímo nezabil, ale zapříčinil jeho smrt. Rok poté se Vladimír vrátil do Novgorodu s početnou družinou varjagů, s níž dobyl Polock a později také Kyjev. Po dobytí města chtěli varjagové začít rabovat, ale Vladimír to zakázal a slíbil jim odměnu. Držet si početnou družinu najatých severanů nebylo dosti nákladné, a tak Vladimír přesvědčil varjagy, aby se vydali na jih, kde jak píše ruský historik Sergej Aleksejev, vstoupili do služeb císaře.⁷⁶

Po smrti byzantského císaře Jana Tzimiska v roce 976 se dostali k moci právoplatní dědicové trůnu, Basileios II. a Konstantin VIII. Byli ve značné nevýhodě, protože neměli zkušenosti s vládnutím a proti sobě měli silné soupeře toužící po císařském trůnu. Nejmocnějším z nich byl velitel thematu Mesopotamia Bardas Skléros, který se prohlásil císařem a vytáhl směrem k hlavnímu městu. Snadno porazil vojska mladých vládců, kterým po poslední bitvě zůstalo jen loďstvo v konstantinopolském zálivu a osobní garda. V tuto chvíli se Basileios rozhodl požádat o pomoc stejně nebezpečného Barda Fóku, který Skléra porazil. Basileios utrpěl v roce 986 zdrcující porážku od Bulharů a navíc musel čelit dalšímu povstání v říši. Situaci navíc zkomplikoval návrat Bardy Skléra a jeho prohlášení se císařem. Basileios se proto znovu obrátil na Fóku, který tentokrát mladého císaře odmítl. Fókas měl jiné plány, odjel za Sklérem a nabídl mu spojenectví proti oběma mladým císařům, byl to však jen úskok, kterým zmátl bývalého protivníka a nechal ho uvěznit. Fókas se prohlásil 14. srpna 987 císařem, ovládl celou maloasijskou část říše a vytáhl směrem na Konstantinopol. Mladí císařové potřebovali získat spojence, ale v říši ho najít nemohli, proto museli hledat jinde. Jediným řešením, jak získat vojenskou pomoc v boji proti vzdorocísaři, bylo využít poslední rusko-byzantskou smlouvu z roku 971, kterou uzavřel Tzimiskés se Svjatoslavem. Basileios nečekal a okamžitě vyslal své posly do Kyjeva.

Kdy přijeli Basileiovi vyslanci do Kyjeva? Jak vypadalo jejich jednání s kyjevským knížetem Vladimírem? Basileios a Konstantin se o Fókově záměru táhnout na Konstantinopol a získat vládu nad celou říší dozvěděli jistě velice brzy, a proto vyslali poselstvo na Rus co nejdříve. Podle ruského badatele Ruslana G. Skrynnikova dorazili byzantští poslové do Kyjeva ještě v roce 987.⁷⁷ Ruský historik Sergej V. Aleksejev

⁷⁶ Aleksejev, S. V., *Vladimír Svjatoj. Sozdatel' ruskaj civilizacii*. Moskva 2006, s. 99.

⁷⁷ Skrynnikov, R. G., *Istorija rossijskaja. IX – XVII vv.* Moskva 1997, s. 57.

souhlasí a dodává k tomu, že Řekové dorazili k Vladimírovi na podzim.⁷⁸ Vernadskij uvedl, že se byzantští vyslanci objevili v Kyjevě v lednu nebo únoru 988.⁷⁹ A podle Michaila B. Sverdlova bylo již 6000 varjagů nejpozději v zimě 987 v byzantské říši.⁸⁰ Když Ioannés Skylitzés psal o rozložení vojsk u Chrysopole na jaře 988, zmínil se také o ruském vojsku poslaném Vladimírem.⁸¹ Kdy došlo k jednání byzantského poselstva s Vladimírem nelze s jistotou zjistit, avšak na základě Skylitzova popisu vojska lze předpokládat, že se tak stalo v době od podzimu 987 do prvních měsíců roku 988.

Jak dlouho a jakým způsobem jednání probíhala? Byzantští vyslanci pravděpodobně měli tlumočníka, kterým mohl být řecký mudrc, o němž se píše v *Povesti vremennych let*: „*Potom poslali Řekové k Vladimírovi mudrce.*“⁸² V letopise rozmlouvá s Vladimírem přímo, je tedy jasné, že znal jeho řeč. Podle Aleksejeva byl v byzantském poselstvu mudrc, který měl přimět Vladimíra, aby nepřijímal islám, ale nechal se pokřtít z Konstantinopole.⁸³ Jeho jméno se bohužel v žádném prameni nedochovalo, ale důležitější však je, že se dokázal domluvit s Vladimírem. Podle označení filozof se zdá, že se nejednalo o duchovního, ale o významného a moudrého muže. Pokud jde o to, jak dlouho trval pobyt byzantského poselstva v Kyjevě, ani to nelze říci s jistotou. Jestliže Řekové dorazili k Vladimírovi na podzim roku 987 a na jaře 988 bylo ruské vojsko v Konstantinopoli, je pravděpodobné, že jednání probíhala rychle. Vzhledem k situaci, ve které se Basileios s Konstantinem nacházeli, se domnívám, že poslové museli jednat velmi rychle.

Vladimír sice uznal povinnost dodržet závazek vůči Byzanci, ale zároveň hodlal jednání využít ve vlastní prospěch. Za svou podporu v boji proti Fókovi žádal císaře, aby dostal jejich sestru Annu za manželku. Český církevní historik František Dvorník k Vladimírovu požadavku poznamenal: „*Prestiž Byzance byla v Kyjevě tak veliká, že ruský panovník považoval za nejvyšší možnou poctu být spřízněn s byzantskou císařskou*

⁷⁸ Aleksejev, S. V., *Vladimir Svjatoj*, s. 166.

⁷⁹ Vernadsky, G., *Kievan Russia*. London 1948, s. 63.

⁸⁰ Sverdlov, M. B., *Domongol'skaja Rus'. Knjaz'i knjažeskaja vlast'na Rusi VI – pervoj tretj XIII vv. S. – Peterburg 2003*, s. 276.

⁸¹ Ioannis Scylitzae, *Synopsis historiarum*, s. 336.

⁸² *Povest vremennych let*, s. 81.

⁸³ Aleksejev, S. V., *Vladimir Svjatoj*, s. 165.

rodinou.⁸⁴ Vladimír věděl o Anně nejspíše od varjagů, kteří již sloužili v Byzanci.⁸⁵ Problémem bylo, že Vladimír byl v této době ještě pohan a tudíž nepřicházelo v úvahu, aby se princezna narozená v purpuru vdala za člověka bez křesťanského vyznání. Byzantští poslové jistě nebyli k takovému vyjednávání zmocněni, a proto poslali přímo do Konstantinopole zprávu o podmínce kyjevského knížete, aby rozhodli sami císařové. Vernadskij napsal: „*Vyslanci byli zmocněni slíbit Vladimírovi ruku byzantské princezny Anny, Basileiovy sestry. Vladimír v tomto případě měl souhlasit se křtem.*“⁸⁶ Neuvedl, z čeho tak usoudil. Předpokládal to snad na základě rychlosti, s jakou byla jednání provedena? Nezdá se mi pravděpodobné, že Basileios zmocnil své posly nabídnout Vladimírovi sňatek s Annou. Pokud by tak přeci jen učinil, lze předpokládat, že svůj slib nehodlal splnit, jak tomu napovídají pozdější události. Domnívám se, že požadavek na sňatek s Annou jako podmínka vojenské pomoci byzantskému císaři vzešla z ruského prostředí. Předpokládám, že Basileios by nenabízel ruku své sestry pohanskému knížeti, když se později Annu zdráhal vydat. Vojenskou pomoc navíc žádal na základě rusko-byzantské smlouvy, takže neměl důvod nabízet Vladimírovi vznešenou nevěstu.

V čem byl sňatek s byzantskou porfyrogennétou tak výjimečný? Jaký význam mělo označení porfyrogennétos? Touto otázkou se podrobněji zabývala britská historička Judith Herrinová.⁸⁷ Porfyrogennétos označoval děti vládnoucího panovníka, které se narodily v císařském paláci ve speciální komnatě zdobené porfyrem. Podle barvy kamene tak dostala komnata přívlastek purpurová. Jen děti zde narozené měly zaručeně císařský původ a tím měly také právo na trůn. Když Basileios II. provdal svou sestru, princeznu narozenou v purpuru, za kyjevského knížete, dal za vojenskou pomoc varjagů skutečně vysokou cenu⁸⁸

Za vlády Nikéfora Fóky dorazilo do Konstantinopole poselstvo vládce Svaté říše římské Oty I., v jehož čele byl biskup Liutprand z Crémony⁸⁹. Ota I. chtěl pro svého syna nevěstu z císařského rodu, a tak Nikéfora požádal o dceru Romana II., ale ten ho rázně odmítl. Srbský historik Georgij Ostrogorskij k tomu poznamenal, že Konstantin VII.

⁸⁴ Dvorník, F., *Byzantské misie u Slovanů*. Praha 1970, s. 244.

⁸⁵ Aleksejev, S. V., *Vladimír Svjatoj*, s. 166.

⁸⁶ Vernadsky, G., *Kievan Russia*, s. 63.

⁸⁷ Herrin, J., *Byzantium. The Surprising Life of a Medieval Empire*. London 2007, s. 185 – 191.

⁸⁸ Herrin, J., *Byzantium*, s. 189.

⁸⁹ Liutprand z Cremony (kolem roku 920 – 970/972)

Porfyrogennétos přiznával germánské dynastii větší čest než ostatním.⁹⁰ Ani to však nestačilo na sňatek s byzantskou princeznou. Odmítnutí vdát princeznu za Otova syna bylo odůvodněno tím, že je neslýchané, aby si princezna narozená v purpuru, dcera císaře – porfyrogennéta vzala barbara. Ota I. po odmítnutí jednání o sňatku zaútočil na byzantské území na jihu Apeninského ostrova. Situace se změnila, když na konstantinopolský trůn nastoupil Jan Tzimiskés. Ota I. znovu žádal o byzantskou nevěstu pro svého syna a tentokrát byl úspěšný, i když jen částečně. Tzimiskés poslal na západ Theofano, která nebyla porfyrogennétou, nejspíše se jednalo o jeho neteř. Nevěsta Otova syna byla sice z Byzance, ale nepocházela z císařského rodu. Český historik Drahomír Suchánek napsal: „*Není pochyb o tom, že sňatkem s příslušnicí císařského rodu – porfyrogennétou – chtěl otonský rod dosáhnout na Východě potvrzení svého císařského povýšení.*“⁹¹ Skutečnost, že budoucí vládce Svaté říše římské dostal za manželku jen příbuznou císaře a nikoli princeznu narozenou v purpuru, jen umocňuje triumf kyjevského knížete.

Zatímco Vladimír čekal na odpověď od Anniných bratrů, rozmlouval s ním mudrc o principech křesťanství: „*Vladimír řekl: 'Proč Bůh sestoupil na zem a vzal na sebe muka?' Mudrc mu odpověděl: 'Jestliže to chceš slyšet, řeknu ti to od začátku, jak Bůh sestoupil na zemi'. Vladimír řekl: 'Rád poslechnu'. A mudrc začal vyprávět.*“⁹² Basileios II. se mezitím dostal do těžké situace, protože Fókas se blížil a on nutně potřeboval Vladimírovu pomoc. Oběma císařům připadalo jistě hodně těžké provdat svou sestru za kyjevského knížete, ale potřebovali pomoc, a proto také souhlasili.

Po uzavření dohody se varjažské vojsko vydalo na dlouhou cestu do Konstantinopole, aby pomohlo Basileiovi a Konstantinovi obhájit císařskou korunu. Vedl snad šesti tisícový podpůrný oddíl sám Vladimír? Rozhodl se jít kyjevský kníže s vojskem až do hlavního města, nebo zůstal v Kyjevě? Ruské ani byzantské prameny nám nedávávají žádnou odpověď. Domnívám se, že pokud by Vladimír vedl varjagy, které poslal na pomoc Basileiovi a Konstantinovi, zanechala by jeho cesta do centra byzantské říše nějaké svědectví. Ióánnés Zónaras napsal pouze o přítomnosti ruských vojsk

⁹⁰ Ostrogorskij, G. A., *Vladimír Svjatoj i Vizantija*. Belgrad 1939, s. 35.

⁹¹ Suchánek, D., *Imperium et Sacerdotium. Říšská církev na přelomu prvního a druhého tisíciletí*. Praha 2011, s. 69.

⁹² *Povest vremennych let*, s. 81 – 82.

u Konstantinopole. Pokud by vojsko vedl sám Vladimír, jistě by tak důležitou věc zaznamenal.⁹³

U Chrysopole utrpěl Bardas Fókas velkou porážku, ale k rozhodující bitvě došlo až u Abydu 13. dubna 989. Boj skončil dříve, než začal, protože Bardas spadl mrtvý z koně na zem. Varjagové se již na Rus nevrátili, zůstali v Konstantinopoli a stali se osobní gardou byzantských císařů. Domnívám se, že Vladimír uvítal jejich rozhodnutí zůstat u císařů, protože kyjevský kníže neměl dostatečné prostředky, aby si držel oddíl varjagů.

Basileiův boj s Fókovým povstáním se blížil ke konci, ale čekal ho další problém. Kyjevský kníže se mezitím vypravil s vojskem na Krym a začal obléhat Chersonnésos. Proč se Vladimír Svjatoslavič rozhodl podniknout výpravu na Chersonnésos? Basileios a Konstantin byli jeho spojenci, kterým poslal na pomoc varjagy a brzy mělo dojít k dynastickému spojení mezi jejich rody. V pramenech, v nichž se píše o pochodu na město, není příčina Vladimírova tažení přesvědčivě vysvětlena. Zatímco varjažské vojsko bojovalo v Konstantinopoli, čekal Vladimír na svou vznešenou nevěstu, ale císař Basileios se zdráhal dát mu Annu, vždyť Konstantin VII. Porfyrogennétos v *De ceremoniis Aulae Byzantinae* nabádal svého syna, aby neuzavíral sňatky s barbarskými národy. Podle Aleksejeva se rozhodl Chersonnésos dobýt proto, aby vytvořil prostor pro vyjednávání s konstantinopolskými vládci a získal Annu, která se dle dohody měla stát jeho ženou.⁹⁴ Polský historik Andrzej Poppe uvedl, že důvodem kyjevské výpravy proti Chersonnésovi bylo Basileiova neochota dodržet slib a poslat Annu na Rus.⁹⁵ Skrynnikov se také zabýval otázkou, co vedlo Vladimíra k porušení dohody s Basileiem. Podle něj byl kníže k tažení dohnán samotným císařem, protože právě on porušil ujednání jako první a neposlal Annu na Rus, jak slíbil.⁹⁶ Vladimír zřejmě čekal na Annu u dněperských prahů, aby ji na Rusi uvítal a zajistil ji bezpečnou cestu do Kyjeva, ale nedočkal se jí.

⁹³ Ioannis Zonarae, *Annales*. Corpus scriptorum historiae byzantinae. Volumen L, ed. Pinderi, M. Bonn 1897, s. 552 – 553.

⁹⁴ Aleksejev, S. V., *Vladimir Svjatoj*, s. 188.

⁹⁵ Poppe, A., *The Rise of Christian Russia*. London 1982, s. 198.

⁹⁶ Skrynnikov, R. G., *Istorija*, s. 58.

Vladimír se vypravil po Dněpru směrem na jih, cestou připojil ke svému vojsku ještě černé Bulhary⁹⁷ a táhl směrem na Chersonnésos.⁹⁸ „*V roce 988 táhl Vladimír s vojskem na Korsuň, řecké město, a zavřeli se Korsuňané ve městě.*“ Kyjevské vojsko se objevilo před hradbami Chersonnésu v listopadu 988 a oblehlo ho. Obyvatelé nemohli doufat v císařovu pomoc, protože Basileios a Konstantin právě bojovali s Fókou, a museli se sami bránit. Vladimír si myslel, že obléhání nebude dlouhé a město během zimy padne. „*Vladimír řekl obyvatelům města: 'Jestliže se nevzdáte, budu zde stát tři roky'*.“⁹⁹ Kníže se zmýlil, protože obyvatelé Chersonnésu se odmítli vzdát. Musel přistoupit k obléhání města, ale nechtělo se mu ho zřejmě dobývat silou.¹⁰⁰ Svou obléhací taktiku postavil na tom, že nechá obyvatele vyhladovět a ti se mu dříve nebo později vzdají sami. Když se Chersonnésané dlouho nevzdávali, dal kyjevský kníže stavět u hradeb náspy, po nichž by jeho vojáci pronikli dovnitř. Náspy však vůbec nerostly do výšky, protože je obléhání tajně podkopávali a hlínu vršili uprostřed města.¹⁰¹ Uplynulo již šest měsíců a město se stále nevzdalo, na ruské straně se začal projevovat úbytek potravin a hrozily nemoci, navíc Vladimír pobýval již dlouho dobu mimo svou zemi. Z Kyjeva mu pravděpodobně posílali zprávy, ale dlouhá nepřítomnost knížete nebyla dobrá. Jednoho dne z hradeb Chersonnésu přiletěla střela s dopisem, v němž byla rada, jak dobýt město. Psalo se v něm, kde se nachází vodovod přivádějící vodu do města, když ho Vladimír poškodí Chersonnésané se mu za během několika dní vzdají.¹⁰² Kdo napsal vzkaz a poslal ho Vladimírovi? Podle Korsuňské legendy to byl Anastasios.¹⁰³ Ruský historik Aleksejev považuje věrohodnější verzi, že zprávu poslal varjag Žalbern sloužící v Chersonnésu.¹⁰⁴ Město se vzdalo roku 989, ale násilí vítězného vojska se přesto nevyhnulo. Vladimír nechal dokonce popravít správce a jeho ženu, ale město nezpustošil.

⁹⁷ Kmen Bulharů, který sídlil při Azovském moři. Černí Bulhaři byli dobrými bojovníky a v polovině 10. století ohrožovali byzantské osady na Krymu.

⁹⁸ Chersonnésos, stará řecká kolonie na jižním cípu Krymského poloostrova a téměř nedobytné město, bylo významným obchodním střediskem. Křižovaly se zde obchodní cesty vedoucí ze severu na jih a z východu na západ. Ruský název města je Korsuň.

⁹⁹ *Povest vremennych let*, s. 97.

¹⁰⁰ Rusové nevozili obléhací stroje, ale v případě nutnosti je stavěli přímo na místě.

¹⁰¹ Dokládají to archeologické vykopávky v Chersonnésu. Aleksejev, S. V., *Vladimír Svjatoj*, s. 190.

¹⁰² *Povest vremennych let*, s. 97.

¹⁰³ *Povest vremennych let*, s. 97.

¹⁰⁴ Aleksejev, S. V., *Vladimír Svjatoj*, s. 192.

Dobytím Chersonnésu získal Vladimír strategicky nejlepší opěrný bod na Krymu, a protože císař nemohl dopustit, aby město náleželo Rusům, musel splnit podmínku dohody. Skrynnikov se zmiňuje ještě o dalším důvodu dobytí města a to, že si to přál sám Basileios, jelikož se jeho obyvatelé podíleli na vzpouře proti makedonské dynastii.¹⁰⁵ Tato možnost se mi zdá nepravděpodobná, protože v byzantských pramenech se o účasti Chersonnésanů na Fókově povstání nic nepíše a navíc toto město bylo pro Byzantince tak důležité svou strategickou polohou na Krymu, že by císařové nedovolili vstup cizího vojska do jeho hradeb. Domnívám se, že Vladimír se pro své tažení rozhodl nejen kvůli získání Anny, ale také proto, aby dokázal Basileiovi a jeho bratru Konstantinovi, že je člověkem, který trvá na dodržování smluv. Pokořením strategicky důležitého města na Krymu demonstroval nejen svou sílu, ale ukázal také svou rozhodnost a ctižádostivost získat Annu Porfyrogennétu za svou manželku.

Byzantince zpráva o dobytí Chersonnésu vojskem kyjevského knížete zcela jistě zdrtila, důležité obchodní středisko padlo do rukou „barbarů“. Jakmile Basileios a Konstantin ukončili válku s povstalci, začali řešit situaci na Krymu. Právě ukončili jeden boj a do dalšího se pouštět nechtěli. Poměry v říši začali teprve urovnávat, vlastní vojsko neměli, protože většina bojovníků byli varjagové, a ti by se mohli v boji přidat na stranu Rusů. Vladimír mezitím poslal oběma císařům zprávu: „*Jestliže mi ji [Annu] nedáte, učiním městu vašemu, jako jsem tomuto městu učinil.*“ Anniným bratrům bylo jasné, že Vladimír se nevzdá vyhlídky na sňatek s porfyrogennétou, proto mu vzkázali: „*Není důstojné pro křesťany, aby si brali pohany; jestliže se necháš pokřtít a přijmeš království nebeské, a budeš s námi jedné víry.*“ Kyjevský kníže nečekal s odpovědí: „*Povězte vašim císařům: dám se pokřtít, neboť jsem se již dříve vyptával na váš zákon a líbí se mi vaše víra a bohoslužby, o kterých mi pověděli námi poslaní muži.*“ Jeho kladný postoj ke křtu císařové uvítali, protože jejich sestra se tak nemusí provdat za pohana. Zbývalo jen přesvědčit Annu, aby se sňatkem souhlasila, ale ta se odmítala za Vladimíra vdát: „*Jako do zajetí jdu – říkála. – Lépe, kdybych zde zemřela.*“ Bratři ji přemlouvali, aby souhlasila a vdala se za vládce Rusů: „*Může se stát, že Bůh díky tobě obrátí ruskou zemi na pokání, a řeckou zemi zbaví kruté války.*“¹⁰⁶ I když pisatel tohoto letopisu popisuje, jak oba císařové přemlouvají Annu, aby dala souhlas se svatbou, je pravděpodobnější, že jí to

¹⁰⁵ Skrynnikov, R. G., *Istorija*, s. 57 – 59.

¹⁰⁶ *Povesti vremennych let*, s. 97 - 98.

nařídili a ona se jen musela podvolit jejich rozhodnutí. Navíc Vladimír byl v Chersonnéso a bylo jasné, že zde zůstane tak dlouho, dokud nebude jeho požadavek splněn.

Co víme o samotné Anně? Anna byla dcerou císaře Romana II. a Theofano, avšak přesné datum jejího narození neznáme. V roce 987, na začátku kyjevských jednání, jí bylo zřejmě dvacet čtyři let.¹⁰⁷ Anna byla určitě vzdělaná, protože vzdělání se dostávalo na byzantském dvoře nejen císařským synům, ale i dcerám a jistě byla také zbožná. Na její zbožnost ukazuje její rázné odmítnutí pohana zaznamenané ruskými letopisci. Její nesouhlas se sňatkem mohl pramenit i ze strachu, co ji čeká v cizí zemi, kde ještě stojí modly pohanských bohů. Domnívám se, že hlavním důvodem však byl především fakt, že Anna pocházela z císařského rodu. Zřejmě se jí sňatek nezamlouval hlavně proto, že si nebrala sobě rovného muže. Letopisec popisuje Annu, jak se s pláčem loučí s bratry a městem a jak s pohledem na chrám Hagia Sofia prosí boha o pomoc a podporu v tom, co ji na Rusi čeká: „*A ona sedaje do korábu, políbila své příbuzné s pláčem a vypravila se za moře.*“ Muselo být pro ni velice těžké opustit nádheru Konstantinopole a vydat se do zcela cizí země. Není jasné, jaké představy o životě Rusů měli Byzantinci, natož jaké měla Anna. Ještě před cestou na Rus se Anna a její doprovod zastavily v Chersonnéso, kde na ni čekal její budoucí manžel. Princeznu zde vítali velice přívětivě nejen jako svou osvoboditelku, ale i jako člena císařské rodiny, jež sem dlouhou dobu nezavítala. „*A přijela do Korsuně, i vyšli ji Korsuňané naproti s poklonou, uvedli ji do města a posadili v paláci.*“

Vladimír obléhal Chersonnésos šest měsíců, byl tedy nejvyšší čas vrátit se zpět na Rus. „*Potom vzal císařovnu a Anastase i korsuňské kněze s ostatky svatého Klimenta a Theba, jeho učedníka, vzal také chrámové nádoby a ikony pro požehnání své. Postavil i kostel na hoře, kterou nasypali [Chersonnésané] uprostřed města, vynášeje zeminu z náspu; kostel stojí dodnes. A vzal tu také dvě měděné modly a čtyři měděné koně...Korsuň vrátil [Řekům] jako věno a sám přijel do Kyjeva.*“¹⁰⁸ Basileios a Konstantin poslali Vladimírovi mnoho vzácných relikvií, které si též odvezl.¹⁰⁹

Zda se svatba opravdu konala v dobytém městě, není jisté, protože jediným pramenem, v němž se o svatbě píše, je korsuňská legenda, byzantské prameny se o ní vůbec nezmiňují. Jaký zájem by měl Vladimír na svatbě v Chersonnéso, jenž mohl být

¹⁰⁷ Aleksejev, S. V., *Vladimír Svjatoj*, s. 166.

¹⁰⁸ *Povesti vremennych let*, s. 99, 101.

¹⁰⁹ Šachmatov, A. A., *Korsuňská legenda o kreščeniji Vladimira*. Sankt Petěrburg 1906, s. 95.

poničen během obléhání? Chtěl uzavřít sňatek v pokořeném městě? Nebo to byla podmínka Anniných bratrů? I když se město vzdalo, protože obyvatelé přišli o přísun pitné vody, lze si jen těžko představit, že vojáci po šesti měsíčním (nebo ještě delším) obléháním nezačali plenit město. Vladimír mohl zabránit ničení města, stejně tak ho mohl dovolit, nebo určit část, kterou nechal na pospas svým mužům. Uprostřed města byla navršena zemina z podkopávání náspu, což jistě ubíralo Chersonnésu na jeho kráse. Těžko říci, v jakém stavu byl po tom, co otevřel brány kyjevskému knížeti. S jistotou to však tvrdit nelze. Co se týká druhé otázky, tak na ni také není možné nalézt jednoznačnou odpověď. Sňatek v Chersonnésu si mohli přát císařové, aby se jejich sestra vdala na byzantské půdě. Vladimír v tom mohl vidět svůj triumf, nejenže si do Kyjeva přiveze vznešenou manželku z císařského rodu, ale ožení se s ní přímo před očima Řeků a navíc ve městě, jež dobyl. Je také možné, že zde proběhlo jen zasnoubení a sňatek byl uzavřen v Kyjevě, či v jiném městě, některým z řeckých kněží z Annina doprovodu či z Chersonnésu.

Sňatkem s Annou zavrhl Vladimír ostatní ženy, protože od této chvíle měl žít pouze s byzantskou princeznou v posvátném svazku uzavřeného před tváří Ježíše Krista. Manželka z císařského rodu mohla pro Vladimíra být jakousi odměnou za opovržení, které vůči němu chovali jeho bratři kvůli jeho původu a neskrývali to. Svatba s Annou z něj smyla pozlátko „syna otrokyně“,¹¹⁰ protože se stal švagrem byzantských císařů. Podle Aleksejeva se Vladimír sňatkem s princeznou narozenou v purpuru dostal do kruhu velikých křesťanských vládců Evropy.¹¹¹

„V roce 1011 zemřela Vladimírova carevna Anna.“¹¹² Záznam letopisce o Annině smrti je jediná jistá věc, co o ní po jejím příchodu do Kyjeva lze zjistit. Jak se po svém příchodu na Rus cítila? Jak si zvykala na zcela nový život v zemi, která se tak lišila od té, kde se narodila a vyrostla? Ruské prameny o tom mlčí a není ani možné zjistit, zda Vladimírovi porodila nějaké děti. Boris N. Florja napsal, že byla někdy považována za matku Borise a Gleba, ale nepokládá toto tvrzení za pravdivé.¹¹³ Domnívám se, že život na Rusi pro ni nebyl snadný, byla odloučena od své rodiny, pohodlí císařského paláce a

¹¹⁰ Skrynnikov, R. G., *Istorija rossijskaja*, s. 61.

¹¹¹ Aleksejev, S. V., *Vladimir Svjatoj*, s. 202.

¹¹² *Povest vremennyh let*, s. 108.

¹¹³ Florja, B. N., *Christianstvo v stranach vostočnoj, jugo-vostočnoj i cental'noj Evropy na poroge vtorogo tysjačeleťija*. Moskva 2002, s. 106.

ocitla se v zemi, kde křesťanská kultura byla na svém začátku. Kromě řeckých duchovních z jejího doprovodu a z Chersonnesu tu nenašla nikoho, s kým mohla rozmlouvat tak, jak na to byla jistě zvyklá z Konstantinopole a určitě nemluvila ani slovanským jazykem.

„*Pochvala vládci našemu Vladimírovi, jím my jsme byli pokřtěni.*“¹¹⁴ Tato slova napsal Ilarion na začátku svého nevelkého spisku o křesťanství a jeho rozšíření na Rusi. Křtitelem země se stal Vladimír Svjatoslavič, o tom není sporu. Kdy kyjevský kníže přijal víru a kde se nechal pokřtít? Dochované prameny o místě a době křtu mnohdy vyvolávají více otázek, než kolik poskytují odpovědí. Bylo Vladimírovo rozhodnutí přijmout křesťanství výsledkem jeho osobního přesvědčení nebo jen politickým aktem? Měl na jeho přijetí křesťanství z Byzance vliv sňatek s princeznou Annou?

„*Sezval Vladimír své bojary a městské starší a řekl jim, přišli Řekové, hanili všechny zákony a svůj chválili i mnoho říkali, vypravovali o počátku světa, o bytí všehomíra. Moudře hovořili, krásné bylo je slyšet a každému milé je poslouchat.*“¹¹⁵ Autor Povesti vremennych let popsal, jak Vladimír s pochvalou mluví o křesťanské víře Řeků a v pokračování své řeči žádá bojary a starší, aby rozhodli, jaké náboženství přijmout. Řeč kyjevského knížete je zasazena do roku 987 stejně jako jeho křest. K tomuto roku se přiklání někteří historikové jako Skrynnikov¹¹⁶ a Sverdlov.¹¹⁷ V prvním pskovském letopise se píše o Vladimírově zázračném uzdravení v Chersonnesu po jeho křtu v roce 988.¹¹⁸ Aleksejev se k tomuto datu přiklání také.¹¹⁹ Vernadskij je stejného názoru.¹²⁰ František Dvorník dokonce zařadil křest kyjevského knížete do let 988 – 989.¹²¹ Poslední uvedený letopočet se mi zdá nejméně pravděpodobný. Pokud by skutečně ještě v tomto roce byl Vladimír pohanem, zřejmě by se to odrazilo v byzantských pramenech. V nich je pouze to, že Anna byla manželkou knížete Vladimíra, ale o jeho víře se nezmiňují. Pro Byzantince bylo těžko přijmout, že příslušnice císařského rodu se

¹¹⁴ Ilarion, *Slovo a zakone i blagodati*. Moskva 1994, s. 29.

¹¹⁵ *Povesti vremennych let*, s. 94.

¹¹⁶ Skrynnikov, R. G., *Istorija*, s. 58.

¹¹⁷ Sverdlov, M. B., *Domongol'skaja Rus'. Knjaz' i knjažeskaja vlast' na Rusi VI – pervoj treti XIII vv.* S. - Peterburg 2003, s. 277.

¹¹⁸ *Povest vremennych let*, s. 99.

¹¹⁹ Aleksejev, S. V., *Vladimir Svjatoj*, s. 178.

¹²⁰ Vernadsky, G., *Kievan Russia*, s. 63.

¹²¹ Dvorník, F., *Byzantské misie u Slovanů*. Praha 1970, s. 274.

prováděla za cizince – barbara, takže jestliže Vladimír byl v době sňatku ještě pohan, byzantští historikové by to určitě neopomněli zapsat. Domnívám se, že se Vladimír nechal pokřtít na přelomu let 987 a 988. Povestí vremennych let vypravuje o řeckém mudrcovi, který rozmlouval s knížetem o počátku světa, o víře a království nebeském.¹²² Jestliže Vladimír přijal křest v tuto dobu, kdy do Kyjeva přišlo byzantské poselstvo a Basileiově snaže zabránit knížeti přijmout jinou víru. Podle Aleksejeva je také možné, že Vladimír se nechal pokřtít tajně ještě na Rusi a teprve po dobytí Chersonnésu se veřejně zřekl pohanství.¹²³ K tajnému křtu se přiklání také Skrynnikov, podle něhož se ke své nové víře přiznal až po změně rusko-byzantských vztahů.¹²⁴

Stejně pochyby jako o době křtu panují také o jeho místě. Kde se nechal Vladimír pokřtít? Pokud Vladimíra přivedl k víře mudrc, jenž byl členem byzantského poselstva, mohlo se tak stát v Kyjevě, kde probíhala jednání o vojenské pomoci pro císaře. Korsuňská legenda vypráví o jeho křtu v Chersonnesu, kterým splnil podmínku císařů Basileia a Konstantina a mohl se oženit s Annou: „*Nech se pokřtít a tehdy pošleme svou sestru k tobě.*“¹²⁵ Za předpokladu, že se Vladimír nechal pokřtít již na přelomu let 987 a 988, nepřichází Chersonnés v úvahu. Myslím si, že v tomto případě nelze dojít k jednoznačné odpovědi, ale jako nejpravděpodobnější místo Vladimírova křtu se zdá být Kyjev.

Co Vladimíra vedlo k přijetí křesťanství z Byzance? Vladimír hodlal přijmout monoteistickou víru, neboť tradiční kult pohanských bohů nevyhovoval jeho nárokům. Podle britského historika Jonathana Sheparda souviselo Vladimírovo rozhodnutí s porážkou, kterou utrpěl od povolžských Bulharů¹²⁶. Proto se rozhodl hledat nové božstvo, jež by ho dovedlo k vítězství.¹²⁷ Alexej A. Šachmatov rozdělil přijetí křesťanské víry na Rusi na dvě epizody, z nichž první je příchod posílů z různých zemí, kteří Vladimírovi vypravují o svém náboženství, a druhá rozmlouvání kyjevského knížete s bojary o jednotlivých vírách a rozhodování o tom, jakou přijmout.¹²⁸ Nejprve dorazili

¹²² *Povestí vremennych let*, s. 81 – 94.

¹²³ Aleksejev, S. V., *Vladimír Svjatoj*, s. 179.

¹²⁴ Skrynnikov, R. G., *Istorija*, s. 60.

¹²⁵ *Povestí vremennych let*, s. 97 – 98.

¹²⁶ Povolžští Bulhaři sídlili kolem středního toku řeky Volhy. Přijali Islám.

¹²⁷ Shepard, J., *Rus*, in: *Christianizace a utváření křesťanské monarchie. Skandinávie, střední Evropa a Rus v období 10. – 12. století*. Praha 2013, s. 373.

¹²⁸ Šachmatov, A. A., *Korsunskaja legenda*, s. 1 – 4.

do Kyjeva Bulhaři¹²⁹ a vyprávěli Vladimírovi o islámu. Po nich přišli křesťané z Říma, ale Vladimír je odmítl odvolávaje se na své předky, kteří učinili totéž. Poté dorazili na Rus Chazaři, kteří byli judaisté, a mluvili s knížetem o svém náboženství, Vladimír je odmítl. Jako poslední k němu přišel Řek – mudrc, pravděpodobně byl členem byzantské poselstva Basileia II. Řecký učenec vyprávěl Vladimírovi o stvoření světa a člověka, o vyhnání Adama a Evy z ráje, dějinách lidstva napsaných ve Starém zákoně a o narození Ježíše Krista, který byl ukřižován, aby smyl hřích lidí. Ten všemu pozorně naslouchal, ale ještě se pokřtít nedal a obdaroval učence bohatými dary.¹³⁰

Druhou epizodou je svolání bojarů a městských starších knížetem, aby se s nimi poradil, kterou víru přijmout. Vladimír jim řekl vše, co se dozvěděl o jednotlivých náboženstvích, a zeptal se jich na jejich mínění. Vladimír poslal moudré muže do země Bulharů, Chazarů, do Němec a Konstantinopole, aby se přesvědčili na vlastní oči, jak probíhají bohoslužby. Všude pozorně sledovali, jak lidé uctívají boha a kněží vykonávají obřady a po návratu do Kyjeva o všem dopodrobna informovali svého vládce. Nejvíce se jim líbilo v Konstantinopoli, kde je okouzlena krása chrámů a bohoslužba se jim zdála lepší než u ostatních. Bojaři ještě připomněli: „*Jestliže by řecký zákon byl špatný, nepřijala by ho tvoje babka Olga, která byla moudřejší než všichni lidé.*“¹³¹

Bylo pokřtění Rusi promyšleným tahem státníka a navíc podpořeno sňatkem s byzantskou porfyrogennétou? Rozhodnutí vzdát se víry předků se nezrodilo přes noc, ale ukazuje to na dlouhodobější proces. Pantheon slovanských bohů působil chaoticky, proto je možné, že Vladimír uvažoval o přijetí náboženství, kde je jediný bůh a vládce, čímž by nastolil pořádek i na Rusi. Proč ale došlo k přijetí křtu z Konstantinopole a ne z Říma? V 10. století byla církev ještě jednotná, i když mezi východem a západem existovaly určité rozdíly v bohoslužbě. První křesťanské misie přišly na Rus z byzantské říše a Olga přijala křest také odsud, existovala zde již nějaká tradice.

Domnívám se, že důležitým faktorem při přijetí křesťanství z Konstantinopole byl také sňatek Vladimíra s Annou Porfyrogennétou, i když nebyl rozhodující. Skutečnost, že Basileios poslal své vyslance do Kyjeva právě v době, kdy se kníže rozhodoval o přijetí nové víry, přišla jistě Vladimírovi vhod. Navíc kontakty s Byzancí nebyly na Rusi ničím novým a již Vladimírova babička Olga přijala křest z Konstantinopole. Na jedné straně

¹²⁹ Volžští Bulhaři byli muslimové.

¹³⁰ *Povest vremennyh let*, s. 94.

¹³¹ *Povest vremennyh let*, s. 97.

zde byla jakási tradiční návaznost na východní křesťanství, které na Rusi již znali, protože Rus obchodovala s Byzancí a obchodníci tak přicházeli do styku s řeckou vírou a někteří ji i přijali. Na straně druhé zde byla Anna Porfyrogennéta. Basileiova žádost o vojenskou pomoc poskytla Vladimírovi příležitost vzít si sestru císaře mocné říše.

Jelikož synové Romana II. nehodlali provdat Annu za pohana, požadovali Vladimírův křest a to se stalo hybným momentem, který rozhodl o přijetí křtu právě z rukou řeckých duchovních. Po návratu ruských posílů pokřtil knížete řecký kněz, jenž ho začal učit principům křesťanství. Sled událostí tomu napovídá: příchod řeckého učence do Kyjeva, vyptávání se na víru a cesta kyjevských posílů do hlavního města byzantské říše, aby spatřili církevní obřady přímo na místě. Odraz těchto událostí lze najít právě v *Povesti vremennych let*.

Korsuňská legenda vypráví o Vladimírově křtu v Chersonnésu. Když ruské vojsko vstoupilo za hradby dobytého města, kyjevský kníže požadoval, aby mu císařové dali Annu za manželku, jinak oblehne i Konstantinopol. Protože neměli jinou možnost, souhlasili, ale Vladimír se musel nejprve stát křesťanem. Kníže sice slíbil, že se nechá pokřtít, ale stále to odkládal, i když Anna již dorazila do Chersonnésu. Náhle onemocněl a přestal vidět, proto mu princezna řekla: „*Jestliže se chceš zbavit nemoci, dej se pokřtít.*“ Vladimír dal na její radu: „*Korsuňský biskup oznámil křest a položil na něho ruku, Vladimír prozřel a řekl: poprvé jsem spatřil jediného Boha.*“¹³² Vyprávění o přijetí řecké víry v Chersonnésu nese základní rysy legendy. Vladimír setrvává v pohanské víře, ale náhle a z neznámé příčiny onemocní, proto mu Anna poradí, že jen přijetí Krista ho dokáže zbavit slepoty. V navrácení zraku je vidět symbol toho, že Vladimír zavrhl pohanské bohy a obrátil se ke Kristu, který ho spasí – božské prozření. Již není slepý, protože poznal pravou víru, a navíc smyl ze sebe všechny hříchy. Autor legendy není znám, ale podle Šachmatova mohl pocházet z byzantského prostředí dokonce přímo z Chersonnésu.¹³³ Legenda spojuje tři důležité události: dobytí Chersonnésu, křest Vladimíra a jeho svatbu s Annou.

Jaké informace poskytuje korsuňská legenda o Anně? Byzantská princezna v ní není jen okrajovou postavou příběhu. Její bratři ji přemlouvají ke sňatku s Vladimírem: „*Může se stát, že Bůh díky tobě obrátí ruskou zemi na pokání, a řeckou zemi zbaví kruté*

¹³² *Povest vremennych let*, s. 99.

¹³³ Šachmatov, A. A., *Korsunskaja legenda*, s. 76.

války.¹³⁴ Aktivně se účastní obrácení kyjevského knížete ke křesťanství. Anna se po sňatku s Vladimírem stává kyjevskou kněžnou a řečtí duchovní ji doprovázejí na Rus. Legenda dokonce zachycuje také Anninu cestu po moři.¹³⁵

Zajímavost a hodnota vypravování o křtu kyjevského knížete na Krymu spočívá v roli, kterou její autor přisoudil byzantské princezně. Na rozdíl od ostatních písemných pramenů o začátku christianizace Rusi v této legendě není Anna jen Vladimírovou nevěstou, ale člověkem, jenž přivádí pohana k pravé víře a tím mu nabízí spasení. I když je korsuňská legenda pro většinu historiků jen literární památkou, pro mě je dokladem autorova zájmu o pozvednutí významu sňatku mezi kyjevským knížetem a Annou Porfyrogennétou.

Vzdát se víry svých předků a přijmout zcela jiné náboženství, kde se věřící modlí k jedinému bohu, bylo podle mě především politickým tahem, nikoliv činem plynoucím z osobního přesvědčení. Skutečnost, že evropské země přijímaly křesťanství, něco znamenala. Bulhaři na jihu byli křesťany již sto let a časté styky Rusi s Byzancí měly také svou váhu. Vladimír si to jistě uvědomoval, v polyteismu, který s sebou nesl chaos a rozdrobenost, budoucnost nebyla, nýbrž v monoteismu, jenž ztělesňoval řád a jednotu. Kyjevský kníže se tak zařadil nejen po bok křesťanských vládců, ale navíc se mu dostalo pocty oženit se s princeznou narozenou v purpuru.

„Rok 989. První se nechal pokřtít kníže Vladimír a od konstantinopolského patriarchy Fotia přijal jako metropolitu Kyjeva Leona a Novgorodu biskupa Ioakima Korsuňského a jiné biskupy a popy a diakony a dal pokřtít celou ruskou zem.“¹³⁶ Z jakého důvodu přisoudil letopisec křest knížete Fótiovi? Vždyť tento konstantinopolský patriarcha žil o sto let dříve než Vladimír. Šachmatov napsal, že vyprávění o křtu kyjevského knížete se nápadně podobá křtu Borise v Bulharsku. Boris přijal křest za panování císaře Michaela III., kdy byl konstantinopolským patriarchou právě Fótios a vypravování o této události se dostalo pravděpodobně i na Rus. Je možné, že se stalo pozdější předlohou pro vyprávění o Vladimírově křtu.¹³⁷ Domnívám se, že příběh o

¹³⁴ *Povest vremennyh let*, s. 98.

¹³⁵ Šachmatov, A. A., *Korsunskaja legenda*, s. 76 – 81.

¹³⁶ *Novgorodskaja vtoraja letopis*, (Polnoje sobranije russkich letopisej III, izdannoe Archeografičeskoju komissejeju), Sant Peterburg 1841, s. 179.

¹³⁷ Šachmatov, A. A., *Odin iz istočnikov letopisnago skazanija o kreščeniji Vladimira*. Charkov 1904, s. 68 – 74.

Borisových jednáních s Konstantinopolí a Římem a přijetí křtu z Byzance posloužilo ruským letopiscům, aby vytvořili ucelený pohled na události, které rozhodly o dalším osudu jejich země.

Když se Vladimír vrátil do Kyjeva, přivezl s sebou kromě Anny také řecké duchovní, aby začali christianizovat obyvatele Rusi. *„Jakmile se vrátil, nařídil vyvrátit modly, některé rozsekat, další spálit. Peruna přikázal přivázat k ocasu koně a vláčet ho s hory po Boričevu na potok, a vybral 12 mužů, aby ho bili proutím. To ne proto, že by dřevo mohlo cítit, ale na hanobení běsu, který oklamával lidi v této podobě, aby dostal on odplatu od lidí...Když vlekli Peruna potokem k Dněpru, plakali pro něj nevěrní lidé, protože ještě nepřijali svatý křest. A když ho [Peruna] přivlekli, hodili ho do Dněpru.“* Po návratu na Rus byla pravděpodobně jako první pokřtěna Vladimírova rodina, pak musel kníže zajistit, aby křest přijali všichni ostatní. Staří bohové byli oficiálně zavrhnuti a Perun, jako nejvyšší bůh Slovanů, byl vhozen do Dněpru, který odnesl jeho sochu daleko od města. *„Plakali pro něj nevěrní lidé, protože ještě nepřijali svatý křest,“* tak reagovali lidé na jednání svého knížete. Bral jim víru, kterou zdědili po předcích, i když někteří obyvatelé již byli křesťany, většina zůstávala stále pohany. Jen těžko si lze představit, jak se cítili, když měli přijít o to, co znali. Skutečnost, že lidé změnu náboženství přijímali velice obtížně, doložil letopisec slovy: *„Jestliže kdo nepřijde zítra k řece, budiž bohatý nebo chudý, nuzný nebo služebný – bude mým nepřítelem.“*¹³⁸ Z toho vyplývá, že obyvatelé neměli na výběr, museli přijmout křest, protože jejich vládce to nařídil. Vladimír poručil lidem, jimž vládl, aby se stali křesťany, stejně jako to udělal o sto let dříve Boris v Bulharsku a jak tak učinili i králové v západní Evropě.

„Další den vyšel Vladimír s císařskými a korsuňskými popy ke Dněpru a sešlo se tam nesčíslné množství lidí. Vstoupili do vody a stáli tam jedni po šíji a druzí po prsa a děti na břehu, někteří drželi malé děti, dospělí se brodili, popové stojíce na místě pronášeli modlitby. A byla vidět radost na nebi i na zemi, tolik spasených duší a d'ábel sténaje řekl: Běda mi! Vyhnali mě odsud!“ Kyjevané museli přijít k Dněpru a řečtí duchovní je v jeho vodách pokřtili. Vladimír je zde zobrazen jako člověk, který zajistit svým lidem spásu, protože je přivedl na pravou víru. *„Když byli lidé pokřtěni, rozešli se domů. Vladimír se radoval, že poznal Boha on i jeho lidé, podíval se na nebe a řekl: Bože, který si stvořil nebe i zemi! Pohlédni na tyto nové lidi a dej jim, Hospodine, poznat sebe,*

¹³⁸ *Povest vremennych let*, s. 101 - 102.

*jediného Boha, jako poznali tebe křesťanské země. Utvrď v nich pravou a nezvratnou víru.*¹³⁹

Poté, co byli pokřtěni obyvatelé Kyjeva, musel Vladimír zajistit, aby proběhla christianizace celé Rusi, což se jistě ukázalo těžkým úkolem. Na šíření křesťanství na Rusi potřeboval biskupy a kněží, ty však neměl. Když odjížděl z Chersonnesu, vzal s sebou biskupa Anastase a Ioakima a spolu s nimi přišli na Rus ještě další duchovní. Z dochovaných písemných pramenů není jasné, kolik kněží se vydalo s Vladimírem do Kyjeva, ani zda ovládali slovanský jazyk. Jestliže se jednalo o Byzantince pocházejících z neslovanského území říše, nelze říci s jistotou, zda byli schopni s Rusy rozmlouvat. Neznalost jazyka komplikovala šíření Kristova učení a jistě nepomáhala lidem smířit se s novou vírou. Podle Skrynnikova měli řečtí kněží před sebou velice těžký úkol, protože příchodem na Rus se ocitli ve zcela odlišném prostředí a dodává, že v procesu christianizace sehráli důležitou roli bulharští duchovní.¹⁴⁰ Bulhaři hovořili slovanským jazykem stejně jako Rusové a také při svých bohoslužbách užívali slovanský jazyk. Tito kněží učili Vladimírův lid principům křesťanské víry. Přesto těchto kněží nebylo dost na to, aby se křesťanství na Rusi zakotvilo a dále rozvíjelo, proto Vladimír založil církevní školy. Nařídil, aby ještě malé děti sebrali jejich matkám a vychovali z nich další kněze. Tímto způsobem hodlal získat další duchovní, kteří navíc budou přímo z Rusi.¹⁴¹ *„Začal brát u vznešených lidí děti a dával je na učení kněžím. Matky pro ně plakaly, neboť se ještě neutvrdily ve víře, a plakaly pro ně jako pro mrtvé.*¹⁴²

Tímto způsobem pravděpodobně probíhala christianizace všude na Rusi: zničení model starých bohů, křest obyvatel v řece a učení o víře. Byl to složitý proces, který vyžadoval čas a trpělivost jak ze strany duchovních, tak nově pokřtěných.

Pro šíření a upevňování křesťanství byla důležitá výstavba chrámů. Křesťanské kostely měly stát na místech, která byla dříve zasvěcena pohanským bohům, což nebylo při christianizaci zemí nic neobvyklého. Tzv. Desátkový chrám v Kyjevě zasvěcený Bohorodičce byl postaven již mezi lety 989 a 996. Na jeho stavbu byli pozváni stavitelé a mistři z Byzance, pravděpodobně na žádost samotné princezny Anny. Chrám byl bohatě vyzdoben mozaikami a freskami, jejichž ikonografie odpovídá byzantskému stylu a podle

¹³⁹ *Povest vremennych let*, s. 102.

¹⁴⁰ Skrynnikov, R. G., *Istorija*, s. 62.

¹⁴¹ Solovjev, S. M., *Istorija Rossiji*, s. 173 – 174.

¹⁴² *Se Povesti vremennych let*, s. 102.

Poppa sloužila jako předloha pro jeho stavbu Hagia Sofia v Konstantinopoli. Jedná se vlastně o první kamenný chrám na Rusi.¹⁴³ V kupoli byl zobrazen Ježíš Kristus jako Panthokrator a v apsidě Panna Marie. Tento chrám se stal významný také tím, že sem byla uložena část ostatků svatého Klimenta, které si přivezl Vladimír s Annou.¹⁴⁴ Další chrámy byly vybudovány v Novgorodě, Polocku a Černigově.¹⁴⁵

Přijetím křesťanství Vladimírem začala na Rusi nová éra, změnila se kultura stejně jako politické poměry. Z pohledu Byzantinců již nebyla Rus barbarská, ale stala se křesťanskou zemí. Po přijetí křtu na Rusi se začala rozvíjet také kultura a písemnictví. Větší vliv na rozvíjení ruského písemnictví mělo spíše Bulharsko než Byzanc. Výraznější vliv byzantské kultury je vidět až za vlády Vladimírova syna Jaroslava.

Církevní hierarchie se na Rusi utvářela po vzoru Byzance a podle Skrynnikova se na tomto procesu podílela sama princezna Anna.¹⁴⁶ Rus byla podřízena konstantinopolskému patriarchovi, který jmenoval kyjevského metropolitu, jenž „*měl být očima byzantského císaře a dohlížet na ruská knížata*.“¹⁴⁷ Ruský křesťanský myslitel a publicista Georgij P. Fedotov svůj názor o dohledu metropolitů na knížata blíže nespécifikoval, takže se jen mohu dohadovat o pravém smyslu jeho slov. Domnívám se, že metropolita dosazený z Konstantinopole měl v první řadě dohlédnout na vznikající církevní hierarchii a její upevňování. Také měl radit kyjevskému knížeti a je možné, že se měl snažit o trvání dobrých vztahů mezi oběma zeměmi, ale ne vždy se mu to dařilo. Kdo však byl prvním metropolitou Rusi? V novgorodském druhém letopise se píše: „*patriarcha Fotius mu z Konstantinopole poslal do Kyjeva metropolitu Leona*“¹⁴⁸ Domnívám se, že tomuto údaji věřit nelze, protože fakt, že je zde uvedeno Fotiovo jméno letopisu na věrohodnosti nepřidává. V Povesti vremennych let se o kyjevském metropolitovi v souvislosti s vládou Vladimíra Svjatoslaviče vůbec nepíše. První zmínka je až z roku 1039: „*Byl vysvěcen chrám svaté Bohorodičky metropolitou Feopemptem, který vystavěl Vladimír, otec Jaroslavův*.“¹⁴⁹ Podle ruského historika Viktora Lazareva

¹⁴³ Poppe, A., *Państwo i kościół na Rusi w XI wieku*. Varšava 1968, s. 36, 248.

¹⁴⁴ Huňáček, V., *Východoslovanské křesťanství a starší tradice*, in: Studie k dějinám a kultuře východních Slovanů XX. Praha 1990, s. 45.

¹⁴⁵ Udal'cová, Z. V., *Kul'turnyje svjazi Drevnej Rusi i Vizantii*, in: Vizantijskij vremennik 42, 1981, s. 25 – 34.

¹⁴⁶ Skrynnikov, R. G., *Istorija*, s. 62.

¹⁴⁷ Fedotov, G. P., *The Russian Religious Mind. I*. Harvard 1966, s. 397.

¹⁴⁸ Novgorodskoj vtoroj letopis, s. 179.

¹⁴⁹ *Povest vremennych let*, s. 121.

mohl být Feopempt v Kyjevě již roku 1037, kdy dal Jaroslav postavit chrám svaté Sofie. Zároveň vyslovil názor, že první ruská církev mohla být spjata více s bulharskou než konstantinopolskou.¹⁵⁰ Podle Skrynnikova byl prvním metropolitou možná Řek Theofilakt, který před příchodem na Rus byl biskupem v Arménii, nebo Ioann I., jehož jméno se našlo na pečetí datované do 11. století: „*Ioann metropolita Rusi*“.¹⁵¹ Šachmatov to považuje jen za další prvek v podobnosti mezi vypravováním o křtu bulharského vládce Borise a kyjevského knížete Vladimíra.¹⁵²

Přestože spolu s křesťanstvím začala na Rus pronikat byzantská kultura, nebyla zde přijata ve své klasické podobě. Větší vliv na rozvoj ruského myšlení a písemnictví mělo Bulharsko. Zde existovala křesťanské tradice několik desetiletí a během této doby vzniklo mnoho slovanských překladů byzantských teologických a vědních spisů. Zásahu na rozkvět bulharského písemnictví měli Konstantin a Metoděj se svými žáky, kteří odešli z velkomoravského území a dostali se do okruhu cara Simeona. Na základě dostupné církevní literatury se mohlo rozvíjet na Rusi křesťanské myšlení a vznikat písemné památky. „*Teprve Vladimírovi se podařilo pomocí jednotného náboženství sjednotit ruskou veleříši.*“¹⁵³ Na Rusi jistě začaly vznikat původní písemné památky, ale většina se jich nedochovala, takže nelze poznat, do jaké míry byly ovlivněny byzantskou či bulharskou literaturou.

Principy křesťanství měly také vliv na upevnění moci kyjevského knížete, ta získala na božském původu. Kyjevský kníže stal se *náměstkem boha*, a proto mu lidé byli zavázáni svou poslušností.¹⁵⁴ Vladimír budoval stát s pevnou státní mocí, ale jeho snahy narušovaly ambice jeho vlastních synů. Za jeho vlády došlo k rozvoji vztahů nejen s Konstantinopolí, ale také se zeměmi západní Evropy.

¹⁵⁰ Lazarev, V. N., *Mozaiki Sofiji Kijevskoj*. Moskva 1960, s. 11.

¹⁵¹ Skrynnikov, R. G., *Istorija*, s. 62 – 63.

¹⁵² Šachmatov, A. A., *Odin iz istočnikov*, s. 72.

¹⁵³ *Písemnictví ruského středověku*. Přeložila E. Bláhová. Praha 1989, s. 14.

¹⁵⁴ Fedotov, G. P., *The Russian Religious Mind*, s. 398.

3 Matka Vladimíra Monomacha

Když se kyjevský kníže Vladimír Svjatoslavič oženil s byzantskou princeznou Annou Porfyrogennétou, dostalo se Rurikovu rodu velké pocty. Stala se některá další princezna z Byzance ruskou kněžnou?

„Vsevolodovi se od řecké carevny narodil syn a dostal jméno Vladimír.“¹⁵⁵

Autor Nestorova letopisu napsal o narození syna Vsevoloda Jaroslaviče v roce 1053. Kdo byla tato řecká princezna? Co vedlo k jejímu sňatku se Vsevolodem? A kdy k němu došlo?

Ve čtyřicátých letech 11. století se zhoršily vztahy mezi Rusí a Byzancí. Zapříčinily to spory mezi řeckými a ruskými kupci v Konstantinopoli, při nichž byli zabiti někteří z Rusů. Nedošlo k žádnému odškodnění ze strany byzantského císaře, a tak „roku 1043 poslal Jaroslav svého syna Vladimíra na Řeky, a dal mu mnoho vojáků.“¹⁵⁶ Vojenská výprava ničeho nedosáhla, neboť ruské lodě byly zničeny během mořské bouře na cestě do Konstantinopole. Vzájemné vztahy se neurovnaly hned, ale podle ruského historika Gennadije G. Litavrina došlo k mírovým rozhovorům mezi knížetem Jaroslavem a byzantským císařem Konstantinem IX. Monomachem. Mělo se jednat také o spojení proti Pečeněhům a Seldžukům.¹⁵⁷ Spojení mělo být posíleno sňatkem byzantské princezny s jedním ze synů knížete Jaroslava.

Je pravděpodobné, že během těchto jednání o spojení, byl dohodnut také sňatek Vsevoloda Jaroslaviče s byzantskou princeznou. Přesný rok, kdy se princezna, jejíž jméno se v pramenech nedochovalo, vydala na Rus, není znám.¹⁵⁸ V roce 1053 porodila Vsevolodovi syna Vladimíra, proto předpokládám, že na Rus přijela někdy v letech 1050 – 1052, i když k dojednání samotného sňatku mohlo dojít samozřejmě dříve. Podle Litavrina však nelze tento sňatek srovnávat s tím, který uzavřel Vladimír s Annou.¹⁵⁹ Zatímco na konci 10. století došlo k tomu, že byla porfyrogennéta provdána za kyjevského knížete, zde tomu tak zřejmě nebylo. Řecká manželka Vsevoloda byla jen

¹⁵⁵ *Povest vremennych let* (Lavrent'jevskaja letopis), ed. Kuzmin, A. G. Arzamas 1993, s. 124.

¹⁵⁶ *Povest vremennych let*, s. 121.

¹⁵⁷ Litavrin, G. G., *Vizantija, Bolgarija, Drevnjaja Rus' (IX – načalo XII v.)*. Sankt Peterburg 2000, s. 274.

¹⁵⁸ Šljakov, I., *O poučeněji Vladimira Monomacha*. Rim 1900, s. 121 – 123. Šljakov uvádí, že se matka knížete Vladimíra Monomacha jmenovala Anna, ale neuvádí pramen, ze kterého čerpá.

¹⁵⁹ Litavrin, G. G., *Vizantija*, s. 274.

dcerou císaře Konstantina IX., která se narodila ještě před jeho nástupem na trůn, či dokonce byla jen neteří.¹⁶⁰

Kdo inicioval tento sňatek? Pravděpodobně se jednalo o Jaroslavovu podmínku uzavření spojenectví. Opětovné spojení Rurikovců s byzantskou císařskou rodinou mohlo jen zvýšit prestiž knížecího rodu. Nepovažuji za pravděpodobné, že by byzantský císař nabídl svou dceru či neteř jednomu z Jaroslavových synů, i když se nejednalo o princeznu narozenou v purpuru.

Tato byzantská princezna je badatelům téměř neznámá. Je jen málo faktů, které o ní mohu tvrdit s určitostí. Byla příbuznou Konstantina IX. Monomacha a stala se manželkou Vsevoloda Jaroslaviče, s nímž měla syna Vladimíra. Její život na Rusi byl z určitého hlediska významný, protože se stala matkou Vladimíra Vsevolodoviče, který byl svými nástupci považován za ideálního a moudrého vládce.¹⁶¹ Přízvisko Monomach je odvozené z původu jeho matky z rodu Konstantina IX. Monomacha.¹⁶²

Matka Vladimíra Monomacha je důležitá také proto, že tento kníže spojován s tzv. Monomachovými dary. Ve *Skazanije o knja'jach vladimirskich* se píše o původu Rurikovců, kteří svůj rod odvozovali od císaře Augusta. Nejprve je zde zachycena vyprávění o pozvání Rurika do Novgorodu. Po knížeti Rurikovi pak vládla ještě čtyři pokolení velikých knížat, po nich přišel Vladimír a nechal pokřtít ruskou zem. Ve *Skazanije* se dále píše, že po Vladimírovi následovala další čtyři pokolení končící Vladimírem Monomachem jako pravnukem svatého Vladimíra. Jak se Monomachovy dary dostaly na Rus? Vladimír Vsevolodovič se chystal na vojenské tažení do byzantské říše, kde chtěl plénit. Konstantin IX. Monomach jako moudrý vládce poslal k Vladimíru Vsevolodoviči posly. Ti mu přinesli truhlu s dary, které dříve patřily císaři Augustovi. Mezi těmito dary měla být také čapka a barmy. Vladimír Vsevolodovič přijal přízvisko Monomach a žil s Konstantinem IX. v míru.¹⁶³

Je vůbec možné zjistit, odkud čapka pocházela? Čím je toto vyprávění důležité? Zřejmě se jednalo o zlatou čapku knížete Ivana Kality. On sám ji zcela jistě dostal od jiného vládce jako dar. Nelze s určitostí říci, odkud přesně pocházela, ale nese stopy

¹⁶⁰ Litavrin, G. G., *Vizantija*, s. 274. Sverdlov je stejného názoru jako Litavrin, ale ani jeden z nich neuvádí pramen z něhož čerpali. Sverdlov, M. B., *Domongol'skaja Rus'. Knjaz'í knjažeskaja vlast'na Rusi VI – pervoj treti XIII vv.* Sankt Peterburg 2003, s. 373.

¹⁶¹ Solovjev, A. V., *Byzance et la formativ de l'Etat russe.* London 1979, s. 630.

¹⁶² Fedotov, G. P., *The Russian Religious Mind.* Cambridge 1966, s. 58.

¹⁶³ Dmitrijeva, R. P., *Skazanija o knjaz'jach vladimirskich.* Moskva – Leningrad 1955, s. 175 – 177.

egyptských, byzantských, ruských a dokonce středoasijských vlivů. Pravděpodobně vznikla někdy koncem 13. a začátkem 14. století Káhiře, odkud se přes chána Zlaté hordy dostala až do rukou Ivana Kality. Na Rusi k ní přidali vrchní díl zdobený zlatými filigrány, křížek a také sobolí kožešinu. Pokud čapku opravdu vyrobili v Egyptě a na Rus se dostala přes Zlatou hordu, jistě prošla mnoha úpravami, které komplikují určit její skutečný původ.¹⁶⁴ Tato čapka byla použita při první ruské korunovaci Dmitrije Ivanoviče 4. 2. 1498 v Uspenském chrámu.¹⁶⁵

Vyprávění o darech, které dostal Vladimír Vsevolodovič je významné tím, že mělo ukazovat starobylost rodu vládnoucích knížat, která byla korunována Monomachovou čapkou. Ta je především symbolem *translatio imperii* a ruského samoděržaví. Historička Natalija V. Žilina, která se čapkou zabývala, napsala, že tento název vznikl jen z nesprávného výkladu o jejím původu.¹⁶⁶ Podle Žilinové bylo důvodem jejího pojmenování to, že Vladimíra Vsevolodoviče oceňovali jeho nástupci pro jeho vladařské schopnosti a také napomáhal fakt, že byl spřízněn s byzantskou císařskou rodinou.

¹⁶⁴ K výzdobě Monomachovy čapky Litavrin, V. N., *Istorija vizantijskoj živopisi*. Moskva 1948. K významu čapky pak Morozov, V. V. – Černecov, A. V., *Legenda o Monomachovyh regalijach v iskusstve Moskvy XVI v.*, in: *Ot Rima k Tretimu Rimu*. Rim, Konstantinopol, Moskva: sravnitel'no – istoričeskoje issledovanije centrov ideologii i kul'tury do XVII v. Moskva 1997, s. 367 – 372.

¹⁶⁵ První ruská korunovace Dmitrije Ivanoviče je popsána v následující kapitole.

¹⁶⁶ Žilina, N. V., *Šapka Monomachova*. Moskva 2001, s. 166.

4 Zóé Palaiologovna - Z římského exilu na moskevský trůn

V ruské historii se najde mnoho osobností vzbuzujících údiv a dokonce i hrůzu, ale jen některé z nich vyvolávají tolik kontroverzních otázek jako Zóé Palaiologovna. Zóé se narodila jako princezna, avšak pád Konstantinopole a postupující armáda osmanského vládce Mehmeda II. Dobyvatele donutily její rodinu opustit morejský despotát. Jaký byl její život po nuceném útěku z Morey? Jak vypadala její cesta z papežského Říma až na Moskevskou Rus? Byla tato pozoruhodná žena jen byzantská princezná, ze které se stala manželka Ivana III., nebo ctižádostivá žena jdoucí tvrdě za svými cíly?

Zóé byla jedním ze čtyř dětí Thomy Palaiologa, morejského despoty, a neteř posledních císařů Konstantina XI. a Jana VIII., a Catariny Zacchariovny. Byzantský císař pověřil správou Morey¹⁶⁷ své bratry Thomu a Demétria. Západní část despotátu zahrnující Patras, Clarenzu a Karytenu byla svěřena Thomovi a východní část s městem Mitra připadla Demétriovi. Poté co Turci v roce 1453 dobyli Konstantinopol, zůstal Demétrios na dvoře sultána Mehmeda a poslední roky svého života prožil v klášteře, kde roku 1470 zemřel. Thoma nadále žil v Moree, ale musel platit daně novému vládci na Bosporu, a tak po sedmi letech uprchl i se svou rodinou na ostrov Korfu. Britský historik Steven Runciman zdůrazňuje, že při svém útěku neopomněl z Patrasu odnést významnou křesťanskou relikvii, hlavu svatého apoštola Ondřeje. Koncem roku 1460 se Thoma vypravil i s touto relikvií do Říma, kde ji 7. března 1461 věnoval papeži.¹⁶⁸ Za tento vzácný dar mu papež udělil Řád zlaté růže a měsíční důchod ve výši tři sta zlatých dukátů, ke kterým mu kardinálové přidali ještě dalších pět set zlatých dukátů. Když v roce 1462 zemřela Catarina Zacchariovna, je pravděpodobné, že Thoma poslal Zóé a jejím sourozencům dopis, aby vyčkali, až pro ně ve vhodnou dobu pošle. Historikové se nemohou shodnout na tom, zda se Thoma příjezdu svých dětí do Říma dočkal. Podle ruského teologa a historika Paula Pierlinga zemřel bývalý morejský despota 12. května 1465, jen několik dní poté, co poslal pro své děti.¹⁶⁹ Runciman souhlasí, že Thoma se příjezdu svých potomků do Říma nedočkal.¹⁷⁰ Vychází přitom z líčení v kronice Georgia Sfrantzése: Na jaře 1464 „*nařídil despota Thoma, aby jeho synové a dcera přišli tam, kde*

¹⁶⁷ Morea bylo označení Peloponnésu a morejský despotát byl volnou součástí Byzance.

¹⁶⁸ Runciman, S., *Pád Cařihradu*. Praha 2003, s. 194. Podle P. Pierlinga to bylo až 13. dubna 1462. Pierling, P., *Rossija i Vostok. Carskoje brakosočetanie v Vatikaně, Ivan III i Sofija Paleolog*. S. – Petěrburg 1892, s. 8.

¹⁶⁹ Pierling, P., *Rossija i Vostok*, s. 10.

¹⁷⁰ Runciman, S., *Pád Cařihradu*, s. 194.

byl on (tj. do Říma). A stalo se, že během jejich cesty lodí do Ancony, jak slyšeli, aniž by je viděl, zemřel [Thoma - pozn. AB] v Římě 12. května ve věku padesáti šesti let a několik dní k tomu.¹⁷¹ Podle Fedora Uspenského zemřel Thoma již v roce 1462.¹⁷² Na otázku, zda se Zóé a její bratři setkali ještě se svým otcem, nelze jednoznačně odpovědět, ale je pravděpodobné, že Thoma již nežil, nebo zemřel brzy po jejich příjezdu, protože jeho děti dostaly poručníky, kterými byli kardinál Bessarion¹⁷³ a papež Pavel II. a později Sixtus IV.

Jaký byl osud Thomových dětí? Helena se provdala za srbského krále Lazara III. Brankoviče, s nímž měla tři dcery. Před tureckou expanzí uprchla se dvěma mladšími dcerami na ostrov Leukas, kde žila až do své smrti v roce 1474. Andreas, starší ze dvou bratrů Zóé, byl považován za dědice konstantinopolského císařství. O tom, že se za něj považoval i on sám, svědčí jeho dopis *Deo gratia fidelis Imperator Constantinopolitanus*.¹⁷⁴ Po celý život byl zadlužen a jeho sňatek s neurozenou chudou dívkou Catarinou v roce 1480 považovala římská společnost za skandální. Ve snaze zbavit se dluhů navštívil v roce 1490 svou sestru Zóé v Moskvě, ale nedočkal se žádné finanční podpory. Tu našel až u francouzského krále Karla VIII., kterému roku 1494 prodal svá dědická práva na císařskou korunu. Na splacení jeho dluhů však nestačily, a tak v roce 1502, čtyři roky po smrti Karla VIII., prodal svá práva na konstantinopolský trůn znovu, tentokrát vládcům na Pyrenejském poloostrově, Ferdinandovi Aragonskému a Isabele Kastilské. Od nich se však žádných peněz nedočkal. Když v témže roce zemřel, musela jeho manželka Catarina prosit papeže o peníze na pohřeb. Mladší bratr Zóé Manuel se vydal na východ k sultánovi Mehmedovi II. do Konstantinopole. Sultán se ukázal jako milostivý vládce a věnoval mu panství i důchod. Manuel se oženil, ale jméno jeho manželky zůstává neznámé stejně jako rok jeho úmrtí. Podle ruského historika 18. století Nikolaje Michajloviče Karamzina se oba byzantští princové ukázali jako

¹⁷¹ Sfrantzés, G., Liber IV, cap. XX, s. 415.

¹⁷² Uspenskij, F. I., *Kak voznik i rozvivalsja v Rossii vostočnyj vopros*. S. – Petěrburg 1887, s. 27.

¹⁷³ Kardinál Bessarion, původně nikájský metropolita, byl řecký učenec, který se zúčastnil ferrarsko-florentského koncilu v letech 1438 – 1439. Byl zastáncem sjednocení církve, a dokonce konvertoval ke katolicismu. Zemřel 18. listopadu v Ravenně.

¹⁷⁴ Runciman, S., *Pád Cařihradu*, s. 194.

lehkomyšlní, avšak Zóé byla jiná a „*obdařená krásou i rozumem, se těšila všeobecné přízni*“¹⁷⁵

Jedním z problémů historického bádání je i to, kdy se Zóé narodila. Skutečnost, že se nepodařilo zjistit, kdy došlo ke sňatku mezi Thomou Palaiologem a Catarinou Zacchariovnou, nijak neulehčuje historikům jejich bádání. Runciman předpokládá, že sňatek se uskutečnil v roce 1430, a proto jako nejpravděpodobnější rok jejího narození se mu zdá 1456.¹⁷⁶ Pierling souhlasí s rokem sňatku jejích rodičů, avšak podle něj se princezna narodila již roku 1448, protože v době, kdy se vydala se svým doprovodem do Moskvy jí bylo již dvacet čtyři let.¹⁷⁷ K jeho teorii se přiklání také řada dalších historiků, například Vladimir I. Savva¹⁷⁸, podle nějž byla Zóé v době sňatku s Ivanem III. již zralou ženou, a Georgij V. Vernadskij.¹⁷⁹ Důvodem, proč se historikové tímto problémem zabývají, je podle polské právničky Krystyny Chojnické snaha zjistit, jak velký vliv mohl mít na byzantskou princeznu její pobyt v Římě.¹⁸⁰ Zároveň to souvisí s otázkou, zda a jaký vliv měla Zóé jako nositelka byzantské kultury a tradic v Moskvě. Pokud se narodila v roce 1456, jak tvrdí Runciman, přijela do Říma jako devítiletá a lze tedy předpokládat, že výchova na papežském dvoře na ni měla větší vliv. Jestliže se narodila již v roce 1448, na začátku jejího pobytu v Římě jí bylo sedmnáct let, a v tomto případě výchova, jež se jí zde dostalo, nemohla zásadně ovlivnit její povahu. Zóé však nepoznala ani prostředí, z něhož pocházel její otec. Nepoznala ani pohodlí a způsoby výchovy svého rodiště, morejského despotátu, protože pád Konstantinopole jí o tuto možnost připravil. Útěk její rodiny na Korfu jí zřejmě bránil v tom, aby si během svého života začala osvojovat byzantské tradice a kulturu.

Thomovy děti, které byly nyní zcela vydány na milost římské církvi, žily v mnohem skromnějším prostředí, než nabízel dvůr jejich otce, a jejich výchova probíhala podle západní latinské kultury. Podle Uspenského kardinál Bessarion tvrdil, že Thoma

¹⁷⁵ Karamzin, N. M., *Istorija gosudarstva rossijskovo*. Kaluga 1993, s. 198.

¹⁷⁶ Runciman, S., *Pád Cařihradu*, s. 194.

¹⁷⁷ Pierling, P., *Rossija i Vostok*, s. 77.

¹⁷⁸ Savva, V. I., *Moskovskije cari i vizantijskije vasilevsy: K voprosu o vlijanijach na obrazovanije idej carskoj vlasti Moskovskich gosudarej*. Charkov 1901, s. 43.

¹⁷⁹ Vernadsky, G., *Russia at the Dawn of the Modern Age*. Londýn 1959, s. 22.

¹⁸⁰ Chojnicka, K., *Narodziny rosyjskiej doktryny państwowej. Zoe Paleolog między Bizancjum, Rzymem a Moskwa*. Kraków 2008, s. 52 – 53.

Palaiologos chtěl své děti vychovávat v katolickém duchu.¹⁸¹ Na žádost papeže dohlížel Bessarion na vzdělání a výchovu Thomových dětí. Zároveň jim byl vyměřen měsíční důchod, z něhož platily své výdaje na domácnost. Zóe a její dva bratři měli dva učitele, Řeka a Itala, který je učil latinsky, a také dva katolické kněze dohlížejících na jejich náboženskou výchovu. Bessarion dbal na to, aby se děti nechlubily svým vznešeným původem. Měly mít stále na paměti, že jsou uprchlíci, sirotci a nemají majetek. Podle Savvy se Bessarion snažil, aby se Thomovi potomci smířili se svým osudem a uvědomili si, že je pro ně nevyhnutelné přijmout způsob života, s nímž se setkali na západě. Zóe i její bratři měli poslouchat latinskou církev, dodržovat tamější zvyky, oblékat se jako lidé, mezi nimiž nyní žili, a celkově se přizpůsobit životu v novém domově. Pro Thomovy děti to musela být opravdu obtížná doba a jak píše Vernadskij, zřejmě jen těžko nacházely radost ve svém novém postavení a nesnadno projevovaly vděčnost svým dobrodincům. Způsob jejich výchovy mohl vést pouze k tomu, že se cítily méněcenné, přetvařovaly se a postupně zaujímalý cynický postoj k životu.¹⁸² V případě Zóe nasvědčuje vše tomu, že její okázalá věrnost k římskému katolicismu nebyla upřímná, jak dokazuje její chování po příjezdu na Rus.

Již v roce 1466 začali poručníci Zóe hledat pro ni vhodného manžela a tím ji zabezpečit do budoucna. První volba padla na Jakuba II. Lusignanského z Kypru, ale ten se rozhodl pro Zóe příliš pozdě, kdy již byla na cestě do Moskvy. Runciman ve své práci napsal, že Zóe byla roku 1466 provdána za římského šlechtice z rodu Caracciolo, ale ještě v dívčím věku ovdověla,¹⁸³ zatímco Uspenskij uvedl, že byla s tímto šlechticem pouze zasnoubena.¹⁸⁴ Oba přitom vychází z kroniky Georgia Sfrantzése, jenž uvedl jako jejího nápadníka jakéhosi Paracciola, což by mohla být zkomolenina jména Caracciolo. Ruský historik Konstantin V. Bazilevič napsal, že mezi jejími nápadníky byl kromě Caracciola i starší syn Ludovica Gonzagy, Federico.¹⁸⁵ Není pravděpodobné, že Zóe měla skutečně tyto nápadníky, protože Paracciolo se objevuje pouze u Sfrantzése a jiné prameny ho neuvádí, a o Federicu Gonzagovi píše pouze Bazilevič, který však neuvádí, z jakého pramene čerpá. Zóe neměla rodinu ani majetek a žila pouze z prostředků, jež dostala od

¹⁸¹ Uspenskij, F. I., *Kak vznik i rozvivalsja*, s. 27.

¹⁸² Vernadsky, G., *Russia*, s. 23.

¹⁸³ Runciman, S., *Pád Cařihradu*, s. 194.

¹⁸⁴ Uspenskij, F. I., *Brak cara Ivana III s Sofej Paleolog*, Istorickij Vestnik 1887, XXX, s. 682.

¹⁸⁵ Bazilevič, K. V., *Vnešnjaja politika ruskovo centralizovannovo gosudarstva*. Moskva 1952, s. 69.

papežské kurie, a proto nebyla výhodnou partií pro žádného nápadníka na latinském západě.

Zóini poručníci se dozvěděli o velikém knížeti moskevském.¹⁸⁶ Ivan III. se dostal na velkoknížecí stolec po smrti svého otce Vasilije Temného v roce 1462. V té době byl již ženatý s Marií Borisovnou, dcerou velikého knížete tverského, se kterou měl jednoho syna, Ivana Ivanoviče, známého jako Ivan Molodoj. V roce 1467 Marie zemřela, dokonce se vynořilo podezření, že byla otrávena. Obvinění padlo na její blízkou družku a manželku Alexeje Polujektova Natalju, která byla vyslýchána, a i když se její vina nepotvrdila, musela odejít spolu s manželem ode dvora. Ivan se podruhé oženil v roce 1472, tedy pět let po smrti první manželky. Podle Vernadského to ukazuje na úctu k první manželce, ale zároveň s tím připouští také možnost, že jen čekal na sňatek s cizí princeznou.¹⁸⁷ Gustave Alef s ním souhlasil a zároveň dodal, že Zóé sice nebyla ve svém novém domově plně přijata, ale přispěla k uznání Ivana III. ze strany evropských států.¹⁸⁸ Vernadskij zároveň napsal, že Ivan III. nepatřil k lidem, kteří dělají rychlá rozhodnutí, a zřejmě jen vyčkával, zda se naskytne možnost oženit se s cizí princeznou.¹⁸⁹ Bazilevič poukazuje na to, že důvod sňatku Ivana III. s byzantskou princeznou je třeba hledat ve vnitřních, nikoli vnějších, příčinách. Moskevská knížata si brala ruské kněžny, ale jejich postavení se za vlády Ivana III. změnilo a to je důvod, proč moskevský vládce hledal manželku jinde.¹⁹⁰ Podle české historičky Dany Pickové „princezna Zóé Palaiologna neměla sice žádné věno, ale zato skvělý původ, což mělo pro moskevské vládce, jejichž ženy pocházely pouze z ruských knížecích nebo bojarských rodů, velký ideologický význam.“¹⁹¹ Chojnická napsala, že Ivan III. hledal vhodnou nevěstu odpovídající jeho postavení. Mnohé slovanské rody se ocitly pod vládou Turků, a tak bylo nutné hledat manželku jinde. Se Zóé se navíc naskytlá příležitost navázat na kyjevská knížata, která se dynasticky spojila s byzantskými císaři.¹⁹²

¹⁸⁶ Aleksejev, Ju. G., *Gosudar vseja Rusi*. Novosibirsk 1991, s. 71.

¹⁸⁷ Vernadsky, G., *Russia*, s. 18.

¹⁸⁸ Alef, G., *The Origins of Muscovite Autocracy. The Age of Ivan III*. Berlin 1986, s. 82.

¹⁸⁹ Vernadskij, G. V., *Istorija Rossii. Rossija v srednije veka*. Tver – Moskva 1997, s. 27.

¹⁹⁰ Bazilevič, K. V., *Vnešnjaia politika*, s. 71 – 72.

¹⁹¹ Picková, D. *Habsburkové a Rurikovci na prahu novověku: příspěvek k rusko-habsburským vztahům na přelomu 15. a 16. století*. Praha 2002, s. 357.

¹⁹² Chojnicka, K., *Narodziny rosyjskiej doktryny*, s. 61.

V roce 1469 se Řek Georgios Trachaniot, kterého na Rusi nazývali Jurij, vrátil z Itálie, kde sháněl řemeslníky ochotné pracovat na moskevských stavbách, a přivezl Ivanovi III. dopis od kardinála Bessariona, v němž mu byla nabídnuta princezna z rodu Palaiologovců. V Moskevském letopisném svodě se píše: „*Roku 1469... V témže čase 11. února přijel od kardinála Bessariona z Říma k velikému knížeti Řek jménem Jurij s dopisem, v němž bylo napsáno, že je v Římě dcera amorejského despoty Thomy jménem Sofie, pravoslavná křesťanka... a žádal o ní francouzský král i milánský kníže, ale ona nechtěla žít v katolické víře.*“¹⁹³ Odmítnutí obou vznešených mužů mělo potvrdit, že Zóé i přes svou latinskou výchovu v Římě zůstala věrná pravoslavné víře. V letopise je však nesrovnalost. Ludvík XI. se nemohl ucházet o ruku byzantské princezny, protože byl od roku 1452 ženatý s Charlottou Savojskou. Vše nasvědčuje tomu, že autor letopisu chtěl zdůraznit pravoslavnou víru budoucí veliké kněžny, které zůstala věrná po celou dobu, co žila v Římě, a proto se nechtěla provdat za muže katolického vyznání. Důležitou otázkou je, zda kardinál Bessarion napsal dopis, který Jurij přivezl do Moskvy, z vlastní iniciativy nebo na žádost papeže. Pierling napsal, že odpověď na tuto otázku se skrývá ve starém vatikánském rukopisu, ze kterého vyplývá, že iniciátorem dopisu byl sám papež Pavel II.¹⁹⁴ Vjačeslav M. Lur'je zastával jiný názor. Podle něj to byl právě kardinál Bessarion, příznivec florentské unie, z jehož iniciativy se začaly rozhovory o sňatku Zóé s moskevským knížetem.¹⁹⁵ Je obtížné zjistit, u koho se tato myšlenka objevila, ale je pravděpodobné, že iniciátorem dopisu byl skutečně papež Pavel II. Zda se myšlenka na sňatek Zóé Palaiologovny a Ivana III. zrodila v jeho mysli, či mu byla vnuknuta, není možné zjistit. Zároveň se nabízí otázka, co tímto spojením zamýšlel? Uzavřením sňatku mezi princeznou a moskevským velkým knížetem sledoval dvě podstatné věci. Za prvé chtěl s pomocí Zóé, která přistoupila na florentskou unii a jejímž byl poručníkem, na Rusi prosadit církevní unii a za druhé se snažil získat spojence proti Turkům. Papež Pavel II. plánoval křížovou výpravu proti Osmanům a hledal spojence. Poslal své vyslance také do Persie k šachu Uzun-Gassanovi a do Velké Hordy, ale jeho snaha neměla žádnou odezvu.

Jak se papež dozvěděl o velikém knížeti moskevském jako o možném nápadníkovi jeho byzantské chráněnkyně? Lze předpokládat, že se tak stalo prostřednictvím

¹⁹³ Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka, (Polnoje sobranije russkich letopisej 25), Moskva – Leningrad 1949, s. 281.

¹⁹⁴ Pierling, P., *Rossija i Vostok*, s. 24.

¹⁹⁵ Lur'je, V. M., *Russkoje pravoslavje meždu Kijevom i Mosvoj*. Moskva 2009, s. 77.

Giann Battista della Volpe. Ten pocházel z významné rodiny z italské Vicenzy. On a jeho synovec Antonio Gislardi se těšili významnému postavení na dvoře Ivana III. V Moskvě byl Volpe znám pod jménem Ivan Friazin. Měl zde na starost ražbu mincí, zároveň byl prostředníkem při jednáních Moskvy s italskými městy a také vyjednával sňatek Ivana III. se Zóé Palaiologovnou. Říkalo se o něm, že je katolíkem na západě a pravoslavným na východě. Giann Battista della Volpe poslal do Itálie své dva agenty Itala Niccoló Gislardiho a Řeka Georgia, aby zde najali italské řemeslníky na stavební práce v Moskvě. Dostalo se jim také přijetí u papeže Pavla II, kterého mylně informovali a příliš zveličili moc moskevského vládce stejně jako fakt, že Ivan III. je ochoten bojovat proti Turkům,¹⁹⁶ což nebyla pravda, protože moskevský kníže měl s Osmanskou říší dobré vztahy. Podle Vernadského měl Volpe svůj vlastní ambiciózní plán. Chtěl se stát hlavním papežským a benátským agentem na východě, a proto nutně musel podvádět papeže i Ivana III., pokud své záměry hodlal uskutečnit.¹⁹⁷

Jak se papež dozvěděl o velikém knížeti moskevském jako o možném nápadníkovi jeho byzantské chráněnký? Odpověď lze nalézt v cestě dvou Volpeho agentů do Itálie. Řek Georgios a Niccoló Gislardi odjeli do Říma v roce 1468, aby najali italské mistry a řemeslníky, protože Ivan III. potřeboval kvalifikované odborníky pro realizaci stavebních plánů v sídelním městě. Během jejich pobytu v Římě je přijal papež Pavel II. a podle Vernadského se v té době svatý otec rozhodl nabídnout Ivanovi III. sňatek s neteří byzantského císaře. Skutečnost, že Řek Jurij a Ital Niccoló Gislardi pobývali v Římě rok před začátkem jednání o sňatku, vedla některé historiky k domněnce, že iniciativa rozhovorů vzešla z Moskvy.

V únoru 1469 se Jurij a Niccoló Gislardi vrátili na Rus a přivezli s sebou Antonia Gislardiho a Volpeho bratra Carla a předali dopis kardinála Bessariona velikému knížeti. Papežova nabídka nevěsty z rodu Palaiologovců byla jistě velmi lákavá a sňatek s neteří dvou posledních byzantských císařů by pozvedl jeho prestiž v očích evropských panovnických dvorů, zároveň mu otevíral prostor k diplomatickému jednání s papežskou kurií. Podle Chojnické právě urozený původ Zóé a možnost posílení obchodních i diplomatických styků se západem prostřednictvím sňatku s ní, byly důležitými aspekty pro Ivanovo rozhodnutí.¹⁹⁸ Ruský historik Nikolaj Borisov uvedl, že myšlenka na sňatek

¹⁹⁶ Vernadsky, G., *Russia*, s. 19.

¹⁹⁷ Vernadsky, G., *Russia*, s. 19.

¹⁹⁸ Chojnicka, K., *Narodzy ny rosyjskiej doktryny*, s. 64.

Ivana III. se Zóe se zrodila na moskevském dvoře.¹⁹⁹ Otázkou, jak jeho sňatek bude přijat na Rusi, se zabýval také Vernadskij: „*Sama Zóe přijala ustanovení florentské unie, dokonce se ona sama stala římskou katoličkou.*“²⁰⁰ Florentská unie byla pro všechny Rusy nepřijatelná.

Moskevský metropolita řeckého původu Isidor se v letech 1438 – 1439 účastnil ferrarsko-florentského koncilu a souhlasil se zde přijatými rozhodnutími mimo jiné i s principem papežského primátu. Výsledky koncilu, které moskevský metropolita přijal, na Rusi zásadně odmítali, a proto byl Isidor po svém návratu do Moskvy sesazen a nakonec musel uprchnout ze země.²⁰¹ Ruská církev tak deklarovala svou nezávislost, dokonce i na konstantinopolském patriarchovi, a novým metropolitou se stal rjazaňský biskup Iona.

Ivan III. se jistě obával, aby jeho manželství s byzantskou princeznou vychovanou v Římě nepřineslo s sebou nepřijemnosti, proto se rozhodl důkladně vše projednat se svou rodinou, s metropolitou Filipem²⁰² a s bojary. S jejich souhlasem vyslal Ivan III. roku 1470 do Říma Giann Battistu della Volpe, aby jednal o jeho sňatku s papežem Pavlem II. I když podle Borisova metropolita se sňatkem nesouhlasil.²⁰³ Měl také zjistit, zda sama Zóe bude se sňatkem souhlasit a pokud ano, měl přivést do Moskvy její portrét, protože Ivan III. se chtěl sám přesvědčit o její kráse a důstojnosti. Volpe v Římě vyjednával s papežem i s Bessarionem, dokonce byl přijat i princeznou. Poté se opět vrátil do Moskvy, kde sdělil Ivanovi výsledky jednání a ukázal mu princeznin portrét. Ten se bohužel nedochoval, není ani známo, kdo ji maloval, zda některý italský umělec nebo někdo z ruského poselstva. Je pravděpodobné, že tvůrcem jejího portrétu byl některý italský malíř. Takhle známe Zóinu tvář už jen z vyobrazení v Santo Spirito. Pierling ve své práci napsal o setkání Clarisy Orsini, manželky Lorenza Medici, a Thomovy dcery, jehož účastníkem byl i Luigi Pulci, který se o Zóe vyjádřil dosti nelichotivě. Pierling považuje jeho popis za zkreslený a zdůrazňuje, že řecké ženy se mohly oproti křehkým

¹⁹⁹ Borisov, N. S., *Russkaja cerkov' v političeskoj bor'be XIV – XV vekov*. Moskva 1986, s. 166.

²⁰⁰ Vernadskij, G. V., *Istorija Rossii*, s. 27.

²⁰¹ O účasti ruského metropolity na florentském koncilu viz Alef, G., *Muscovy and the Council of Florence*, in: *Slavic Review American Quarterly of Soviet and East European Studies*. Washington 1961, s. 389 – 401.

²⁰² Filipp byl moskevským metropolitou v letech 1464 – 1473 a velkým odpůrcem florentské unie.

²⁰³ Borisov, N. S., *Russkaja cerkov'*, s. 166.

Italkám zdát tlusté.²⁰⁴ I když nevíme, jak budoucí velkokněžna vypadala, je jisté, že byla vzdělaná. Bessarion dbal na výuku Thomových dětí a navíc Zóé vyrostla v kulturním světě renesanční Itálie.

Když si Ivan III. prohlédl portrét a vyslechl Volpeho zprávy od papeže a kardinála Bessariona, znovu svolal shromáždění bojarů, aby se s nimi poradil, stejně jako s metropolitou Filipem, s bratry a se svou matkou. Bojaři, metropolita i Ivanova matka se sňatkem souhlasili, a tak byl Volpe opět poslán do Říma, ale tentokrát měl s sebou do Moskvy přivést také Zóé. Moskevské poselstvo se vydalo na cestu pro budoucí velkokněžnu 16. ledna 1472. Letopisec napsal: „(1472) *Veliký kníže po poradě s metropolitou a se svou matkou velikou kněžnou Marií a se svými bratry a bojary poslal 16. ledna Friazina do Říma pro Sofii s dopisy a poselstvem k papežovi a kardinálu Bessarionovi; ale ten papež Pavel dříve umřel, řekli, že jejich (nový) papež se jmenuje Kalixt; když přišli do jejich země a slyšeli, že jejich papež se jmenuje Sixtus a ne Kalixt, poradili se o tom mezi sebou a jeho jméno přepsali, Kalixtovo vymazali, Sixtovo napsali.*“²⁰⁵

Cesta ruského poselstva do Itálie byla dlouhá, ale zřejmě nebyla až tak nepříjemná, jak by se mohlo zdát. Ivanovi vyslanci měli volnou cestu přes katolická území, kterou jim zajistil samotný papež. V letopise se píše: „*Anton (Friazin) tehdy od papeže Pavla přivezl velikému knížeti takový dopis, že poslové velikého knížete mají volnou cestu do Říma přes všechny latinské země, i německé a Francii, a po všech těch zemích, které náleží pod papeže, ba až do skonání věků.*“²⁰⁶ V květnu 1472 dorazilo poselstvo do Itálie. O několik dní později již byli v cíli své cesty a 24. května je přijal papež Sixtus IV. Volpe předal papeži krátký dopis od svého vládce s přivěšenou zlatou pečeti, zahrnul ho lichotkami a samozřejmě vynachválil velikého knížete. Tímto způsobem začala jednání o sňatku Ivana III. se Zóé. Jak probíhaly další rozhovory, není zcela jasné, ale je možné, že se jednalo také o církevní unii. Podle Bazileviče sledoval papež tímto sňatkem dvojí záměr: politický a církevní.²⁰⁷ Politickým cílem byla snaha o spojení proti Osmanům a církevním zase papežův zájem na tom, aby Rus přistoupila

²⁰⁴ Pierling, P., *Rossija i Vostok.*, s. 57 – 60.

²⁰⁵ Prodloužení letopisi po voskresenskomu spisku, (Polnoje sobranije ruskich letopisej VIII), Sanktpetěrburg 1859, s. 169 - 170.

²⁰⁶ Prodloužení letopisi po voskresenskomu spisku, s. 169.

²⁰⁷ Bazilevič, K. V., *Vnešnjaia politika*, s. 70.

na florentskou unii, a sňatek Zóé s moskevským knížetem se mohl zdát jako skvělá příležitost pro jeho plány. Jisté je, že Ivan unii nepřijal a určitě o tom ani neuvažoval. Z jeho postoje při rozhodování, zda se má ucházet o Zóé, vyplývá spíše obava, aby úmysl vzít si byzantskou princeznu žijící pod ochranou papežské kurie, neoživil události po Isidorově návratu z ferrarskou-florentského koncilu. Navíc skutečnost, že zapřísáhlý nepřítel unie, metropolita Filipp, proti Zóé nic nenamítal, svědčí o tom, že z Ivanovy strany o unii nepadla v jednáních s papežem a kardinálem Bessarionem ani zmínka.

Když bylo vše projednáno, nic již nebránilo tomu, aby se Zóé stala manželkou moskevského knížete. Zásnuby Zóé a Ivana III., kterého při celé ceremonii zastupoval Volpe, se konaly 1. června v bazilice sv. Petra ve Vatikáně. Kromě biskupů, kteří se účastnili celé ceremonie, byla v bazilice přítomna celá řada významných lidí.

Před Zóiným odjezdem z Říma papež budoucí velikou kněžnu moskevskou štědře obdaroval. Kromě cenných darů dostala také 5400 dukátů, které nechal Sixtus IV. vyplatil z papežské pokladny. Dalších 600 dukátů dostal kardinál Antonio Bonumbre, který Zóé doprovázel do jejího nového domova jako papežský legát. Na freskách v Santo Spirito in Sassia, kde sídlil Thoma Palaiologos a jež leželo ve větší vzdálenosti od papežského paláce,²⁰⁸ je vyobrazen život papeže Sixta IV., se zachoval důkaz o štědrosti k Thomově dceři. Zóé je zde vyobrazena, jak klečí před papežem, vedle nevěsty umělec namaloval jejího ženicha, který tak jako ona klečí před Sixtem IV. na kolenou. Oba mají na hlavě korunu a přijímají peníze od papeže, vedle něhož stojí Andreas Palaiologos. U fresky je také latinský nápis, v němž jsou uvedena jména vyobrazených osob a který objasňuje smysl celého výjevu.

Papež si přál, aby Zóina cesta na sever byla velkolepá. Nařídil, aby její doprovod tvořili Řekové i Italové, když nepočítal ruské posly, kteří se vraceli domů. Do měst, kterými měla Zóé na své cestě projet, nechal papež poslat dopisy, aby byla Ivanova nevěsta všude důstojně uvítána a pohoštěna. Zóé jistě odjížděla z Říma bez pocitů lítosti. Zde žila jen z milosti kurie, ale na severu ji čekal jiný život, který jistě s napětím očekávala. Určitě tušila, že jede do zcela jiného prostředí, než byla Itálie v druhé polovině 15. století. Není zcela jasné, kolik toho o Moskvě věděla, prameny se o tom vůbec nezmiňují, ale určitě se ruských poslů ptala na svůj budoucí domov stejně jako na svého nastávajícího manžela. Na druhou stranu se ji otevíral jiný svět, svět, ve kterém již nebude žít z milodarů církve, ale stane se velikou kněžnou moskevskou.

²⁰⁸ Chojnicka, K., *Narodziny rosyjskiej doktryny*, s. 50 – 51.

V červnu 1472 měli odjet moskevští poslové spolu se Zóé a jejím početným doprovodem na Rus. Cesta, po níž se vydali do Moskvy, svědčí o tom, jaký zmatek způsobilo mezi Itálií a východní Evropou dobytí Konstantinopole Turky. Obě trasy k Černému moři – cesta přes moře a pozemní cesta přes Balkán – byly v držení Turků. Nemohli jet ani přes Polsko a Litvu, protože v této době panovaly mezi Ivanem III. a Kazimírem IV. napjaté vztahy, navíc na podzim se po Litvě cestovalo dosti špatně. Nakonec byla zvolena jediná možnost, a to jet z Itálie na německé území a dále na ruské území. Celý průvod opustil brány věčného města a vydal se na dlouhou cestu na sever. Jeli přes italská města Viterbo, Sienu, Florencii, Bolognu a Vicenzu, rodiště Giann Battisty della Volpe. Všude byli důstojně přijati a pohoštěni. Když opustili italskou půdu, směřovala jejich cesta směrem k Augsburgu, odsud pak do Norimberka a nakonec do Lübecku, odkud Zóé se svými průvodci vyplula až do Revalu.²⁰⁹ Jedenáct dní plula Zóé se svými průvodci po Baltském moři, než jejich loď šťastně zakotvila, ve kterém celý průvod strávil deset dní. Volpe se vydal na další cestu dříve, protože chtěl co nejdříve informovat velikého knížete, že jeho nevěsta šťastně překonala moře. Z Revalu se Zóé vydala na další pouť, která ji měla zavést na ruskou půdu. V pskovském letopise se píše: „*Do Pskova od moře v Kolyvanu se přihnul rychlý posel Nikolaj Ljach, a vypravoval Pskovu, že carevna přeplula moře a jede do Moskvy, dcera Thomy, morejského knížete, jménem Sofie; která vám bude vládkyní, velikému knížeti Ivanu Vasiljeviči ženou a velikou kněžnou; a vy byste ji měli přivítat se ctí.*“²¹⁰ Pskované nečekali, nechali svolat bojary a posadníka, vsedli na loď a pluli naproti své budoucí veliké kněžně. Když se setkali s lodí, která vezla Zóé, vystoupili Pskované i průvod z Říma ze svých lodí. Byzantská princezna byla vřele přivítána a pohoštěna vínem a medovinou. Poté se všichni společně vydali na cestu do Pskova, kde duchovenstvo, bojaři a další obyvatelé města slavnostně přivítali budoucí ženu Ivana III. Vřelé přivítání Zóé jistě potěšilo. Sňatek s moskevským vládcem ji jistě dal naději, že bude mít lepší život, sice zcela odlišný od toho, který by měla ve své rodné zemi. Od chvíle, co se vydala na svou pouť do Moskvy, věděla, že se vše změnilo a ona nebude odkázaná na druhé, ale stane se velikou kněžnou moskevskou.

Prameny nepíší nic o Zóině znalosti ruského jazyka. Byla sice považována za cizinku na moskevském dvoře, ale námítky na její neznalost jazyka nové domoviny, nenajdeme. Předpokládám tedy, že Zóé se ruštině naučila ještě před příjezdem do Moskvy

²⁰⁹ Reval je starší označení Tallinnu, v ruských pramenech znám jako Kolyvan.

²¹⁰ Pskovskaja pervaja letopis, (Polnoje sobranije russkich letopisej IV), Sanktpetěrburg 1848, s. 244 – 245.

od Ivanových posílů, kteří ji doprovázeli z Říma na Rus. Pokud to tak skutečně bylo, kdy a od koho se naučila novou řeč. Princezna se mohla začít učit nový jazyk během vyjednávání o sňatku, kdy bylo jasné, že Ivan III. má o ni zájem jako o svou nevěstu. Jestliže to tak bylo, mohl ji učit někdo z ruského poselstva, například Volpe nebo Georgios Trachaniot. Mohla se však také začít učit až později a to během cesty z Itálie na Rus. Zóé byla vzdělaná žena, protože Bessarion jí i jejím bratrům zajistit kvalitní výuku. Uměla plynule italsky, určitě znala latinu a kardinál jistě nedopustil, aby zapoměla svou rodnou řečtinu. Podle Vernadského byla Zóé nadaná na jazyky, a tak se rusky naučila rychle.²¹¹ Roky prožité pod ochranou papeže ji určitě naučily trpělivosti. Podle toho, co víme o jejím životě na Rusi, byla nejen trpělivá, ale i ctižádostivá.

Když Zóé dorazila do Pskova, poklonila se ikonám, aniž svůj čin konzultovala s papežským legátem ze svého doprovodu. Není zcela jasné, zda tak učinila sama od sebe, nebo zda se tak stalo na radu Georgia Trachaniota. Ten již pobýval na Rusi delší dobu a věděl, jaký postoj ke své víře mají její obyvatelé. Zóé měla nyní nový domov, Moskevskou Rus, chtěla žít v této zemi spokojeně, věděla, že je nejlepší přizpůsobit se, během života v Římě to již udělala, tak proč ne teď, když nyní byla zcela jiná situace. V Římě žila skromně v nuceném exilu, ale nyní bylo vše odlišné. Přizpůsobení se zvykům a víře své nové domoviny byl pro ni politický tah, ne životní nutnost. V prvním pskovském letopise se píše: „*a vešla [Zóé] do chrámu svaté Trojice i se svými přáteli. A byl s ní také biskup, oblečen jinak, než je náš obyčej, do červeného šatu, měl na sobě červenou kápi...nepoklonil se svatým ikonám a neudělal na sobě znamení kříže rukou, v chrámu svaté Trojice udělal znamení kříže a to až na povel carevny.*“²¹² Co lze vyčíst z této krátké zprávy, kterou nám zanechali autoři letopisu? Je možné dozvědět se z krátkého úryvku něco bližšího o Zóé a o tom, jaké byly její první dny na Rusi? Letopisce zaujalo nejen oblečení papežského legáta, jenž doprovázel byzantskou princeznu, ale také jeho chování vůči svatým ikonám. Co však Zóé? Předpokládám, že letopisci o jejím chování nenapsali, protože nijak nevybočovalo z ruských zvyklostí. Zóé se cestou na Rus určitě seznamovala nejen s ruským jazykem, ale také se zvyky svého budoucího domova. Bonumbre nebyl vůbec v lehké situaci. Z chování papežovy svěřenky mu jistě začínalo být jasné, že Zóé nebude tolik lpět na své katolické výchově z Říma Bonumbre však nemohl nic dělat, a tak se rozhodl pokračovat

²¹¹ Vernadskij, G. V., *Istorija Rossii*, s. 32.

²¹² Pskovskaja pervaja letopis, s. 245.

v cestě s ostatními až do Moskvy. Zde celý průvod strávil asi týden, než se vydal směrem k Novgorodu. „*Pskované ji mnoho ctíli a obdarovali a dali jí 50 rublů a doprovodili ji k novgorodské hranici, ze Pskova jela Sofie za velikým knížetem Ivanem Vasiljevičem do Moskvy; ... a byl s ní bojar velikého knížete Jurij Malý Řek, a tverský biskup Nil ze stejného rodu.*“²¹³ V Novgorodě byla Zóé také uvítána a hojně obdarována.

Zóé se svým doprovodem opustila Novgorod 30. října a vydala se směrem k Moskvě, kam vstoupila 12. listopadu 1472. Jak se průvod blížil k městu, dostal kníže zprávu o kardinálu Bonumbre: „...že ten posel legát Antonio jde s carevnou, před ním nesou kříž²¹⁴, papež prokázal velkou čest svému poslu jít takto po všech jeho zemích i do Moskvy.“²¹⁵ Papežský legát nechal vést kříž na saních před ním, což budilo rozpaky nejen u knížete, ale také u jeho bojarů. Ivan se hned začal radit s matkou, bratry a bojary, jak na tuto situaci reagovat, ale nemohli se dohodnout, a tak veliký kníže vyslal posla k metropolitovi Filipovi, aby se k tomu vyjádřil. „*Metropolita mu odpověděl: 'je nemožné, abych zůstal, pokud on [Bonumbre] vstoupí do města, ať se nepřibližuje; jestliže tak učiníš a poctíš ho a on vstoupí do brány města, já, tvůj modlitebník, druhou branou odejdu z města.'* Když toto veliký kníže od svatého muže uslyšel, vyslal posla k tomu legátovi, aby před ním nenesli kříž, nařídil, aby ho skryli.“²¹⁶ Metropolita se vyjádřil dost jasně a moskevský kníže, který nechtěl rozepře s Filipem, dal na jeho radu. Samozřejmě se objevily i hlasy, jež s metropolitou nesouhlasily, protože Bonumbre jako papežský legát si jistě zasloužil uctivé jednání. Nastalá situace nebyla vůbec jednoduchá. Jak mají s Bonumbrem jednat? Měli s ním zacházet jako s představitelem církve nebo jako s papežským vyslancem? Předpokládám, že rozhodování jistě nebylo nijak snadné a značnou úlohu v něm sehrál právě Filip, s nímž vedl Ivan III. neustálé spory. Podle Borisova se v roce 1472 projevil metropolita až nebyvale agresivně, a dokonce odmítl oddat Ivana III. a Zóé.²¹⁷

Zóé byla přivítána metropolitou a Ivanovou matkou a odvedena Uspenského chrámu, kde na ní čekal kníže obklopený svými bratry, synem Ivanem Molodým, bojary

²¹³ Pskovskaja pervaja letopis, s. 244. V letopise se o Juriju Trachaniovovi píše jako o bojarovi a příbuzném tverského biskupa.

²¹⁴ Byl to kříž s ukřížovaným Kristem a ten pravoslavná církev nemá.

²¹⁵ Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka, s. 299.

²¹⁶ Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka, s. 299.

²¹⁷ Borisov, N. S., *Russkaja cerkov'*, s. 166.

a duchovenstvem. V Moskevském letopisném svodě se píše: „*A veliký kníže Ivan se tehdy podle tradice oženil s carevnou...šel do chrámu na liturgii. Metropolita Filipp sloužil toho dne velkou mši v dřevěném Uspenském chrámu přechisté Bohorodičky, protože nový chrám přesvaté Bohorodičky byl rozestavený, a když odsloužil velkou mši, oddal věrného velikého knížete vši Rusi Ivana Vasiljeviče s pravoslavnou carevnou Sofií, dcerou morejského despoty Thomy.*“²¹⁸ Ještě před svatebním obřadem metropolita Filipp princeznu pokřizoval. V té chvíli si jistě Bonumbre uvědomil, že všechny papežovy a Bessarionovy plány na to, aby na Rusi přijali florentskou unii, byly jen pouhým snem a procitnutí z něj proběhlo rychle. Kardinál mohl jen mlčky a odevzdaně přihlížet, jak Zóé bez nejmenšího zaváhání a bez toho, aby se s ním poradila, přijala pravoslavnou víru. Z toho, že mu zakázali vjet do města a přitom před sebou mít krucifix, mohl usuzovat, že přijetí unie nebude tak jednoduché, jak se v Římě domnívali, avšak jednání budoucí velkokněžny určitě nepředvídal. Ať se na jednání Zóé díval jakýmkoli způsobem, zůstal v Moskvě několik týdnů. Bonumbre předal Ivanovi dary od papeže stejně jako Řek Dmitrij od princezniných bratrů Andrease a Manuela.

Během svého pobytu v Moskvě Bonumbre o přijetí florentské unie nejednal. Proč nedošlo na žádná jednání papežského legáta s moskevským knížetem o církevní unii ani protiturecké koalici? Jaký byl postoj Zóé k případným jednáním? Chojnická zdůraznila, že kontakty byzantské princezny s papežským dvorem ustaly po jejím sňatku s Ivanem III. Zóé neprojevila žádnou aktivitu, aby přiměla svého manžela jednat s papežským legátem.²¹⁹ Bonumbre sám se k tomuto kroku neodvážil a z ruské strany žádná iniciativa nevyšla. Papežova snaha přimět Ivana III. k přijetí církevní unie se neuskutečnila stejně jako protiturecká koalice s moskevskou účastí.

Kardinálova přítomnost v Moskvě se ukázala jako zbytečná, a tak se Bonumbre rozhodl odjet. „*Toho legáta Antona a Řeka Dmitrije a s ním Friazina a Řeky zdržel veliký kníže 11 neděl a velkou čest jim prokázal a mnohé dary jim věnoval; propustil je 26. února, a papeži poslal mnohé dary, tak jako svým švagrům, jeho syn veliký kníže Ivan také a veliká kněžna jeho Sofie též. A takto jeli z Moskvy do litevské země a po mnoha jiných zemích k svému městu Velikému Římu.*“²²⁰

²¹⁸ Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka, s. 299.

²¹⁹ Chojnicka, K., *Narozdiny rosyjskiej doktryny*, s. 139.

²²⁰ Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka, s. 300.

Benátská vláda v roce 1471 vyslala sekretáře Gian Battistu Trevisana do Velké hordy, aby přiměl Tatary napadnout osmanskou říši. Ten dorazil na podzim 1472 do Moskvy, kde měl navštívit knížete, o všem ho informovat a požádat o doprovod k chánu Achmatovi,²²¹ ale nakonec se tak nestalo. Benátský vyslanec nejprve navštívil Volpeho a se vším se mu svěřil, což se později ukázalo jako velká chyba. Volpe přesvědčil Trevisana, aby sám Ivana III. o nic neprosil a přenechal celou záležitost jemu, knížecí mincovník pak představil italského návštěvníka jako benátského knížete a svého příbuzného. Situace se zkomplikovala po příjezdu Zóé. Řekové z princeznina doprovodu Trevisana samozřejmě poznali a prozradili pravý důvod jeho návštěvy, aniž tušili, co se stane. *„Řekové viděli v Moskvě benátského posla Ivana Trevisana, věděli také, z jakého důvodu byl poslán k velikému knížeti...Řekové pověděli velikému knížeti: ten Trevisano byl za Tebou velikým knížetem poslán benátským dóžetem Niccolem Tronem s prosbou a modlitbou, abys ho přijal, abys toho Trevisana poslal k chánovi Velké hordy se svým poslem...aby jim šel na pomoc s vojskem proti tureckému sultánovi.“*²²² Ivan III. nechal zatknout a uvěznit Volpeho a Trevisana. Oba obvinili z tajných kontaktů s Velkou hordou a také z toho, že škodí moskevským zájmům. Volpeho jako vězně odvezli do Kolomny, jihovýchodně od Moskvy, benátského vyslance odsoudili k smrti, avšak zachránil ho včasný zásah papežského legáta Bonumbreho, kdy *„prosili [Bonumbre a jeho doprovod] velikého knížete, aby se smiloval nad ním, dokud se nezeptá benátského dóžete.“*²²³ Trevisano byl pod dohledem Nikity Beklemiševa, dokud se celá záležitost neprojednala s Benátkami. Dóže ujistit Ivana, že mise jeho vyslance měla jediný cíl, a to přesvědčit vládcu Velké hordy k útoku na Turky. Benátský vyslanec nakonec dostal svobodu a směl pokračovat ve své cestě k chánovi Achmatovi. Volpeho kariéra v Moskvě skončila.²²⁴ Co se s ním stalo potom, není známo, protože se o něm již prameny nezmiňují. Jeho rychlý konec vyvolává otázku, proč tolik riskoval a zatajil účel Trevisanovy návštěvy. Odpověď lze najít na jiném místě, a to v Itálii. Když Volpe vedl jednání o sňatku Ivana III. s byzantskou princeznou, tak se účastnil tajných jednání s papežem i kardinálem Bessarionem. Co bylo předmětem jednání, není zcela jasné. Volpeho úsilí přesvědčit Trevisana, aby zamlčel důvod své cesty do Moskvy, mohlo nasvědčovat tomu, že

²²¹ Achmat byl chánem Velké hordy v letech 1460 (nebo 1462) – 1481.

²²² Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka, s. 299.

²²³ Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka, s. 300.

²²⁴ Vernadsky, G., *Russia*, s. 21.

s největší pravděpodobností jednal v Římě o záležitostech, jimiž ho Ivan III. nepověřil. Vše nasvědčuje tomu, že Volpe se svou ambiciózní povahou sliboval, co ho napadlo, aniž o tom kohokoli informoval. Pokud opravdu dával sliby bez knížecího vědomí, vysvětluje to jeho chování v Moskvě po příjezdu benátského vyslance. Jeho snaha zajistit si co nejvíce svůj vlastní prospěch, sklidit zásluhy za dojednání sňatku a uspokojení papeže Sixta IV. a kardinála Bessariona planými sliby, nakonec způsobila Volpeho odchod z Moskvy.

Co od sňatku očekávali v Římě a na Moskevské Rusi? Jak na něj pohlížela sama nevěsta? Splnila se alespoň některá očekávání jeho aktérů? Papež spolu s kardinálem Bessarionem viděli příležitost, jak prostřednictvím Thomovy dcery přimět Rus, aby přijala florentskou církevní unii, a získat nového spojence proti tureckému sultánovi, jak to zdůraznil ruský historik Bazilevič.²²⁵ Ivan III. zase očekával, že sňatek s princeznou ze vznešeného rodu mu přinese uznání ze strany evropských zemí. Tento názor zastává nejen česká historička Picková,²²⁶ ale také řada uznávaných světových badatelů jako Vernadskij,²²⁷ Alef,²²⁸ Bazilevič²²⁹ a Chojnická.²³⁰ Odpověď na otázku, co očekávala Zóé, není snadná. V žádném prameni se nedochovala ani nejmenší zmínka, o představách, které měla o sňatku s velkým knížetem moskevským. Předpokládám, že se mohla těšit na své budoucí postavení. Jako manželka vládce Moskevské Rusi na tom bude lépe než doposud, kdy byla jen sirotkem z rodu Palaiologovců žijícím v Římě. Pokud jde o papežovy cíle, ve které doufal, tak se nevyplnily. Přijetí florentské unie na Rusi nepřicházelo v úvahu a papežský legát Bonumbre o něm v Moskvě nakonec nezačal ani jednat. Co se týká úsilí získat spojení s Ivanem III. proti Turkům, také se neuskutečnilo, neboť Moskevská Rus měla s tureckým sultánem dobré vztahy. Sňatek zřejmě splnil Ivanovo očekávání, i když není jasné, do jaké míry. Svatbou s byzantskou princeznou navázal na kyjevská knížata, která byla dynasticky spojena s konstantinopolskými císaři.

²²⁵ Bazilevič, K. V., *Vnešnjaja politika...*, s. 70.

²²⁶ Picková, D. *Habsburkové a Rurikovci na prahu novověku: příspěvek k rusko-habsburským vztahům na přelomu 15. a 16. století*. Praha 2002, s. 357.

²²⁷ Vernadsky, G., *Russia*, s. 18., Vernadskij, G. V., *Istorija Rossii. Rossija v srednije veka*. Tver – Moskva 1997, s. 27.

²²⁸ Alef, G., *The Origins of Muscovite Autocracy. The Age of Ivan III*. Berlin 1986, s. 82.

²²⁹ Bazilevič, K. V., *Vnešnjaja politika...*, s. 71 – 72.

²³⁰ Chojnická, K., *Narodziny rosyjskiej doktryny...*, s. 61.

O tom, jak vypadal Zóin život s manželem, se lze jen dohadovat, ale to, že spolu měli deset dětí, pět dcer a pět synů, svědčí o jejich blízkém vztahu. Ivana jeho žena určitě velice zaujala, protože mezi ruskými ženami musela působit exoticky stejně jako předtím mezi Italkami. Navíc se svou inteligencí a vzděláním se jí těžko rovnali muži z moskevského dvora. V prvních letech rodila Zóé pouze dcery, Jelena se narodila v roce 1474, ale zemřela velmi brzy. Poté se narodila roku 1475 Feodosie a Jelena, budoucí velká kněžna litevská a královna polská, v roce 1476. Ivanovi III. se nedařilo mít se Zóé syna. Ivanovým jediným následníkem byl stále jen Ivan Molodoj, kterého měl z prvního manželství s Marií Tverskou. 25. března 1479 se Sofie dočkala toužebně očekávaného syna Vasilije. V příštích letech porodila ještě další čtyři, Jurije (1480), Dmitrije (1481), Simeona (1487) a Andreje (1490), a dvě dcery, Feodosii (1485) a Jevdokiji, jejíž rok narození prameny neuvádí. Starosti z prvních let, kdy rodila jen dcery, se rozplynuly. Narození Vasilije vše změnilo, Sofie jistě viděla šanci, že její potomci se stanou vládci Moskvy.

Podle Vernadského příchod byzantské princezny na moskevský trůn určitě znepokojil některé z Ivanových rádců. Jistě ji pokládali za vetřelkyni, která bude mít vliv na manžela, a ohrozí tak pozici jeho rádců. Dokonce navázala dobré vztahy se svou tchýní, ale Ivan Molodoj k ní byl podezřívavý.²³¹ Vernadskij neuvedl pramen, ze kterého čerpal, takže se lze jen domnívat, jak tyto informace zjistil. Obava Ivanových rádců o postavení, o kterém Vernadskij psal, zřejmě vyplývá z pozdější kritiky Zóé. Podle Alexandra A. Zimina připisovala opozice Vasilije III. a Ivana IV. všechny negativní vlivy právě Zóé Palaiologovně.²³² Z pramenů nejsou známy žádné konflikty mezi druhou manželkou Ivana III. a jeho matkou, proto předpokládám, že obě kněžny spolu buď dobré vztahy, nebo se alespoň snažily vzájemně tolerovat na knížecím dvoře. Co se týká vztahu Zóé a Ivana Molodého, prameny opět nic bližšího nezachytily. Ivanova nová manželka nebyla jistě zcela spokojena s tím, že moskevský veliký kníže má již syna, kterému v době jejího příjezdu bylo šestnáct let. Vernadského tvrzení o podezřívavosti mladého knížete vůči Zóé nepovažuji za pravděpodobné, protože Ivan Molodoj neměl důvod dívat se na ní s nedůvěrou.

Kromě zpráv o narození dětí se o Zóé v ruských pramenech píše v souvislosti s událostmi roku 1480. Když v roce 1478 přijeli do Moskvy poslové Velké hordy, jejímž

²³¹ Vernadsky, G., *Russia*, s. 24.

²³² Zimin, A. A., *Rossija na rubeže XV – XVI stoletij*. Moskva 1982, s. 8.

vládcem byl Achmat, Ivan III. odmítl zaplatit daň Tatarům, tzv. vychod. Achmat se rozhodl uskutečnit vojenskou výpravu proti Moskvě.²³³ Ivan III. nečekal a hned se začal připravovat na střetnutí s Tatary. Achmat v roce 1480 vytáhl s vojskem na Rus, a když dorazil k řece Oce, viděl, že moskevská vojska brání přepravě Tatarů přes řeku. Nezbyvalo mu nic jiného, než najít jinou cestu. Vydal se na západ k řece Ugře, která tvořila přírodní hranici mezi Litvou a moskevskou zemí. Ivan III. se o plánu nepřátel dozvěděl, takže okamžitě vytáhl s vojskem k Ugře a totéž nařídil i synovi a bratrovi. Ruská vojska dorazila k řece dříve než Tataři, a tak včas obsadila brody a zaujala obranné pozice. Achmat se několik dní pokoušel řeku přebrodit, ale jeho bojovníci umírali při pokusech přejít řeku, a nikomu z nich se nepodařilo dostat na druhou stranu Ugry. Protože pokusy Tatarů se nezdařily, rozhodl se Achmat počkat, než dorazí jeho spojenec proti moskevskému knížeti král Kazimír IV. Mezitím se Ivan III. vrátil do Moskvy, jejíž obyvatelé se připravovali na obležení. Město měla na starost matka velikého knížete. Zóé odjela s mnohočetným doprovodem do Bělozersku. Proč Ivanova druhá manželka opustila v tuto dobu Moskvu? Měla strach z Achmatova vojska nebo se jen řídila přáním svého manžela? Britský historik Fennell rozebral rozpory mezi různými popisy jednání Zóé během Achmatova vpádu na Rus. Podle něj je těžké zjistit, co přesně udělala, protože dochované prameny podlely předpojatosti vůči ní.²³⁴ V Moskvě se její útěk z hlavního města nelíbil, považovali ho za zbabělý čin. Ivan se dlouho nevracel k vojsku a za to sklídl také kritiku. Obyvatelé se tak rozhněvali, že kníže nemá dost vojenské odvahy. Ivan Molodoj zůstal s vojskem, i když ho otec volal k sobě. Po dvou týdnech se Ivan III. konečně vrátil k vojsku na břeh Ugry a vyslal posla k Achmatovi s dary, aby si ho usmířil a přesvědčil ho odjet bez boje. Chán nejprve trval na tom, že k němu má přijít veliký kníže osobně, nebo jeho syn či bratr, ale nakonec se spokojil jen bojarem Nikiforem Basenkovem, který jezdil do Hordy a těšil se zde přízni. Tataři zůstali na Rusi do listopadu, ale ochlazovalo se a litevské posily²³⁵ stále nedorazily, takže se Achmat vydal na zpáteční cestu. Rozhodl se přezimovat u ústí Donu, ale cestou byl přepaden nogajskými Tatary a zabit. Po zažehnutí nebezpečí se do Moskvy, jak se píše v novgorodském čtvrtém letopise, vrátila také Zóé: „*Těže zimy 1480/1481 se veliká kněžna Sofie vrátila do Moskvy ze svého útěku, utekla před Tatary spolu s ženami bojarů,*

²³³ Blíže o vztazích Moskvy a Velké hordy Gorskij, A. A., *Moskva i Orda*. Moskva 2000.

²³⁴ Fennell, J. L. I., *Ivan the Great of Moscow*. London 1963, s. 321.

²³⁵ Kazimír IV. nemohl dorazit, protože krymský chán Mengli Girej napadl litevské Podolí.

*ačkoli nebyla nikým pronásledována; a po kterém území šla, to zpusťošeno od bojarských více než od Tatarů.*²³⁶

Zóe nebyla jediná, která z Moskvy během tohoto vpádu odjela, jak lze vidět z uvedeného letopisu. Proč tedy kritika padla jen na ni a nikoli také na ženy bojarů? Tvrzení historika Fennella, že v současné době nelze zjistit pravý důvod jejího odjezdu z Moskvy, se mi zdá velice pravděpodobné.

Incident spojený s věnem Ivanovy první manželky Marie Tverské je další významnou událostí ukazující život byzantské princezny na moskevském dvoře. Podle Alexandra A. Zimina je epizoda zajímavá ne tak kvůli vztahu Ivana III. s úředními knížaty, ale především kvůli vnímání role samotné Zóe na velkoknížecím dvoře.²³⁷ Ivan Molodoj se oženil s Jelenou Vološankou, dcerou moldavského vévody Stefana.²³⁸ Když se jí narodil roku 1483 syn Dmitrij, rozhodl se Ivan III. obdarovat svou snachu některými ze šperků z věna Marie Tverské, ale nebylo co věnovat. Zóina neteř Marie, dcera Andrease Palaiologa, se o několik let dříve provdala za Vasilije Michailoviče, syna verejského knížete Michaila Andrejeviče, a dostala darem od své tety šperky, které pocházely právě z věna Ivanovy první manželky. Zóe měla sice dovoleno cennosti užívat, ale ne je rozdávat. Některé z nich zřejmě věnovala také Andreasovi, když byl v roce 1480 v Moskvě žádat finanční podporu u sestry, která mu však nemohla poskytnout velký obnos peněz. Proto lze předpokládat, že mu alespoň věnovala některé ze šperků po Marii Tverské.²³⁹ Zóe musela přiznat, kam se šperky ztratily, což Ivana III. velmi rozčílilo. Když zjistil, co s nimi jeho žena udělala, okamžitě vyslal k verejskému knížeti posly, kteří měli zkonfiskovat drahocennosti a přivést Marii a Vasilija Michailoviče. Než však dorazili Ivanovi poslové do Vereje, utekl Vasilij Michailovič i s Marií na Litvu. Rozhodli se nečekat a raději odjet před hněvem moskevského vládce, který vinil verejského knížete především z toho, že šperky přijal. Ivanovo jednání tak vyvolává otázku, zda v záležitosti nebylo mnohem víc, než jen jeho hněv na Zóin neuvážený čin, který obrátil směrem

²³⁶ Novgorodskaja četvertaja letopis, (Polnoje sobranije russkich letopisej IV), Leningrad 1925, s. 524.

²³⁷ Zimin, A. A., *Rossija na rubeže XV – XVI stoletij*. Moskva 1982, s. 57.

²³⁸ O sňatku Ivana Molodého a Jeleny Vološanky Picková, D., *Mezi Moskvou a Suceavou (Příspěvek k dějinám rusko-moldavských diplomatických vztahů na přelomu 15. a 16. století)*, in: Pocta k 60. narozeninám doc. PhDr. Vladimíra Nálevky, CSc., (Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica 2, Studia Historica IL.), s. 29-39.

²³⁹ Vernadsky, G., *Russia*, s. 122.

k Vereji. Moskevský kníže pravděpodobně nebyl rád, že jeho druhá manželka bez jeho souhlasu rozdala šperky po té první. Naskytla se mu však příležitost, jak díky této záležitosti získat to, co chtěl.

4. dubna 1482 podepsal verejský kníže a Vasilijův otec Michail Andrejevič smlouvu s Ivanem III., podle níž Bělozersk po jeho smrti připadne moskevskému knížeti. Podle Fennella nebyl Ivan stále spokojen a čekal jen na příležitost, jak získat další úděly.²⁴⁰ Tím, že Vasilij Michailovič utekl, dal moskevskému knížeti prostor k jednání. Ivan III. ho prohlásil za zrádce a jeho otec musel podepsat novou smlouvu ve prospěch Moskvy. 12. prosince 1483 došlo k uzavření smlouvy, v níž Michail Andrejevič nejen slíbil, že nebude v kontaktu se svým uprchlým synem, ale po jeho smrti přejdou Vereja a Jaroslavl do Ivanových rukou a Bělozersk získá veliký kníže ještě z života Michaila.²⁴¹

Otázkou stále zůstává, proč se Ivan III. hněval na Zóé, když díky její štědrosti v rozdávání Mariina věna, měl příležitost k podepsání lepší smlouvy s verejským knížetem Michaiem? Podle Fennella vzešel Ivanův hněv z více důvodů, ale neuvádí z jakých.²⁴² Pravděpodobně se mu nelíbilo rozhodnutí, které kněžna Zóé učinila bez jeho vědomí, ale více nelze zjistit, protože prameny neposkytují další informace o příčinách Ivanova hněvu na manželku.

Tento incident je důležitý také z jiného důvodu. Podle Vernadského rozdmýchal Zóinu nenávisť vůči Jeleně.²⁴³ Fennell tvrdí, že právě zde je začátek vzájemné rivalryy mezi Zóé a Jelenou Vološankou.²⁴⁴ Ani jeden z nich neuvádí, na čem svou teorii zakládají. Je totiž možné, že rivalkami byly již předtím nebo se jimi mohly stát později a to v době, kdy se rozhodovalo o nástupnictví po Ivanu III. a tato událost jejich nepřátelství jen prohloubila. Jelena Vološanka byla manželkou prvorozeného syna Ivana III., se kterým si Zóé nerozuměla a svou nelibost k dědici moskevského trůnu přenesla i na jeho manželku a jejich syna. Celá událost s věnem Marie Tverské jistě nebyla ani pro jednu z nich příjemnou záležitostí. Bohužel prameny neposkytují žádné informace, které by osvětlily vzájemné vztahy obou žen v této době.

²⁴⁰ Fennell, J. L. I., *Ivan the Great*, s. 313.

²⁴¹ Fennell, J. L. I., *Ivan the Great*, s. 314.

²⁴² Fennell, J. L. I., *Ivan the Great*, s. 314.

²⁴³ Vernadsky, G., *Russia*, s. 122.

²⁴⁴ Fennell, J. L. I., *Ivan the Great*, s. 322.

V roce 1493 se Zóe snažila přesvědčit manžela, aby přijal Vasilije Michailoviče v Moskvě. Ivan III. s tím souhlasil, ale měl podmínku, bývalý verejský kníže se smí vrátit, ale nebude mít nárok na úděl po otci. Není divu, že byla tato nabídka odmítnuta. Moskevský kníže se nechtěl vzdát území, jež získal po smrti Michaila Andrejeviče. Zóe se pravděpodobně přimlouvami snažila zajistit především lepší život pro svou neteř Marii. Sama dobře znala, jaké je to žít z milosti druhých. Veliký kníže moskevský nakonec souhlasil s jejich návratem za podmínky, že Vasilij Michailovič nebude mít nárok na úděly po svém otci. Tuto nabídku uprchlý verejský kníže odmítl.²⁴⁵

Během prvních dvou desetiletí svého pobytu v Moskvě měla Zóe jen stěží nějaký politický vliv, i když byla velmi užitečná při Ivanových jednání s italskými architekty a řemeslníky, jak poznamenává Fennell.²⁴⁶ Jedinou možností, jak získat politický vliv, byly pro Zóe palácové intriky. Důležité pro ni byla skutečnost, že se jí v roce 1479 narodil první syn. Musela se obrnit trpělivostí a vyčkávat, zda se její syn stane vládcem Moskevské Rusi. V roce 1484 zemřela Ivanova matka a to otevřelo Sofii cestu k tomu, aby se stala „*první dámou moskevského paláce*.“²⁴⁷ Těžko říci, jaký byl život veliké kněžny moskevské během této doby.

Po smrti nejstaršího syna moskevského knížete nastala dynastická krize. Ivan Molodoj trpěl pakostnicí (dnou) v nohách. Když v roce 1490 navštívil Andreas Palaiologos podruhé Moskvu, přivezl s sebou židovského lékaře z Benátek, mistra Leona. Otázkou je, kdo o to požádal, nebo zda ho Andreas přivezl sám. Pravděpodobnější je, že iniciativa vzešla z moskevského dvora. Na Rusi již působili lékaři z ciziny, ale neměli zde snadný život. Mnohdy byli totiž považováni za špióny, zvláště pokud jejich pacienti své nemoci podlehli. Nově příchozí lékař se dokonce za vyléčení mladého knížete zaručil vlastní hlavou. Léčil svého pacienta horkými koupelemi a také mu přikládal na tělo baňky s horkou vodou. Ivan Ivanovič měl pravidelně pít bylinkové směsi, ale jeho stav se vůbec nelepšil, nemoc se ještě více zhoršila. Přes veškerou snahu mistra Leona se pro Ivana Ivanoviče nedalo nic udělat. Zemřel 7. března 1490 ve věku třiceti dvou let. Lékař selhal, byl okamžitě zatčen a uvězněn. Po šesti týdnech, které strávil ve vězení, mu byla na řece Moskvě seknuta hlava. Objevilo se podezření, že nemocný kníže nezemřel na pakostnici, ale byl otráven. Nařčení, že Zóe nesla vinu za smrt Ivana Molodého vyslovil již kníže

²⁴⁵ Alef, G., *The Origins of Muscovite Autocracy. The Age of Ivan III.* Wiesbaden, Berlin 1986, s. 167.

²⁴⁶ Fennel, J. L. I., *Ivan the Great*, s. 26.

²⁴⁷ Fennel, J. L. I., *Ivan the Great*, s. 26.

Michail Andrejevič Kurbskij. Ten dokonce obvinil nejen velikou kněžnu, ale také jejího manžela, že společně otrávil Ivana Molodého.²⁴⁸ Obvinění Zóé ze smrti Ivana Molodého se objevuje hlavně u historiků 19. století, kteří zřejmě vycházeli z knížete Kurbského. Novější historiografie je už s podobnými závěry opatrnější, protože není dostatek důkazů z pramenů. Podle Fennella se věřilo, že do smrti Ivana Molodého byla nějakým způsobem zapletena Zóé, ale on sám se k tomuto tvrzení blíže nevyjadřuje.²⁴⁹ Nepodařilo se ani zjistit, zda byl manžel Jeleny Vološanky otráven, nebo zemřel na následky své choroby.

Jak se změnil Zóin život bezprostředně po smrti mladého knížete, nelze říci s jistotou. Tato událost určitě posílila její tížádnost a dodala ji naději, že jeden z jejích synů se stane příštím vládcem moskevského velkoknížectví. Pokud ji potěšila skutečnost, že zemřel následník trůnu, jímž Ivan Moloděj byl, od roku 1471 dokonce užíval titul velkého knížete,²⁵⁰ jistě si byla vědoma, že je zde ještě jeho syn Dmitrij.

Smrt Ivana Molodého vyvolala otázku následnictví.²⁵¹ Byli zde dva následníci, Dmitrij, syn Ivana Molodého a Jeleny Vološanky, a Vasilij, syn Ivana III. a Zóé Palaiologovny. Dmitrijovi bylo v této době šest let a Vasilijovi jedenáct. Zóé usilovala o to, aby moskevský panovník ustanovil svým nástupcem Vasilije. V jeho prospěch byla i starodávná tradice seniorátu, i když ta se řadu desetiletí nevyužívala, protože po smrti vládnoucího knížete nastoupil na trůn jeho nejstarší syn. Dalo by se tedy předpokládat, že právě nejvyšší bojaři, kteří lpěli na starých tradicích a odmítali změny, se postaví na stranu Vasilije. Bylo to naopak, to oni byli největšími zastánci malého Dmitrije a jeho matky. Vynikal mezi nimi hlavně kníže Ivan Patrikejev a d'ják Fedor Kuricyn. Ruský historik Ilovajskij předpokládá, že se do jejich postoje promítla nelibost vůči Zóé, které dávali za vinu změnu Ivanova postoje k bojarům. Velikou kněžnu a jejího syna podporovali hlavně bojarské děti a klérus, kterému se nelíbil postoj Ivana III. vůči herezi židovstvujících nebo také judaizujících, jež se objevila v Moskvě.

²⁴⁸ *Istorija o velikom knjaze Moskovskom*, in: Prince M. A. Kurbsky's History of Ivan IV, ed. Fennell, J. L. I. Cambridge 1965, s. 168.

²⁴⁹ Fennell, J. L. I., *Ivan the Great*, s. 334.

²⁵⁰ Chojnicka, K., *Narodziny rosyjskiej doktryny*, s. 201.

²⁵¹ Fine, J. V. A., *The Muscovite Dynastic Crisis of 1497 – 1505*, in: *Canadian Slavonic Paper* 8, 1966, 201.

Počátky hereze sahají do sedmdesátých let 15. století do Novgorodu.²⁵² Do Moskvy se její stoupenci dostali nejpozději na konci téhož desetiletí. Neměli duchovního, a tak učení židovstvujících bylo značně nejednotné. V centru moskevského okruhu této skupiny stál Fjodor Vasiljevič Kuricyn a Jelena Vološanka. „Oba chlapci se stali symboly odlišných aspektů politického myšlení.“²⁵³

V zimě 1497 se celá situace ohledně Ivanova rozhodnutí, kdo se stane budoucím pánem moskevského velkoknížectví, změnila. Někdy v druhé polovině roku 1497, asi na konci léta, informoval d'jak Fjodor Stromilov Vasilije, že jeho otec hodlá učinit Dmitrije velkým knížetem Vladimíru a Moskvy. Vasilij svolal své stoupence, kteří mu slíbili oddanost proti otci a přesvědčili ho, že je nutné nejprve odstranit Dmitrije, poté odjet na sever a zmocnit se pokladen měst Vologda a Beloozersk.²⁵⁴ Až získají finanční prostředky, mohou zahájit otevřený odpor proti samotnému Ivanu III. Než se však mohl jejich plán uskutečnit, došlo k prozrazení. Poté co se moskevský vládce doslechl o chystané zradě, nařídil, aby byl Vasilij pod neustálým dohledem stráží. Spiknutí jeho syna nebylo to jediné, co musel v danou chvíli vyřešit, ale objevilo se také podezření vůči velké kněžně. Navštěvovaly ji tajně jakési „ženy“ V novgorodském čtvrtém letopise je zaznamenáno: „*A v té době se rozhněval [Ivan III.] na ženu svoji na velikou kněžnu Sofii za to, že k ní chodily ženy s odvary z bylin; když nechal najít ty zlovolné ženy, veliký kníže je nařídil popraviti, v noci utopit v řece Moskvě, od té doby s ní začal žít v obezřetnosti.*“²⁵⁵ Podle Vernadského obezřetnější chování Ivana III. vůči jeho manželce svědčilo o tom, že tajné návštěvy žen s podivnými lektvary v něm vzbudily podezření z plánu otrávit Dmitrije a možná i jeho samého.²⁵⁶ Avšak z pramenů není zcela jasné, zda tomu tak skutečně bylo. Ivan III. se mohl obávat dalšího pokusu o odpor ze strany svého syna a manželky. Fakt, že ke kněžně chodily podezřelé ženy a navíc tajně, její situaci nijak neprospělo a zřejmě právě proto si Vernadskij Ivanovo chování vysvětlil jako ostražitost před otravou vnuka a svou vlastní. Jednání Zóé nutilo Ivana k opatrnosti a k radikálnímu

²⁵² Více o vzniku hereze Boček, P., *Stát a církev v Rusku na přelomu XV. a XVI. století*. Brno 1995. Kazakova, N. A. – Lur'je, Ja. S., *Antifeodal'nyje jeretičeskije dviženija na Rusi XIV načala XVI veka*. Moskva, Leningrad 1955, s. 155 – 163.

²⁵³ Fennell, J. L. I., *Ivan the Great*, s. 316.

²⁵⁴ Fennell, J. L. I., *Ivan the Great*, s. 336.

²⁵⁵ Novgorodskaja četvertaja letopis, s. 531.

²⁵⁶ Vernadsky, G., *Russia*, s. 123.

postupu k celé záležitosti s jejími tajnými hosty. Podivné ženy nechal popravit a před Zóé se měl na pozoru. Sice ji nenechal uvěznit, ale jistě ji někdo hlídal a podával mu zprávy o tom, co dělá a s kým mluví. Zóé upadla spolu s Vasilijem do nemilosti. Zrada vlastní manželky a syna musela Ivana III. silně zasáhnout, na druhou stranu mu pomohla vyřešit otázku, kdo se stane dědicem moskevského trůnu.

Poté, co nechal hlídat Vasilije a popravil „zlé ženy“, jež chodily k Zóé, musel se veliký kníže vypořádat s ostatními spiklenci. Letopisec napsal, že: *„nařídil popraviti bojarské děti: Vladimíra Jelizareva, syna Guseva, knížete Ivana Paleckého Chrylja, Runova bratra Pojarka, Ščavia Skrjabina, syna Travinova, d'jaka Fedora Stromilova, Afanasia Jaropkina; byly popraveny na ledu, usekli jim hlavy, 27. prosince (1497).“*²⁵⁷ Ivan III. nechal popravit šest nejvýznamnějších spiklenců a mnoho jich dal uvěznit. Vernadskij připomíná, že předkové Guseva a Stromilova podporovali Dmitrije Šemjaku a Ivana Možajského v boji proti otci Ivana III. Vasilijovi II. Temnému, a proto se spiknutí z roku 1497 mohlo jevit jako vzkříšení boje o velkoknížecí trůn v Moskvě.

Ivanovým následníkem na moskevském trůnu se měl stát Dmitrij. Ivan prohlásil, že podle zvyku měl předat vládu svému nejstaršímu synovi, ale ten zemřel. Dalším dědicem velkoknížecího stolce se tak stává potomek nejstaršího syna. Situace, aby kníže musel rozhodovat, zda učiní svým nástupcem vnuka či druhorozeného syna byla na Rusi něčím zcela novým. Podle tradice se již od vlády Dmitrije Donského v nástupnickém právu uplatňovala primogenitura, avšak v případě smrti následníka právě on doporučoval držet se seniorátu.²⁵⁸ Přestože nebylo časté, aby syn zemřel dříve než otec, tato situace nyní nastala a konečná volba závisela na vůli moskevského knížete. Ivanovo rozhodnutí ve prospěch vnuka jistě nebylo lehkou záležitostí a lze předpokládat, že moskevský kníže vše důkladně promyslel. Události ze zimy 1497/1498 pravděpodobně jeho volbu usměrňovaly a možná také změnily.

Svou volbu podpořil tím, že nechal Dmitrije korunovat. Slavnostní ceremonie se konala v nově postaveném Uspenském chrámu. *„Těže zimy, v neděli, veliký kníže vši Rusi Ivan Vasiljevič požehnal a ustanovil svého vnuka velikým knížetem vladimirským, moskevským a vši Rusi, knížete Dmitrije Ivanoviče.“* Korunovačního obřadu se účastnili téměř všichni členové velkoknížecí rodiny, chyběl tu jen Vasilij a Zóé, kteří byli v nemilosti. Vasilijovo místo při ceremonii proto zaujal Jurij. Dále zde byli církevní

²⁵⁷ Voskresenskaja letopis, s. 234.

²⁵⁸ Picková, D., *Dynastický svár v domě Rurikovců*, in: Historický obzor 2012, č. 5/6, s. 110.

představitelé: metropolita Simeon, arcibiskup Tichon Rostovský, biskupové Nifont Suzdalský, Vasian Tverský, Protasius Rjazaňský, Avramius Kolomenský, Eufimius Sarský a mnozí další.²⁵⁹ Jak zdůrazňuje Dana Picková, jedná se o první skutečnou korunovaci na Rusi.²⁶⁰

Do středu kostela na vyvýšený podstavec postavili tři trůny: pro metropolitu, velkého knížete a Dmitrije. Veliký kníže a metropolita seděli na trůnech a Ivanův vnuk stál u vrchního stupně podstavce před nimi. „*Veliký kníže pravil: otče metropolito! Z boží vůle od našich předků velikých knížat otcové dávali svým prvorozeným synům veliké knížectví: a já svého prvorozeného syna Ivana učinil svým spoluvládcem, stala se boží vůle, můj syn Ivan zemřel, a zůstal po něm prvorozený syn Dmitrij, a já jeho nyní činím svým spoluvládcem a následníkem, velikým knížetem vladimirským a moskevským a novgorodským; a ty abys ho, otče, požehnal jako velkého knížete. A po řeči velkého knížete velel metropolita jeho vnukovi vstoupit na místo, metropolita vstal, požehnal mu křížem, a Dmitrij stál a sklonil hlavu a metropolita mu ni položil svou ruku, odříkáváje svou modlitbu, aby ji všichni slyšeli.*“²⁶¹ Poté co metropolita odříkal modlitbu s podoběnstvím o proroku Samuelovi a králi Davidovi, nechal přinést barmy²⁶² a dal je velikému knížeti, který je položil Dmitrijovi na ramena. Následovala tichá modlitba, po níž opět arcibiskup přinesl Monomachovu čapku a podal ji velikému knížeti. Metropolita požehnal Dmitrijovi a Ivan vsadil čapku na jeho hlavu. Podle zvyku následovala píseň „Pomiluj nás Bože“ a modlitba k Bohorodičce. Všichni přítomní přáli Dmitrijovi dlouhý život a poklonili se mu. „*Veliký kníže Dmitrij v čapce a v barmách vycházel z Uspenského chrámu, byl ve dveřích, tu ho zasypal třikrát zlatými a stříbrnými mincemi kníže Jurij, syn velkého knížete, děti velkého knížete a bojaři jdou s ním; Zasypal ho třikrát zlatými a stříbrnými mincemi také před Archangelským chrámem a před Blagoveščenským.*“²⁶³ Jelena Vološanka, hrdá matka mladého následníka, slavila triumf.

Jen těžko si lze představit, jak se v tento den cítila Zóé. Korunovace se sice nezúčastnila, ale přesto jistě zažíval těžké chvíle. Muselo ji připadat, že přišla o vše, její syn byl v nemilosti a pod dohledem stráží a ona sama ztratila důvěru svého manžela a syn

²⁵⁹ Voskresenskaja letopis, s. 234.

²⁶⁰ Picková, D., *Dynastický svár*, s. 112.

²⁶¹ Voskresenskaja letopis, s. 235.

²⁶² Barmy byly široký hedvábný límec vykládaný zlatem a drahokamy a zdobený náboženskými výjevy.

²⁶³ Voskresenskaja letopis, s. 236.

Jeleny Vološanky se stal Ivanovým spoluvládcem a následníkem, velkým knížetem vladimírským a moskevským a také novgorodským.

Zdalo se, že Dmitrijova slavnostní korunovace ukončila dynastickou krizi a vláda se znovu pevně stabilizovala. I když Ivan III. nechal Zóé a Vasilije hlídat, nemohl je zcela odtrhnout od dění na moskevském dvoře. Mezi ním a jeho ostatními dětmi, které měl s druhou manželkou, panovaly jistě dobré vztahy, jak dokazuje jejich přítomnost během korunovačního obřadu v Uspenském chrámu.

Když se Zóé vzpamatovala z prvního šoku, přemýšlela, jak si znovu získat přízeň svého okolí a důvěru svého manžela. Musela postupovat velice opatrně a neudělat žádnou chybu. Prostřednictvím svých přátel mezi bojary se snažila uskutečnit své plány na opětovné získání Ivanovy přízně. Jejím plánem bylo přesvědčit manžela, že události ze zimy 1497 byly jen výmyslem jejich nepřátel, jenž měl odstranit ji a Vasilije z cesty a dopomoci Dmitrijovi a jeho matce k moci. Zóé tak obrátila svůj hněv nejen proti Jeleně Vološance a jejímu synovi, ale také proti dvěma významným rodinám – Patrikejevům a Rjapolovským. Z letopisů není jasné, proč Zóé byla zaujata také proti těmto rodům. Je možné, že to určitým způsobem souvisí s událostmi v zimě 1497/1498. Není zcela jasné, zda Zóé zasela do Ivanovy mysli semínko podezření vůči oběma rodinám, nebo jí pomohl zásah odjinud. Zóé postupně získávala zpět manželovu důvěru. V této době se objevil názorový rozdíl mezi Ivanem III. a knížetem Ivanem Jurjevičem Patrikejevem, jenž předsedal bojarské dumě, a týkal se zahraniční politiky. Moskevský kníže si chtěl podrobit západní území, která se nyní nacházela pod vládou litevského panovníka. Kníže Patrikejev však doufal stejně jako někteří další bojaři, že sňatek Jeleny Ivanovny s Alexandrem Jagellonským posílí vztahy mezi Litvou a Moskvou a obě země budou mít lepší pozici pro boj s Tatary a Turky.²⁶⁴ Ivan III. často pověřoval knížete Simeona Ivanoviče Rjapolského, který stejně jako Patrikejev byl pro přátelské vztahy s Alexandrem Jagellonským, jednáním s Litvou. Je možné, že se vždy neřídil přesnými instrukcemi velkého knížete a volil smířlivější tón při jednání s Alexandrem. Tato skutečnost mohla přispět k pádu obou mužů. Začátkem roku 1499 nechal Ivan III. uvěznit knížete Ivana Jurjeviče Patrikejeva,²⁶⁵ jeho dva syny Vasilije a Ivana a knížete Semena

²⁶⁴ Vernadsky, G., *Russia*, s. 126.

²⁶⁵ Po zatčení Patrikejeva začal bojarské dumě předsedat kníže Vasilij Danilovič Olmskij, který se v únoru 1500 oženil s Ivanovou dcerou Feodosií. Jeho otec Daniel Dmitrijevič Olmskij. Působil jako vojenský velitel v bojích proti kazaňským Tatarům a livonskému řádu.

Ivanoviče Rjapolovského. Všichni byli obviněni ze spiknutí a zrady a odsouzeni na smrt. Klérus se za ně velmi přimlouval, a tak Ivan III. trest změnil. Kníže Patrikejev a jeho starší syn museli odejít do kláštera a jeho mladší syn byl pod dozorem. Rjapolovského již nikdo nezachránil a v únoru 1499 mu byla useknuta hlava.

Brzy po uvěznění Patrikejevovy rodiny a popravě Rjapolovského začal Ivan III. věnovat pozornost synovi Vasilijovi a také Zóé. Herberstein napsal: „že Sofie byla velmi chytrá a kníže mnoho dal na její rady“²⁶⁶ 21. března 1499 udělil Ivan III. svému synovi Vasilijovi titul veliký kníže Novgorodu a Pskova. Pskované byli jeho počínáním zmateni, a proto vyslali do Moskvy posly. Žádali knížete, aby jim jako jejich pána nechal Dmitrije, ale dosáhli jen Ivanova hněvu. I když dostali příkaz přijmout Vasilije za svého knížete, nechtěli to udělat a byla zapotřebí ještě další jednání, aby Ivan docílil svého. Vasilij se tak jistě cítil uražen, že Pskované dávají přednost Dmitrijovi před ním a Zóé pravděpodobně jeho pocity sdílela. Moskevský kníže začal zanedbávat svého vnuka Dmitrije a do popředí jeho zájmu se dostal jeho syn Vasilij. Skutečnost, že Zóé s Vasilijem ztratili důvěru velikého knížete, ale dokázali ji znovu získat za dobu jednoho roku a několika měsíců, jistě muselo na členy moskevského dvora zapůsobit.

11. dubna 1502 dal moskevský velkokníže zatknout Dmitrije a Jelenu Vološanku. Jejich jména byla dokonce vynechána při bohoslužbách. Tři dny po jejich uvěznění pak udělil Vasilijovi titul „vládce vši Rusi“ a se souhlasem metropolity se Zóin nejstarší syn stal velikým knížetem Vladimíru a Moskvy. Dynastická krize, která začala smrtí Ivana Ivanoviče v roce 1490 tak definitivně skončila až roku 1502. Jelena zemřela po dvou letech a Dmitrij v roce 1509, pravděpodobně násilnou smrtí. Zóé dosáhla toho, co si přála. Její syn se stal spoluvládcem a budoucím následníkem trůnu velikého knížectví moskevského. Ivan III. již toto své rozhodnutí nezměnil. Před svou smrtí si sice nechal Dmitrije zavolat a řekl mu, že se provinil proti bohu i proti němu, žádal vnuka o odpuštění a propustil ho na svobodu, jenže jeho strýc Vasilij ho znovu uvěznil.²⁶⁷ Zóé musela být jistě šťastná, že její syn měl po svém otci zasednout na moskevský trůn. Plně ji to vynahradilo roky života v Římě a poslední roky života, které strávila bojem o moc s Jelenou Vološankou. Nástupu svého syna na trůn se však nedočkala, protože zemřela 7. dubna 1503, dva roky před Ivanem III.

²⁶⁶ Herberstein, S., *Zapiski o Moskovii II. Pamjatniki istoričeskoj mysli*, ed. Choroškevič, A. L. Moskva 2008, s. 69.

²⁶⁷ Herberstein, S., *Zapiski o Moskovii I*, s. 70.

Devadesátá léta 15. století přinesla Zóé další změnu. Tou byl sňatek její nejstarší dcery Jeleny Ivanovny s litevským velkoknížetem Alexandrem Jagellonským. Oficiální litevské poselstvo se vydalo do Moskvy v lednu 1494, aby dojednalo nejen mír, ale také sňatek Jeleny Ivanovny s Alexandrem.²⁶⁸ Již roku 1493 požádal litevský panovník o mír a sňatek s dcerou Ivana III. a Zóé.²⁶⁹ Ivan III. souhlasil jak s uzavřením míru, tak s jednáním o sňatku, ale trval na tom, aby byl nejprve uzavřen mír a teprve poté začala jednání o svatbě. Alexandr byl jistě touto odpovědí potěšen. Když v lednu 1494 uzavřeli obě země mír, přistoupilo se k jednání o sňatku. Ještě před samotným začátkem rozhovorů, chtěl Ivan III. slib, že Jelena zůstane pravoslavnou křesťankou a nikdo, ani její budoucí manžel, ji nebude nutit přestoupit na katolickou víru.²⁷⁰ Litevští poslové slíbili, že kněžna si smí zachovat svou víru a ujistili Ivana III., že přivezou dopis od svého vládce, v němž potvrdí jejich slova. Když se Jelenin otec ujistil, že dcera zůstane i po svatbě pravoslavnou křesťankou, byla mladá kněžna poprvé představena litevským poslům za přítomnosti celého moskevského dvora. 7. února 1494 proběhlo v Zóiných komnatách zasnoubení Jeleny Ivanovny a Alexandra Jagellonského, který byl zastoupen jedním z členů poselstva. V zimě 1494/1495 přijeli na Litvu ruští poslové, aby předali dary od Ivanovy rodiny k zasnoubení. Velkolepé litevské poselstvo dorazilo v lednu 1495 do Moskvy, aby doprovodilo svou budoucí velikou kněžnu do Vilna²⁷¹. 13. ledna v Uspenském chrámě předal Ivan svou dceru litevským poslům. Ještě dva dny zůstala v Moskvě, než se v doprovodu Litevců a Moskvanů vydala do svého nového domova. Po cestě ji vzdávali úctu představitelé světské i náboženské elity, neboť v ní viděli záruku míru a přátelství mezi oběma zeměmi. Sama Jelena se mohla na svůj sňatek s Alexandrem dívat jako na příležitost sblížit obě země, nebo alespoň zajistit mír. Podle britského historika Russella E. Martina viděl Ivan III. v tomto svazku hlavně příležitost získat na litevském dvoře špióna.²⁷² Z dopisů lze vidět, že Jelena stála za svým manželem a podporovala ho. Je těžké zjistit, jaký vztah měla Zóé se svou dcerou. Z korespondence,

²⁶⁸ Ipatijevskaja letopis (Pribavlenie k Ipatijevskoj letopisi), (Polnoje sobranije russkich letopisej II), Sanktpetěrburg 1923, s. 36.

²⁶⁹ Martin, R. E., *Gifts for the Bride: Dowries, Diplomacy and Marriage Politics in Muscovy*, in: *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 38:1, Winter 2008, s. 122 - 123.

²⁷⁰ Jagellonci byli katolíci, proto se Ivan III. obával, aby jeho dceru nenutili konvertovat ke katolické víře.

²⁷¹ Historický název města Vilnius.

²⁷² Martin, R. E., *Gifts for the Bride*, s. 122.

kteřou vedla s Jelenou lze usuzovat, že ji jistě její život zajímal. Určitě byla na svou dceru pyšná, protože se stala velikou kněžnou litevskou. Zóe se v dopisech ptala dcery na nejrůznější věci. Zajímala se o zvěsti o jejím těhotenství: „Řekli nám, že jsi těhotná; a já ti přikazuji, abys mi o tom napsala.“ Jindy se Zóe chtěla ujistit, zda její dceru nenutí Alexandr konvertovat: „Doneslo se vládci našemu, otci tvému, velikému knížeti to, a nám také, že náš zeť, tvůj muž, veliký kníže Alexandr, tě nutí, abys od naší pravoslavné víry, od řeckého zákona, odpadla a přestoupila k římskému zákonu. Dcero, vládce můj, tvůj otec, veliký kníže, tě provdal za velikého knížete Alexandra ne bez námitek, s velikým přesvědčením, že ty, naše dcera, budoucí jeho žena, si ponecháš svůj řecký zákon, a on tě nijak nesmí nutit k římskému zákonu.“ A také měla starost o její zdraví: „Poslal k našemu vládci, tvému otci, zeť náš a tvůj manžel, veliký kníže Alexandr, zprávu o tom, že jsi onemocněla. A tvůj otec a také my poslal bojarského syna, Andreje Semjonova, syna Kutuzova, aby tě navštívil; a ty nám vkaž, co ti je, co máš za nemoc.“²⁷³ Jelena to neměla lehké. Na jedné straně byl její otec Ivan III., který toužil po získání ruského území, které nyní ovládala Litva. Na straně druhé byl její manžel, katolík, který toužil po míru s Moskvou, ale nechtěl se vzdát žádného území. Svatba Alexandrovi ani pravoslavným obyvatelům Litvy nepřinesla to, v co doufali – mír. Jelena se stala jakýmsi nástrojem v ruce moskevské politiky vůči Litvě. Pokud hledal Ivan III. nějakou záminku k nepřátelství, obviňoval Alexandra, že nutí jeho dceru konvertovat, a tím porušuje vzájemnou dohodu. I když Jelena popírala tato obvinění a stála za svým mužem, nic nezabránilo další válce, jež vypukla v roce 1500. Moskevský kníže měl opět v boji převahu, kterou dokázal vítězstvím v dubnu téhož roku. Jeleniny snahy přimět otce k mírovému jednání skončily neúspěšně.

Poté co se roku 1501 stal Alexandr polským králem, začal Ivan III. jednání o ukončení války. Když Jelena ovdověla, žádala ji rodina, aby se vrátila do Moskvy, ale odmítla. Žila dál na Litvě a za vlády Vasilije III. byla jakýmsi prostředníkem mezi moskevským vládcem a Polskem s Litvou, ale neměla úspěch. Snažila se zmírnit jejich vzájemné nepřátelství, dokud nezemřela. Nedosáhla ničeho, navíc ruští poslové v roce 1517 obvinili litevské šlechtice, že svou velikou kněžnu litevskou a královnu polskou otrávil. Proč Jelena Ivanovna zůstávala po smrti manžela i nadále na Litvě není zcela jasné. Těžko říci, zda tak činila z osobních či z politických důvodů. Na Litvu odjížděla

²⁷³ Pamjatniki diplomatičeskich snošenij drevnej Rossii s državami inostrannymi. Sbornik imperatorskovo ruskovo istoričeskovo otčestva. XXXV. S. – Peterburg 1882, s. 241, 276, 279.

jako osmnáctiletá žena. To, že se nevrátila zpět, mohlo mít také jiný důvod. Během života, co strávila po boku Alexandra, se stala častou záminkou pro stížnosti její rodiny na litevského velkoknížete. Obviňování, že je nucena vzdát se své víry a přijmout tu Alexandrovu, a neustálý tlak rodiny, mohl vést k tomu, že se Jelena rozhodla dožít své dny ve Vilnu. Nedochovaly se žádné prameny, které by objasnily pravý důvod Jelenina rozhodnutí, takže se historikové mohou jen domnívat, jak to ve skutečnosti bylo. Myslím si, že Jelena si na život ve Vilně zvykla a zároveň mohla žít daleko od rodiny, která ji využívala jako záminku k nepřátelství a podezřívavosti vůči Alexandrovi a jeho poddaným.

Zóé žila v Moskvě od roku 1472 až do své smrti v roce 1503. Na žádnou jinou osobu spjatou s vládou Ivana III. nepohlíželi historikové tak různorodě jako na ni. Její současníci a jejich potomci v ní viděli cizinku, pod jejímž vlivem činil Ivan III. mnohá svá rozhodnutí. Sigmund Herberstein napsal: „*Říká se, že Sofie byla velmi chytrá a kníže hodně dal na její rady.*“²⁷⁴ Kníže Kurbskij psal, že ďábel skrze ženy – cizinky poslal zlé obyčeje do knížectví a Zóé nazval „řeckou čarodějnici“.²⁷⁵ Po příjezdu do Moskvy, se mnozí bojaři obávali, aby neměla špatný vliv na velkého knížete, přece jen přicházela z Říma a přijala unii. Když se před svatebním obřadem stala pravoslavnou křesťankou, mnohé Moskvany uklidnila a také potěšila, ale přesto její chytrost budila na knížecím dvoře ostražitost. Savva zdůraznil, že ti, kteří mluvili o jejím vlivu, vymezovali sféru její moci nad manželem tak rozdílně, že není jasné, co je a není pravda.²⁷⁶ Stačí jen, abych připomněla Zóin údajný vliv na Ivana III. ohledně zbavení se tatarského jha. Její útěk z Moskvy před Achmatem v roce 1480 naprosto neodpovídá tomu, že Zóé přiměla manžela, aby se postavil Tatarům a přestal jim platit daně. Posilování velkoknížecí moci samozřejmě vyvolávalo nespokojenost některých knížat a bez ohledu na měnící se situaci na Rusi a postavení velkého knížete moskevského právě oni začali vinu za všechny změny připisovat Zóé a cizincům, kteří přišli na Rus s ní. Ivan Nikita Berseň-Beklemišev napsal Maximu Grekovi: „*A když sem přišli Řekové, to i naše země upadla do chaosu; do té doby naše ruská země žila v klidu a v míru...jak sem přišla matka velkého knížete kněžna Sofie s vašimi Řeky, tak naše země upadla do chaosu a nastaly velké nepořádky,*

²⁷⁴ Herberstein, S., *Zapiski o Moskovii I*, s. 69.

²⁷⁵ *Skazanija knjazja Kurbskago*, ed. Ustrjalova, N. Sankt Peterburg 1868, S 111.

²⁷⁶ Savva, V. I., *Moskovskije cari i vizantijskije vasilevsy. K voprosu o vlijanii Vizantii na obrazovanije idei carskoj vlasti moskovskich gosudarej*. Charkov 1901, s. 37.

*jako i u vás v Cařihradu za vašich císařů.*²⁷⁷ Podle Zimina Berseň-Beklemišova kritika Zóe Palaiologovny plně odpovídala nenávisti k byzantské princezně.²⁷⁸

Historikové 18. a 19. století připsali Zóe velký vliv na Ivanova politická rozhodnutí od již zmíněného zbavení se tatarského jha a zavádění byzantských zvyklostí na moskevském dvoře až po skutečnost, že díky sňatku s dcerou Thomase Palaiologa získal Ivan III. práva na byzantský trůn.²⁷⁹ Karamzin tvrdil, že neustále nabádala svého manžela, aby zbavil svou zem tatarského jha.²⁸⁰ Ruský historik 19. století Dmitrij Ilkovskij navíc uvedl, že: „byzantskou carevnu urážely tyto daňové povinnosti k Tatarům-muslimům“.²⁸¹ Vladimír Savva naopak napsal, že Zóině popularitě nepřispěl útek na sever v době tatarského nebezpečí. Ať již odjela z vlastní vůle nebo na přání manžela, tento čin na ni vrhl stín zbabělosti.²⁸² Nikolaj Polevoj zdůraznil, že „manželství Ivana III. s řeckou carevnou nepřineslo Rusi nic než čest, že se ruský car mohl nazývat zetěm řeckých císařů.“²⁸³ Podle Fedora Uspenského se Zóe netěšila u moskevských letopisců velké přízni, a proto o ní psali tak málo.²⁸⁴

Je pravda, že po příchodu byzantské princezny na Rus začaly pronikat okázalé byzantské zvyklosti? V ruských letopisech není nic o zavádění slavnostních byzantských rituálů na moskevském dvoře, natož Zóině vlivu na dvorské ceremonie. Ruský historik a archeolog Ivan Zabelin došel k názoru, že změna obřadů v moskevském velkoknížectví souvisela s rozvojem vtažů s cizími vládci a byla postupná.²⁸⁵ Tak proč se u řady starších historiků objevoval názor, že Zóe ovlivnila ceremonie na moskevském dvoře? K těmto historikům patří také Pierling: „Po svatbě Ivana III. s dědičkou rodu Palaiologovců pronikla do Kremlu okázalá etiketa z Byzance.“²⁸⁶ Během vlády Ivana III. sice došlo ke změnám v dvorském ceremoniale, ale nelze dokázat, že se tak stalo pod vlivem nové

²⁷⁷ Akty sobrannija v bibliotekach i archivach Rossijskoj Imperii Archeografičeskoju Ekspedicijeju Imperatorskoj Akademii Nauk, I: 1294 – 1598. Sankt Peterburg 1836, s. 142.

²⁷⁸ Zimin, A. A., *Rossija na poroge novovo vremeni*. Moskva 1972, s. 286.

²⁷⁹ Kostomarov, N., *Načalo jedinoderžavije v drevnej Rusi*. Sankt Petěrburg 1870, s. 527.

²⁸⁰ Karamzin, N. M., *Istorija gosudarstva rossijskovo*. Kaluga 1993, s. 203.

²⁸¹ Ilkovskij, S. I., *Istorija Rossii*. Moskva 1884, s. 467.

²⁸² Savva, V. I., *Moskovskije cari i vizantijskije vasilevsy*, s. 28.

²⁸³ Polevoj, N., *Istorija ruskovo naroda*. V. Moskva 1833, s. 564.

²⁸⁴ Uspenskij, F. I., *Brak cara Ivana Vasiljeviča III s Sofiej Paleolog*, in: *Istorickij Vestnik* 1887, XXX, s. 690.

²⁸⁵ Zabelin, I. Je., *Domašnj byt ruskich carej*. Moskva 1915, s. 9 – 10.

²⁸⁶ Pierling, P., *La Russie et le Saint-Siège. Études diplomatiques II*. Paris 1897, 81.

kněžny. Český historik František Dvorník napsal: „*Vážnost a důstojnost svého postavení se moskevští vládci rozhodli zdůraznit zavedením zvláštních obřadných úkonů, jež se u dvora prováděly zejména v době cizích vyslanců. Často se setkáváme s názorem, že tyto dvorské zvyklosti se vyvinuly z byzantských tradic, které do Moskvy přenesl Ivan III. roku 1472 po sňatku s neteří posledního byzantského císaře Zoe Palaiologovnou. Sofie, jak znělo její nové jméno, však byla vychována v Římě a o zvycích dodržovaných u byzantského dvora mohla mít sotva ponětí.*“²⁸⁷ Jejich příčiny je třeba hledat jinde, a to v rozvoji diplomatických vztahů se západoevropskými zeměmi.

Se slábnoucím vlivem Tatarů během 15. století se Rusům otevřela možnost znovu navázat kontakty se západní Evropou. Častěji k nim pak docházelo hlavně za vlády Ivana III. Nejprve to byly především obchodní vztahy s italskými republikami a později i s papežským státem. K rozvinutí diplomatických kontaktů s Římem přispělo jednání o sňatku Ivana III. s princeznou z rodu Palaiologovců. Ivanův druhý sňatek přinesl také čistě praktické výsledky. Se Zóé přijeli rovněž Řekové, kteří učili Moskvy diplomatickému umění a spolu s Italy z princeznina doprovodu seznamovali Moskvy s děním na Apeninském poloostrově a v celé Evropě. Koncem osmdesátých let došlo i k navázání diplomatických vztahů s Habsburky.²⁸⁸ Diplomaté z evropských zemí začali přicházet do Moskvy a Ivanovi vyslanci jezdili na západ, kde se seznámili s nejrůznějšími zvyklostmi na panovnických dvorech a informovali o tom knížete. Přesto ruských misí do západní Evropy nebylo mnoho a z počátku se jednalo spíše jen obchodní jednání.²⁸⁹

Ivan III. téměř dokončil integrační proces ruských knížectví a samozřejmě se snažil pozvednout svůj dvůr. Původ změn tak podle mého názoru spočívá v novém postavení Moskvy a diplomatických vztazích se západní Evropou. Zóé nezažila velkou slávu zaniklého impéria, proto je nepravděpodobné, že byla nositelkou byzantských tradic, které by po svatbě s moskevským vládcem přenesla do svého nového domova.

Ivan III. zval do Moskvy nejen stavitele, ale vítal také řemeslníky specializované na výrobu zbraní, hlavně děl, a na ražbu mincí, kterou měl dříve na starosti Volpe. Jedním z těchto odborníků na lití děl byl Pavlin Debosis. A stejně jako se učili ruští diplomaté od Řeků, tak se učili místní stavitelé a řemeslníci od Italů.

²⁸⁷ Dvorník, F., *Počátky zpravodajských služeb. Starověký Blízký východ, Persie, Řecko, Řím, byzantská říše, arabsko-muslimská říše, mongolská říše, Čína, Moskevské knížectví*. Praha 2001, s. 337.

²⁸⁸ Picková, D. *Habsburkové a Rurikovci*, s. 357.

²⁸⁹ Picková, D. *Habsburkové a Rurikovci*, s. 108.

Ivan III. přijal také nový erb – černého dvojhlavého orla. Proč se Ivan III. rozhodl změnit starý erb Rurikovců a nahradit ho jiným? Odkud se vzal tento nový znak moskevského velkoknížete? Podle Pierlinga Ivan III. mohl díky sňatku s dcerou Thomy Palaiologa přijmout byzantský erb – černého dvojhlavého orla, aniž vyvolal spory s Turky.²⁹⁰ Moskevský vládce měl s novými vládci Konstantinopole dobré vztahy a nechtěl na nich nic měnit. Přijetím erbu až po sňatku se Sofií, mohl svůj čin ospravedlnit spojením s rodem Palaiologovců, aniž by vzbudil podezření tureckého sultána, že si nárokuje území, které dříve patřilo byzantským císařům. Richard Pipes napsal: „*Po uzavření sňatku s neteří posledního byzantského císaře také přijal císařského dvojhlavého orla.*“²⁹¹

Mohl se dvojhlavý orel dostat na Rus odjinud? Německý historik Manfred Hellmann podrobně zkoumal, kde všude se dvojhlavý orel vyskytoval. Hellmann zdůraznil, že s navázáním diplomatických vztahů Habsburků s velkým knížetem Ivanem III. se dvojhlavý orel dostal na Moskevskou Rus.²⁹² Hellmannovo zjištění o tom, jak se dostal tento znak do Moskvy, se mi zdá hodnověrnější než tvrzení Pipese. Pokud by si Ivan III. nárokoval přijetí nového znaku prostřednictvím sňatku se Zóé Palaiolovnou, jistě by ho začal užívat hned po svatbě s ní, ale nestalo se tak.

Jak je to s tvrzením, že díky manželství se Zóé získal Ivan III. práva na byzantský trůn? Činil si snad on sám nároky na titul císaře a území říše, jež nyní ovládal sultán? Považovala se sama Zóé za dědičku Byzance? Pierling napsal: „*V očích současníků moskevská vládkyně, jedna ze žijících Palaiologovců, musela být považována za následnici Východní říše. Benátská dóžata oficiálně vyslovila toto mínění. Římští papežové později budou mluvit stejně.*“²⁹³ Není pochyb o vznešeném původu Zóé, ale skutečnost, že ji současníci považovali za následnici východního císařství si již pochyby zaslouží. Oficiálně zdědil práva na konstantinopolský trůn Thomův nejstarší syn Andreas, v souvislosti s jeho mladší sestrou nepadla žádná zmínka. Když papež zahájil jednání o sňatku s Ivanem III., nemluvil o chráněnce římské kurie jako o dědičce byzantského trůnu, ale jako o byzantské princezně, dceři morejského despoty Thomase Palaiologa. Zřejmě si na Rusi v druhé polovině 15. století tuto otázku ani nepoložili. Pokud by se o

²⁹⁰ Pierling, P., *Rossija i Vostok*, s. 158.

²⁹¹ Pipes, R., *Russia under the Old Regime*. London 1974, s. 73.

²⁹² Hellmann, M., *Moskau und Byzanz*, in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 17, 1997, s. 337.

²⁹³ Pierling, P., *Rossija i Vostok*, s. 172.

něčem takovém, jako jsou práva na slavnou Konstantinovu říši, v Moskvě diskutovalo, je pravděpodobné, že se o tom bude psát v ruských letopisech. Ani v nich nenajdeme žádné zmínky na toto téma. Pierling vycházel z dopisu benátské signorie z roku 1473, ale zapomněl dodat, že se tak stane v případě, když zemře poslední mužský dědic.²⁹⁴ Kdo tedy povýšil Zóe na dědičku východního císařství? Vasil'jev píše: „*Moskva začala být srovnávána s Římem na sedmi pahorcích a nazvali ji, třetím Římem*’. *Veliký kníže moskevský se stal, carem všech pravoslavných, a Moskva jako hlavní město ruského státu se stala, novým městem Konstantinovým (novou Konstantinopolí – Cařihradem)*“²⁹⁵ Tvrzení, že teorie Moskva – třetí Řím souvisí s byzantskou princeznou na Rusi, je neopodstatnělá. Její kořeny je třeba hledat v křesťanském myšlení.

Za autora této teorie je považován Filofej, mnich ze Pskova, jenž ji formuloval ve třech textech: listu představiteli pskovské velkoknížecí správy Michajlu Grigorjeviči Muněchinovi (*List proti astrologům*), dále moskevskému knížeti Vasilijovi (*List o křižování*) a carovi Ivanu Vasiljeviči (*List o příkořích, činěných ruské církvi*). Historikové se přou o to, zda Filofej je opravdu autorem všech tří textů. Jeho autorství je jisté u listu Muněchinovi, zbylé dva texty jsou připisovány jeho pokračovatelům.

V dopise Muněchinovi ukazuje Filofej rozdíly mezi východní a západní církví ve věrouce a v církevní praxi. Píše o zradě obyvatel Konstantinopole (druhého Říma), kteří přistoupili na církevní unii se západem během ferrarsko-florentského koncilu a tím na sebe přivolali trest. Jejich město padlo do rukou Turků a historická role Byzance skončila – padla druhá univerzální říše, protože se stejně jako ta první – Řím – odklonila od pravé víry. Moskva se tak stala novou ochránkyní pravoslavných křesťanů, třetím Římem, a posledním útočištěm ortodoxních, než nastane konec světa.

Autor druhého textu sice přejal ideu tří Římů od mnicha Filofeje, ale ruské carství již neztotožňuje s římskou říší. Odkazuje se na dědictví Byzance a pomíjí kontinuitu s Římem. Ve třetím listu se objevil nový pohled na Byzanc, v němž v důsledku unie s katolíky byla zničena také konstantinopolská církev. Z původních Filofejových úvah o třech Římech, kdy dva již padly, posledním je Moskva a další již nebude, se v průběhu času stala teorie o budoucím územním růstu ruské říše.

²⁹⁴ Aleksejev, V. I., *Rol'cerkvi V sozdanii rýskovo hosudarstva*. Sankt Peterburg 2003, s. 256.

²⁹⁵ Vasil'ev, A. A., *History of the Byzantine Empire*. Volume II. Madison 1929, s. 277.

Český historik Marek Příhoda poukázal na eschatologický rozměr úvah, které tak znemožňují, aby teorie Moskvy jako třetího Říma byla chápána „jako projev rostoucí politické moci Moskvy nebo přímo jako program dobývání a výzvy k expanzi.“²⁹⁶ Domnívám se, že pro ty, kteří udělali z církevních úvah mnicha Filofeje politickou teorii, se možná role Zóe v ní hodila, a proto ji začlenili do nové koncepce pojetí moci velikého knížete moskevského. Idea Moskvy jako poslední univerzalistické říše musela být pro mnohé historiky jako Pierling velmi lákavá, a tak včlenili princeznu z rodu Palaiologovců do teorie o Moskvě – třetím Římu a z čistě náboženské idey pskovského mnicha udělali nábožensko-politickou.

Ivan III. se snažil pozvednout lesk sídelního města, a proto povolal do Moskvy řadu stavitelů a řemeslníků, aby sídelní město získalo na lesku. Většina staveb byla postavena ze dřeva, a proto věčně podléhala zkáze ohněm. Hlavní moskevský chrám, Uspenskij soubor, založený Ivanem Kalitou, již nevyhovoval potřebám města svou velikostí a navíc musely být klenby podepřeny silnými dřevěnými sloupy, aby se nezřítily. V roce 1472 povolal metropolita Filip dva mistry, Krivcova a Myškina, a nařídil jim starý chrám zbourat. Místo něj měli postavit nový, který by svou velikostí odpovídal představám jeho a Ivanovým a byl co nejvíce podobný Uspenskému chrámu ve Vladimíru. Během stavebních prací postavili uprostřed dnešního chrámu malý dřevěný kostel, v němž se konala svatba Ivana III. se Zóe. Po dvou letech, když dokončili klenby, se část zřítily, protože Krivcov i Myškin neměli zkušenosti se stavbou tak velkého rozsahu. Ivan III. poslal pro pskovského kameníka, ale ten práci odmítl, proto nařídil Semenu Tolbuzinovi, aby přivezl dobrého architekta z Itálie. Tolbuzin se přivezl s sebou na Rus boloňského architekta Aristotela Fioravantiho²⁹⁷. Jeho příjezd zaznamenal také letopisec: V roce 1474 „z Říma přijel posel velikého knížete Semen Tolbuzin a přivedl s sebou architekta, který staví kostely i paláce, jménem Aristotel.“²⁹⁸ Podle Ilovajského nepatřil Fioravanti mezi nejlepší stavitele a své umění přeceňoval. Požadoval na danou

²⁹⁶ Příhoda, M., *Mnich Filofej a Třetí Řím. Vznik a proměny jedné ideje první poloviny 16. století*. In: Kulturní, duchovní a etnické kořeny Ruska.: Portréty. Praha 2009, s. 148. K této problematice také článek Avenarius, A., *Od byzantské ekumenické doktriny k teorii Moskva – třetí Řím*. Slovanský přehled 1987, s. 392 – 396.

²⁹⁷ Ridolfo Fioravanti, zvaný Aristotele.

²⁹⁸ Sofijskaja pervaja letopis, (Polnoje sobranije russkich letopisej VI), Sanktpetěrburg 1853, s. 16.

dobu značně vysoký plat, deset rublů za měsíc.²⁹⁹ Aristotel navštívil Vladimir, aby si důkladně prohlédl vzor, podle kterého měl vystavět chrám v Moskvě. Nechal rozbít částečně zborcenou stavbu svých předchůdců a začal pracovat od začátku. Po čtyřech letech dokončil své dílo, které velikostí předstihlo svůj vzor, a 12. srpna 1479 byl Uspenský chrám vysvěcen metropolitou. V osmdesátých letech vyslal Ivan III. opět své agenty do Itálie, aby sehnali více stavitelů. Benátčan Marco dokončil v roce 1491 Fasetový sál, jenž sloužil jako audienční místnost velkého knížete moskevského. Je pravděpodobné, že Zóé byla pro svého manžela velice užitečná při jednání s italskými staviteli a řemeslníky. Skvěle ovládala jejich jazyk a také ona sama si ráda popovídala italsky a naslouchala novinkám, které ji jistě ochotně poskytl. Vernadskij se domnívá, že tyto stavitelé měli u kněžny jakousi protekci a pokud docházelo k nějakým nedorozuměním, tak jim pomáhala. Z toho, že podporovala cizí umělce v Moskvě, soudí, že ji velice zaujal Ivanův stavební program, a proto se snažila přilákat do sídelního města více umělců.³⁰⁰ Kromě Aristotela a Marca, přijeli na Rus Anton a Petr, známí pod jménem Frijazin (cizinec či Ital). V letech 1482 – 1491 byla postavena v Moskvě zcela nová katedrála Zvěstování, ale tu nepostavili cizinci, ale mistři ze Pskova, kteří se učili v německých zemích. Několik bojarů se zřejmě nechalo inspirovat svým vládcem a nechali si postavit nová sídla z cihel a nikoli z kamene. Ivan III. tak svou stavební činností přetvořil Moskvu v opravdové hlavní město, které bylo hodno moci velikých knížat.³⁰¹

Život Zóé Palaiologony byl plný změn. Jako dcera morejského despota měla žít v nádheře a pohodlí, ale nebylo jí to dopřáno. Narodila se totiž v době, kdy se turecký sultán stal pánem města na Bosporu a její rodina několik let po pádu Konstantinopole opustila Moreu. Od té doby musela žít ve skromných podmínkách. Poté co zemřel nejen Thoma Palaiologos ale také její matka, byla Zóé spolu se svými bratry Andreasem a Manuelem vydána na milost papeži. Pavel II. a kardinál Bessarion jako její poručníci dbali na výuku mladé princezny a hlavně na to, aby byla vychovávána v duchu florentské unie. V této době musela Zóé žít velmi skromně, neboť ona a její bratři dostávali jen skromný důchod od papeže a kardinálů.

²⁹⁹ Ilovajskij, D. I., *Istorija*, s. 498.

³⁰⁰ Vernadsky, G., *Russia*, s. 25 – 26.

³⁰¹ Vernadsky, G., *Russia*, s. 37.

Sňatek pro ni znamenal jedinou možnost, jak mohla svůj život změnit. V západní Evropě nebyla výhodnou partií pro žádného urozeného nápadníka, protože neměla žádné věno. Nakonec se díky svému vznešenému původu vdala za Ivana III., kterému myšlenka na sňatek s neteří byzantských císařů jistě imponovala. Z osiřelé byzantské princezny bez věna se stala Sofie, veliká kněžna moskevská. Život v Moskevské Rusi byl sice zcela odlišný od toho, který znala v Římě, ale od dětství byla zvyklá na změny, a proto se jistě sžila s novým prostředím na velkoknížecím dvoře. Avšak i v novém domově nežila vždy bez problémů. Události v zimě 1497/1498, kdy ona a její nejstarší syn Vasilij upadli do nemilosti Ivana III., ji způsobili jistě spoustu starostí. I když se dočkala chvíle, kdy se Vasilij stal otcovým následníkem, nedožila se jeho nástupu na trůn, neboť zemřela ještě za vlády svého manžela v roce 1503. Z vlastní zkušenosti věděla, jak rychle se může změnit život člověka, a tak není jisté, zda umírala s pocitem štěstí, že její syn dosedne na moskevský trůn, nebo s obavou, aby ho o něj někdo nepřipravil.

Přelom 15. a 16. století byl na Rusi plný změn, ať už to bylo konec placení daně Tatarům, zakončování sjednocovacího procesu ruských zemí, změna dvorského ceremonálu, první ruská korunovace a příchod stavitelů a řemeslníků z ciziny. Všechny tyto změny sebou nesly také stinné stránky, a tak je jasné, že mnozí současníci těchto změn či jejich potomci hledali vysvětlení, proč tomu tak bylo. Byzantská princezna, která se na Rusi objevila zrovna v období, kdy se tyto změny dovršovaly, byla skvělou osobou, aby se stala zosobněním toho, co se svědkům těchto událostí a jejich potomkům nelíbilo, jak je vidět u Berseň-Beklemiše a knížete Kurbského. Zóé Palaiologovna se tak stala obrazem všeho nového, často toho zlého, co se od té doby na Rusi stalo.

Závěr

Ke kontaktům Rusi s byzantskou říší docházelo již v 9. století a v průběhu 10. století ještě zesílily. Tyto kontakty byly obchodního a vojenského charakteru. Obchodníci z Rusi přicházeli do Byzance a nabízeli své zboží. Ruská knížata zase podnikala vojenské výpravy na císařovo území a několikrát se dostala až ke Konstantinopoli. Prostřednictvím obchodníků a válečných zajatců se obyvatelé Rusi dostávali do kontaktu také s křesťanstvím. Ještě před přijetím křesťanství kyjevským knížetem tak žili na ruském území křesťané, i když většina obyvatel vyznávala stále pohanské kultury.

Koncem 10. století došlo na Rusi k řadě změn. Anna Porfyrogennéta se provdala za Vladimíra Svjatoslaviče. Tento sňatek byl něčím zcela nevídaným, protože princezna narozená v purpuru se stala manželkou knížete z pohanské země. Vladimír se teprve rozmýšlel, jaké z monoteistických náboženství přijmout a příchod Basileiových vyslanců do Kyjeva s žádostí o vojenskou podporu proti povstalcům pro něj znamenal skvělou příležitost, jak se rozhodnout pro nové náboženství a hlavně jak získat urozenou nevěstu a sňatkem s ní spojit svůj rod s byzantskými císaři. Toto spojení jistě znamenalo mnohem větší poctu pro samotného Vladimíra, protože dosáhl něčeho, o co se již před ním bez úspěchu snažil Ota I. Annina cesta na Rus nebyla jednoduchá a předcházela jí nejen diplomatická jednání, která vzhledem k situaci, v níž se nacházel císař Basileios II., netrvala dlouho, ale také Vladimírova vojenská výprava proti Chersonnesu a jeho dobytí.

Annin život na Rusi se zcela odlišoval od toho, co znala z Konstantinopole. Jistě pro ni bylo povzbuzením, že spolu s ní odešli do Kyjeva také řečtí kněží, aby pomáhali při christianizaci země. Důležitý byl příchod byzantských řemeslníků na knížecí dvůr Vladimíra Svjatoslaviče. Začali na Rusi stavět kamenné chrámy. Desátkový chrám postavili tito zruční stavitelé v letech 989 až 996. Začali učit domácí řemeslníky stavět kamenné chrámy, zdobit je freskami a mozaikami a také je učili sklářství. S příchodem křesťanství se začala na Rusi postupně šířit písemná kultura. Významnou úlohu v rozvoji ruského písemnictví sehrály bulharské překlady byzantských textů.

Anna Porfyrogennéta byla pro Vladimíra hybným momentem při jeho rozhodování. Nelze s jistotou tvrdit, že křesťanství z Konstantinopole přijal Vladimír jen kvůli Anně. Díky christianizaci a příchodu řemeslníků a stavitelů z Byzance, které Anna s největší pravděpodobností povolala, se začala měnit tvář Rusi. Moc panovníka byla posílena křesťanskými ideály o tom, že panovník je zástupcem boha na zemi. Města získávala novou podobu díky stavbě kamenných chrámů a rozvoj písemnictví dal za

Vladimírových nástupců vzniknout zajímavým literárním památkám jako je například legenda o Borisu a Glebovi.

Dcera byzantského císaře a matka Vladimíra Vsevolodoviče zůstává téměř neznámou. Významná je zde pověst o darech Konstantina IX. Monomacha a čapka, která byla důležitou součástí první ruské korunovace. Legenda o Monomachových darech se stala důležitou hlavně na přelomu 15. a 16. století, kdy si veliký kníže moskevský začal nárokovat titul car a Monomachova čapka se změnila v symbol ruského samoděržaví.

V 15. století se na Rus dostaly dvě princezny z rodu byzantských císařů. Andreasova dcera Marie, která se provdala za verejského knížete Vasilije Michailoviče a která spolu se svým mužem musela žít v litevském exilu. Asi nejzajímavější byzantskou princeznou, která se provdala za ruského knížete, byla Zóé Palaiologovna. Tato zajímavá žena, která byla dcerou morejského despoty Thomy Palaiologa, prožila pozoruhodný život plný změn a nejistot. Brzy osiřela a jako svěřenkyně papežské kurie žila ve skromných poměrech. Jako nevěsta bez věna neměla velké šance na dobrý sňatek a jeho prostřednictvím i lepší život. Nakonec se stala manželkou velikého knížete moskevského Ivana III. Stejně jako byzantské princezny před ní i ona si musela zvyknout na zcela odlišné prostředí, než jaké znala. V Moskvě se Zóé podílela na stavebním programu Ivana III., který pozval na svůj dvůr řadu italských stavitelů a řemeslníků. Zóé byla jistě v jednáních s Itálií nenahraditelná, protože výborně ovládala jejich jazyk. Avšak Zóé zažila v Moskvě i dosti nepříjemné chvíle, jako byl útěk před Achmatovým vpádem na Rus v roce 1480 nebo nepříjemná aféra s věnem Marie Tverské, která měla politický podtext. Po smrti Ivana Molodého, Ivanova syna z prvního manželství s Marií Tverskou, v roce 1490 začaly být vztahy mezi členy rurikovské dynastie napjaté a později přerostly v dynastickou krizi kvůli sporům o nástupnictví po Ivanu III. V roce 1502 stal Ivanovým následníkem nejstarší Zóin syn Vasilij a dynastická krize byla zažehnána.

Již někteří současníci Vasilije III. a Ivana IV., jako byl kníže Kurbskij, přičítali Zóé změny, které považovali za špatné. Změny v chápání velkoknížecí moci nevycházely ze sňatku Ivana III. se Zóé, byly důsledkem sjednocovacího procesu ruských zemí. Dokonce přijetí dvojhlavého orla do znaku Moskevské Rusi nesouvisí s příchodem Zóé na Rus. Ani tvrzení, že se pod jejím vlivem dostávaly na moskevský dvůr byzantské ceremonie, není pravdivé. Zóé nemohla mít povědomí o okázalosti byzantských zvyklostí, protože jí stejně jako Řeky z jejího doprovodu ovlivňoval italský humanismus a nikoli přepych Konstantinopole.

Na Rusi se byzantské princezny ocitly v prostředí, které nemohlo být více vzdálené od života, na jaký byly zvyklé. Zatímco Anna a matka Vladimíra Monomacha přišly na Rus z okázalé nádhery Konstantinopole, Zóé a Marie se sem dostaly z Itálie. Pro Annu a Monomachovu matku znamenala cesta za manželem konec přepychu, ale pro Zóé a Marii to byla šance, jak mohly uniknout závislosti na milosti svých ochránců a zlepšit svoje postavení. Na Rusi došlo ke změnám, v nichž je vidět byzantský vliv. Mezi ně patří přijetí křesťanství z Konstantinopole a s tím spojená stavba a výzdoba chrámů. Nelze však prokázat, že nositelkami těchto změn byly právě manželky ruských knížat pocházejících z císařského rodu. Sňatky Rurikovců s byzantskými princeznami především pozvedly ruská knížata v očích zbylého křesťanského světa.

Prameny:

Akty sobrannija v bibliotekach i archivach Rossijskoj Imperii Archeografičeskoju Ekspedicijeju Imperatorskoj Akademii Nauk, I: 1294 – 1598. Sankt Peterburg 1836.

De Ceremoniis Aulae Byzantinae, in: Corpus Scriptorum byzantinae. Constantinus Porphyrogenitus. Volumen I, ed. Weberi. Bonn 1829.

Georgius Phrantzes, *Chronicon Minus*. Corpus scriptorum historiae byzantinae, ed. Weberi. Bonn 1838.

Ilarion, *Slovo a zakone i blagodati*. Moskva 1994.

Ioannis Scylitzae, *Synopsis historiarum*. Corpus fontium historiae byzantinae. Volumen V, ed. Keydell, R. Berlín 1973.

Ioannis Zonarae, *Annales*. Corpus scriptorum historiae byzantinae. Volumen L, ed. Pinderi, M. Bonn 1897.

Ipatijevskaja letopis (Pribavlenie k Ipatijevskoj letopisi), (Polnoje sobranije russkich letopisej II), Sanktpetěrburg 1923.

Istorija o velikom knjaze Moskovskom, in: Prince M. A. Kurbsky's History of Ivan IV, ed. Fennell, J. L. I. Cambridge 1965.

Herberstein, S., *Zapiski o Moskovii II. Pamjatniki istoričeskoj mysli*, ed. Choroškevič, A. L. Moskva 2008.

Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka, (Polnoje sobranije russkich letopisej 25), Moskva – Leningrad 1949.

Novgorodskaja vtoroja letopis, (Polnoje sobranije russkich letopisej III, izdannoje Archeografičeskoju komissejeju), Sant Peterburg 1841.

Novgorodskaja četvertaja letopis, (Polnoje sobranije russkich letopisej IV), Leningrad 1925.

Pamjatniki diplomatičeskich snošenij drevnej Rossii s državami inostrannymi. Sbornik imperatorskovo russkovo istoričeskovo obščestva. 35. S. – Peterburg 1882.

Povesti vremennyh let (Lavrent'jevskaja letopis), ed. Kuzmin, A. G. Arzamas 1993.

Prodolženije letopisi po voskresenskomu spisku, (Polnoje sobranije russkich letopisej VIII), Sanktpetěrburg 1859.

Pskovskaja pervaja letopis, (Polnoje sobranije russkich letopisej IV, izdannoje Archeografičeskoju komissejeju), Sankt Peterburg 1848.

Radzivilovskaja letopis, (Polnoje sobranije russkich letopisej XXXVIII, izdannoje Archeografičeskoju komissejeju), Leningrad 1989.

Skazanija knjazja Kurbskago, ed. Ustrjalova, N. Sankt Peterburg 1868.

Skazanija o knjaz'jach vladimirskich. Dmitrijeva, R. P. Moskva – Leningrad 1955.
Šachmatov, A. A., *Korsuňská legenda o kreščeniji Vladimira.* Sankt Peterburg 1906.
Sofijskaja pervaja letopis, (Polnoje sobranije russkich letopisej VI), Sanktpetěrburg
1853.

Literatura:

- Aleksejev, Ju. G., *Gosudar vseja Rusi*. Novosibirsk 1991.
- Aleksejev, S. V., *Vladimir Svjatoj. Sozdatel' russkoj civilizaciji*. Moskva 2006.
- Aleksejev, V. I., *Rol' cerkvi V sozdanii rýskovo gosudarstva*. Sankt Peterburg 2003.
- Alef, G., *Muscovy and the Council of Florence*, in: *Slavic Review American Quarterly of Soviet and East European Studies*. Washington 1961, s. 389 – 401.
- Alef, G., *The Origins of Muscovite Autocracy. The Age of Ivan III*. Berlin 1986.
- Avenarius, A., *Byzantská kultúra v slovankom prostredí v VI. – XII. storočí*. Bratislava 1992.
- Avenarius, A., *Od byzantskej ekumenickej doktriny k teórii Moskva – tretí Rím*. Slovanský prehľad 5/1987, s. 392 – 396.
- Bazilevič, K. V., *Vnešnjaja politika russkovo centralizovannovo gosudarstva*. Moskva 1952.
- Boček, P., *Stát a církev v Rusku na přelomu XV. a XVI. století*. Brno 1995.
- Borisov, N. S., *Russkaja cerkov' v političeskoj bor'be XIV – XV vekov*. Moskva 1986.
- Dmitrijeva, R. P., *Skazanija o knjaz'jach vladimirskich*. Moskva – Leningrad 1955.
- Drápelová, P., Gkantzios, *Křest kněžny Olgy z hlediska byzantských misií*, in: *Kulturní, duchovní a etnické kořeny Ruska. Portréty*. Praha 2009.
- Dvorník, F., *Byzantské misie u Slovanů*. Praha 1970.
- Dvorník, F., *Počátky zpravodajských služeb. Starověký Blízký východ, Persie, Řecko, Řím, byzantská říše, arabsko-muslimská říše, mongolská říše, Čína, Moskevské knížectví*. Praha 2001.
- Fedotov, G. P., *The Russian Religious Mind. Vol. I*. Harvard 1966.
- Fennell, J. L. I., *Ivan the Great of Moscow*. London 1963.
- Fine, J. V. A., *The Muscovite Dynastic Crisis of 1497 – 1505*, in: *Canadian Slavonic Paper* 8, 1966, s. 198 – 215.
- Florja, B. N., *Christianstvo v stranach vostočnoj, jugo-vostočnoj i central'noj Evropy na poroge vtorogo tysjačeletija*. Moskva 2002.
- Gorskij, A. A., *Moskva i Orda*. Moskva 2000.
- Gorskij, A. A., *O vremeni i obstojatelstvach osvoboždenija Moskvy ot vlasti Ordy*, in: *Voprosy istorii* 1997, č. 5, s. 21 – 37.
- Hellmann, M., *Moskau und Byzanz*, in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 17, 1997.
- Herrin, J., *Byzantium. The Surprising Life of a Medieval Empire*. London 2007.

- Homza, M., *St. Ol'ga: The Mother of All Princes and Tsars of Rus'*, in: *Byzantinoslavica*, 2005, s. 131 – 141.
- Huňáček, V., *Východoslovanské křesťanství a starší tradice*, in: *Studie k dějinám a kultuře východních Slovanů XX*. Praha 1990, s. 37 – 49.
- Chadwick, N. K., *The Beginnings of Russian History*. Cambridge 1946.
- Chojnicka, K., *Narodziny rosyjskiej doktryny państwowej. Zoe Paleolog między Bizancjum, Rzymem a Moskwa*. Kraków 2008.
- Ilovajskij, S. I., *Istorija Rossii*. Moskva 1884.
- Karamzin, N. M., *Istorija gosudarstva rossijskago. I – IV*. Kaluga 1993.
- Kartašev, A. V., *Očerki po istoriji russkoj cerkvi. T. I*. Paříž 1959.
- Kazakova, N. A. – Lur'je, Ja. S., *Antifeodal'nyje jeretičeskije dviženija na Rusi XIV načala XVI veka*. Moskva, Leningrad 1955.
- Kostomarov, N., *Načalo jedinoderžavije v drevnej Rusi*. Sankt Peterburg 1870.
- Lášek, J. B., *Počátky křesťanství u východních Slovanů*. Praha 1997.
- Lazarev, V. I., *Mozaiki Sofiji Kijevskoj*. Moskva 1960.
- Litavrin, G. G., *Vizantija, Bolgarija, Drevnaja Rus' (IX – načalo XII v.)*. Sankt Peterburg 2000.
- Lur'je, V. M., *Russkoje pravoslavje meždu Kijevom i Mosvoj*. Moskva 2009.
- Martin, R. E., *Gifts for the Bride: Dowries, Diplomacy and Marriage Politics in Muscovy*, in: *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 38:1, Winter 2008, s. 122 - 123.
- Morozov, V. V. – Černecov, A. V., *Legenda o Monomachovyh regalijach v iskusstve Moskvy XVI v.*, in: *Ot Rima k Tretimu Rimu*. Rim, Konstantinopol, Moskva: sravnitel'no – istoričeskoje issledovanije centrov ideologii i kul'tury do XVII v. Moskva 1997, s. 367 – 372.
- Obolensky, D., *Byzantium and the Slavs: Collected Studies*. London 1971.
- Ostrogorskij, G., *Vizantija i kijevskaja knjaginja Olga*, in: *To Honor Roman Jakobson. Essays on the occasion of this seventieth birthday 11 October 1966*. Hague – Paris 1967, s. 1458 – 1473.
- Ostrogorskij, G. A., *Vladimir Svjatoj i Vizantija*. Belgrad 1939.
- Picková, D., *Dynastický svár v domě Rurikovců*, in: *HO* 2012, č. 5/6, s. 110.
- Picková, D., *Habsburkové a Rurikovci na prahu novověku: příspěvek k rusko-habsburským vztahům na přelomu 15. a 16. století*. Praha 2002.
- Picková, D., *Mezi Moskvou a Suceavou (Příspěvek k dějinám rusko-moldavských diplomatických vztahů na přelomu 15. a 16. století)*, in: *Pocta k 60. narozeninám doc.*

- PhDr. Vladimíra Nálevky, CSc., (*Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica* 2, *Studia Historica* IL.), s. 29-39.
- Pierling, P., *La Russie et le Saint-Siège. Études diplomatiques II*. Paris 1897.
- Pierling, P., *Rossija i Vostok. Carskoje brakosočetanie v Vatikaně, Ivan III i Sofija Paleolog*. S. – Petěrburg 1892.
- Pipes, R., *Russia under the Old Regime*. London 1974.
- Písemnictví ruského středověku*. Přeložila E. Bláhová. Praha 1989.
- Polevoj, N., *Istorija russkovo naroda*. T. V. Moskva 1833.
- Poppe, A., *Państwo i kościół na Rusi w XI wieku*. Varšava 1968.
- Poppe, A., *The Rise of Christian Russia*. London 1982.
- Příhoda, M., *Mnich Filofej a Třetí Řím. Vznik a proměny jedné ideje první poloviny 16. století*. In: *Kulturní, duchovní a etnické kořeny Ruska.: Portréty*. Praha 2009.
- Runciman, S., *Pád Cařihradu*. Praha 2003.
- Savva, V. I., *Moskovskije cari i vizantijskije vasilevsy: K voprosu o vlijanijach na obrazovanije idej carskoj vlasti Moskovskich gosudarej*. Charkov 1901.
- Shepard, J., *Rus*, in: *Christianizace a utváření křesťanské monarchie. Skandinávie, střední Evropa a Rus v období 10. – 12. století*. Ed. Nora Berendová. Praha 2013.
- Skrynnikov, R. G., *Istorija rossijskaja. IX – XVII vv*. Moskva 1997.
- Suchánek, D., *Imperium et Sacerdotium. Říšská církev na přelomu prvního a druhého tisíciletí*. Praha 2011.
- Uspenskij, F. I., *Kak voznik i rozvivalsja v Rossii vostočnyj vopros*. S. – Petěrburg 1887.
- Sverdlov, M. B., *Domongol'skaja Rus'. Knjaz'i knjažeskaja vlast'na Rusi VI – pervoj treti XIII vv*. S. – Peterburg 2003.
- Šachmatov, A. A., *Odin iz istočnikov letopisnago skazanija o kreščeniji Vladimira*. Charkov 1904.
- Šljakov, I., *O poučeněji Vladimira Monomacha*. Rim 1900.
- Solovjev, A. V., *Byzance et la formativ de l'Etat russe*. London 1979.
- Udal'cová, Z. V., *Kul'turnyje svjazi Drevnej Rusi i Vizantii*, in: *Vizantijskij vremennik* 42, 1981, s. 25 – 34.
- Uspenskij, F. I., *Brak cara Ivana III s Sofej Paleolog*, *Ist. – Vest.* 1887, XXX, s. 680 – 693.
- Vasil'ev, A. A., *History of the Byzantine Empire*. Volume II. Madison 1929.
- Vernadskij, G. V., *Istorija Rossii. Kijevskaja Rus'*. Tver – Moskva 1996.
- Vernadsky, G., *Kievan Russia*. London 1948.

- Vernadsky, G., *Russia at the Dawn of the Modern Age*. Londýn 1959.
- Gorskij, A. A., *Moskva i Orda*. Moskva 2000.
- Zabelin, I. Je., *Domašnij byt russkich carej*. Moskva 1915.
- Zimin, A. A., *Rossija na poroge novovo vremeni*. Moskva 1972.
- Zimin, A. A., *Rossija na rubeže XV – XVI stoletij*. Moskva 1982.
- Žilina, N. V., *Šapka Monomachova*. Moskva 2001.